

ANKARA
HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TÜRK HUKUKUNDA SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

Muhammed Fatih GÜRDAL

Tez Danışmanı

Prof. Dr. Ömer KESKİNSOY

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

KAMU HUKUKU BİLİM DALI

TEMMUZ 2024

TÜRK HUKUKUNDA SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

Muhammed Fatih GÜRDAL

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

KAMU HUKUKU BİLİM DALI

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

TEMMUZ 2024

ETİK BEYAN

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Tez Yazım Kurallarına uygun olarak hazırladığım bu tez çalışmasında; tez içinde sunduğum verileri, bilgileri ve dokümanları akademik ve etik kurallar çerçevesinde elde ettiğimi, tüm bilgi, belge, değerlendirme ve sonuçları bilimsel etik ve ahlak kurallarına uygun olarak sunduğumu, tez çalışmasında yararlandığım eserlerin tümüne uygun atıfta bulunarak kaynak gösterdiğimi, kullanılan verilerde herhangi bir değişiklik yapmadığımı, bu tezde sunduğum çalışmanın özgün olduğunu, bildirir, aksi bir durumda aleyhime doğabilecek tüm hak kayıplarını kabullendiğimi beyan ederim.

Muhammed Fatih GÜRDAL

17.07.2024

TEZ ONAY SAYFASI

Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Kamu Yönetiminde Denetim Programı 2163409006 numaralı öğrencisi tarafından hazırlanan “*TÜRK HUKUKUNDA SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ*” Başlıklı tez çalışması 17/07/2024 tarih ve 16.00 saatinde yapılan tez savunma sınavında aşağıdaki jüri tarafından OY BİRLİĞİ / OY ÇOKLUĞU ile YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak KABUL edilmiştir.

Kabul Ret

Başkan:
Doç. Dr. Ahmet Yusuf YILMAZ (Ankara Sosyal Bilimler Ünv.)

☒

☐

Üye:
Prof. Dr. Ömer KESKİNSOY (Ankara Hacı Bayram Veli Ünv.)

☒

☐

Üye:
Prof. Dr. Tevfik ERDEM (Ankara Hacı Bayram Veli Ünv.)

☒

☐

TÜRK HUKUKUNDA SİVİL TOPLUMUN GELİŞİMİ

(Yüksek Lisans Tezi)

Muhammed Fatih GÜRDAL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

Temmuz 2024

ÖZET

Osmanlı İmparatorluğu bünyesinde modern anlamda sivil toplumun görevlerini nispeten yerine getiren lonca, vakıf vb. kuruluşlar, sivil toplum alanında ülkemizin çok eskiye dayanan temelleri olduğunu göstermektedir. Her ne kadar bu medeniyete çok evvelden sahip olsak ta bu anlamda zaman içerisinde gerekli gelişme gösterilememiştir. Dünyada ise sivil toplum örgütlenmeleri 21. Yüzyıl ile farklı bir boyut kazanarak ülke ve toplum yönetiminde önemli bir güç haline gelmiştir. Küresel anlamda sivil toplumun bu denli güçlenmesi ile birlikte ülkemizde de hızlı bir gelişim yaşanmış, kabul edilen her Anayasa ile bu alan daha da geliştirilmeye çalışılmış ancak henüz istenilen seviyelere gelinememiştir. Küresel sivil toplum örgütlenmelerinin gelişimi incelendiğinde, bu yapıların onlara tanınan haklarla gelişebildiği görülmektedir. Bu doğrultuda ülkemizde de sivil toplum alanında oluşturulan mevzuat ve uygulamalarda birçok düzenleme yapılmaya devam edilmekte ve ülkemizde özellikle en büyük sivil toplum örgütü olan derneklerin çağı yakalayabilmesi için yol gösterici çalışmalar yapılmaktadır. Ancak her konuda olduğu gibi geleceği hazırlayabilmek için geçmişe anlamak gerekmektedir. Bu itibarla, bu çalışma ile ülkemizde derneklerin tarihsel gelişimi incelenmiş, derneklerin ülkemizde kabul edilen anayasalar ile hangi gelişmeleri yakaladığından, derneklerin gelişiminin önünde engel olan mevzuat ve uygulamalardan bahsedilmiştir.

Bilim Kodu : 111605
Anahtar Kelimeler : Dernekler, Sivil Toplum, Osmanlı'da Sivil Toplum Kuruluşları, Türk Anayasaları, Türk Anayasalarında Dernekler, Derneklerin Gelişimi
Sayfa Adedi : 139
Tez Danışmanı : Prof. Dr. Ömer KESKİNSOY

DEVELOPMENT OF CIVIL SOCIETY IN TURKISH LAW

(M. Sc. Thesis)

Muhammed Fatih GÜRDAL

ANKARA HACI BAYRAM VELİ UNIVERSITY

THE INSTITUTE OF GRADUATE STUDIES

July 2024

ABSTRACT

Organisations such as guilds, foundations, etc., which relatively fulfil the duties of civil society in the modern sense within the Ottoman Empire, show that our country has very old foundations in the field of civil society. Although we have had this civilisation long ago, we have not been able to show the necessary development in this sense over time. In the world, on the other hand, civil society organisations have gained a different dimension with the 21st century and have become an important power in country and society management. With the strengthening of civil society in the global sense, there has been a rapid development in our country, and with each Constitution adopted, this area has been tried to be developed further, but it has not yet reached the desired levels. When the development of global civil society organisations is examined, it is seen that these structures can develop with the rights granted to them. In this direction, many regulations continue to be made in the legislation and practices in the field of civil society in our country and guiding studies are being carried out in order for associations, which are the largest civil society organisations in our country, to catch up with the age. However, as in every subject, it is necessary to understand the past in order to prepare the future. In this respect, this study examines the historical development of associations in our country, the developments that associations have achieved with the constitutions adopted in our country, and the legislation and practices that prevent the development of associations.

Science Code : 111605
Key Word : Associations, Civil Society, Civil Society Organisations in the Ottoman Empire, Turkish Constitutions, Associations in Turkish Constitutions,
Page Number : 139
Supervisor : Prof. Dr. Ömer KESKİNSOY

İÇİNDEKİLER

	Sayfa
ÖZET.....	iv
ABSTRACT.....	v
İÇİNDEKİLER	vi
TABLoların LİSTESİ.....	viii
GRAFİKLERİN LİSTESİ.....	ix
1. GİRİŞ	1
2. DERNEK KAVRAMI VE ANAYASA.....	3
2.1. Dernek Kavramı ve Sivil Toplum.....	3
2.2. Anayasa	8
2.2.1. Anayasa Tarihi.....	8
2.2.2. Türkiye’de Anayasa’nın Gelişimi.....	12
3. TÜRKİYE’DE DERNEKLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	19
3.1. Osmanlı Döneminde Sözlü Hukuka Dayalı Sivil Toplum Kuruluşları.....	19
3.1.1. Tarikatlar ve Dini Cemaatler	22
3.1.2. Ahilik ve Lonca	25
3.1.3. Vakıflar	27
3.2. Tanzimat Döneminde Sivil Toplum ve Dernekler	30
3.3. Cemiyetler Dönemi Sivil Toplum ve Dernekler	32
4. TÜRK ANAYASALARINDA DERNEKLER	37
4.1. 1876 Anayasası	37
4.1.1. 1876 Anayasasında ve Mevzuatta Dernekler	41
4.1.1.1. 353 sayılı Cemiyetler Kanunu.....	41
4.1.2. 1876 Anayasası Döneminde Dernek Uygulamaları	44
4.2. 1921 Anayasası	49
4.3. 1924 Anayasası	52

4.3.1. 1924 Anayasasında ve mevzuatta Dernekler	56
4.3.1.1. 1924 Anayasası, Türk Medeni Kanunu ve Hıyaneti Vataniye Kanunu'nda Dernekler	56
4.3.1.2. 3512 Sayılı Cemiyetler Kanunu	58
4.3.2. 1924 Anayasası Döneminde Dernek Uygulamaları	59
4.4. 1961 Anayasası	69
4.4.1. 1961 Anayasasında ve mevzuatta Dernekler	73
4.4.1.1. 1961 Anayasasında Dernekler.....	73
4.4.1.2. 1630 sayılı Dernekler Kanunu.....	74
4.4.2. 1961 Anayasası Döneminde Dernek Uygulamaları	77
4.5. 1982 Anayasası	79
4.5.1. 1982 Anayasasında ve mevzuatta Dernekler.....	91
4.5.1.1. 1982 Anayasası	91
4.5.1.2. Türk Medeni Kanunu	93
4.5.1.3. 2908 sayılı Dernekler Kanunu.....	95
4.5.1.4. 5253 Sayılı Dernekler Kanunu	97
4.5.1.5. 5072 sayılı D.V.K.K.İ.D.K.....	103
4.5.2. 1982 Anayasası Döneminde Dernek Uygulamaları	105
4.5.2.1. 1990 Dönemi Uygulamalar	108
4.5.2.2. 2000 Dönemi Uygulamalar	109
4.5.2.3. 1990-2024 Yılları Arası İstatistikler	110
5. SONUÇ VE ÖNERİLER	129
KAYNAKLAR	133
ÖZGEÇMİŞ	139

TABLÖLARIN LİSTESİ

Tablo	Sayfa
Tablo 4.1. 1990 yılında Dernek Sayıları	112
Tablo 4.2. 2000 yılında Dernek Sayıları	116
Tablo 4.3. 2010 yılında Dernek Sayıları	119
Tablo 4.4. 2020 yılında Dernek Sayıları	122
Tablo 4.5. 2024 yılında Dernek Sayıları	125

GRAFİKLERİN LİSTESİ

Grafik

Sayfa

Grafik 4.1. Yıllara Göre Dernek Sayıları	126
--	-----

1. GİRİŞ

İnsanlar geçmişten bu yana birlikte yaşayabilmek için birçok kurallar oluşturmuş ve çeşitli topluluk ve kurumlar oluşturmuşlardır. Kümülatif olarak gelişen bilimle beraber, birlikte yaşam için oluşturulan kural ve topluluklar da gelişmiştir. Örgütlenme biçiminde kurulan bu topluluklar çeşitli nitelik ve isimlerle oluşturulmuş olsalar da bu örgütlenmeler daha sonraları sivil toplum olarak adlandırılmıştır.

Sivil Toplum kuruluşları günümüzde üçüncü sektör olarak gösterilmekte ve kamusal alanda giderek daha çok etkinlik kazanmaya başlamaktadır. Küresel olarak günümüzde büyük bir söz ve baskı gücüne sahip olan sivil toplum kuruluşları, ülkemizde de giderek güçlenmekte ve ülke yönetiminde daha belirgin bir şekilde söz hakkı almaya başlamaktadır. Bu denli bir güce sahip olan bu alanla ilgili olarak hukuki hak ve sorumluluklar ile bu sektörün sınırlarının belirlenmesi gereği ortaya çıkmaktadır. Ülkemizde sivil toplum tarihi çok eski dönemlerden bu yana var olması, sivil toplum ile ilgili mevzuatında eski tarihlere dayanmasına vesile olmuştur.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil toplum örgütlenmeleri, Islahat ve Tanzimat Fermanları ile dönüşüm geçirmeye başlamıştır. Bu dönüşüm, "cemiyetler dönemi" olarak adlandırılan süreçte belirginleşmiş ve sivil toplumun temelleri atılmıştır. 1876 Anayasası (Kânûn-ı Esâsî) ile temel haklar tanınmış olsa da dernek kurma hakkı bu anayasada yer almamıştır. Ancak, 353 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun çıkarılmasıyla derneklerin hukuki çerçevesi oluşturulmuş ve bu örgütlenmeler yasal bir zemine kavuşmuştur. 1921 Anayasası'nın kısa olması ve haklara yer vermemesi nedeniyle dernekler bu dönemde gelişememiştir. 1924 Anayasası ile dernek kurma hakkı anayasal güvence altına alınmış, ancak tek parti dönemi sivil toplumun gelişimine engel olmuştur. 1938'de çıkarılan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu, derneklerle ilgili çeşitli kısıtlamalar getirerek dernekleşme sürecini zorlaştırmıştır. 1945'ten itibaren baskıcı politika biraz yumuşatılmaya çalışılmış, ancak 1960 darbesi bu çabaları sekteye uğratmıştır. 1961 Anayasası, özgürlükçü olmaya çalışsa da siyasi olaylar nedeniyle dernekler yeterince özgür olamamıştır. 1971'de yapılan anayasa değişiklikleri, dernek faaliyetlerinin devlet tarafından daha sıkı denetlenmesine ve gerektiğinde durdurulmasına olanak tanımıştır. 1972'de, öğrenci derneklerinin amacı dışında kullanılması ve diğer olumsuzluklar gerekçe gösterilerek "3512 sayılı Cemiyetler Kanunu" kaldırılmış, yerine "1630 sayılı Dernekler Kanunu" getirilmiştir.

Bu yeni kanun, dernek kurma hakkını ve özgürlüğünü önemli ölçüde kısıtlamıştır. 1980 darbesi, dernekler üzerindeki baskıyı artırmış ve derneklerin toplumsal olaylar çıkardığı savunulmuştur. 1982 Anayasası ve buna bağlı mevzuat, dernekleşme haklarını düzenlemeye çalışsa da, bu dönemde de dernekler baskıdan kurtulamamıştır. Bu çalışmada sivil toplum ve bir sivil toplum örgütü olan dernekler ile anayasalara değinildikten sonra Osmanlı'da yer alan sivil toplum kurullarına değinilmiştir. Üçüncü bölümde ise asıl konuya yer verilerek Türk Anayasalarının ortaya çıkışı ve anayasaların içeriğinden kısaca bahsedilmektedir. Hemen ardından bu anayasalarda ve anayasaları doğrultusunda düzenlenen önemli kanunlara yer verilecek ve ilgili anayasa döneminde ülkemizde dernekler ile ilgili uygulamalar ve derneklerin gelişiminden bahsedilmiştir.

2. DERNEK KAVRAMI VE ANAYASA

2.1. Dernek Kavramı ve Sivil Toplum

Sivil toplum kavramı, kökeni binlerce yıl öncesine dayanan ve felsefi olarak derin bir geçmişi olan karmaşık bir kavramdır. Tarih boyunca, farklı düşünürler ve siyasi aktörler tarafından çeşitli bağlamlarda tanımlanmış ve ele alınmıştır. Ancak, net bir tanımı olmayan sivil toplum, zaman içinde normatif ve tarihsel süreçlerle birlikte değişen ve çelişkili anlamlar taşıyan bir kavram haline gelmiştir. Son çeyrek yüzyılda, sivil toplumun demokrasi ve siyasal katılım üzerindeki etkileri giderek daha fazla önem kazanmıştır. Bu dönemde, sivil toplumun demokratik süreçlerdeki rolü ve etkisi üzerine yapılan tartışmalar artmış ve sivil toplumun siyasi karar alma süreçlerine katılımı konusunda yeni yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Ancak, bu süreçte kavramsal belirsizlik ve çeşitli yorumlar nedeniyle sivil toplumun rolü ve önemi konusunda belirsizlikler devam etmektedir (Çalışkan vd., 2023). Gordon White, bu belirsizlik ile ilgili olarak, sivil toplum kavramının, siyasal kuramın geleneksel olarak kabul edilen sınırlarının ötesine taşınarak daha geniş ve derinlemesine bir tartışma alanı oluşturabileceğini öne sürmüştür. Ona göre, bu belirsizlik sadece bir eksiklik değil, aynı zamanda yeni bir anlayışın kapısını aralayabilir. Bu nedenle, sivil toplumun karmaşıklığını ve çeşitliliğini daha iyi anlamak için, onu siyasal teorinin klasik yapılarından çıkarıp daha geniş bir bakış açısıyla ele almak gerekmektedir (Doğan,2002).

Latin kökenli bir kelime olan “Civil”, vatandaşlara ve onların ilişkilerine dair olan, şehir yaşamına yönelik, kırsal ya da askeri olmayan, medeni ve kibar anlamlarında kullanılır. Ancak bu kelimenin "toplum" ile birleşerek "sivil toplum" kavramına dönüşmesi, belirli toplumsal ve siyasal hareketler sonucunda gerçekleşmiştir. Bu kavram, bireylerin devlet dışında kendi aralarında organize olarak ortak çıkarlarını ve değerlerini savundukları bir alanı ifade eder. "Sivil toplum", demokratik katılımı ve toplumsal dayanışmayı destekleyen bir yapı olarak önem kazanmıştır (Aslan, 2010).

Bilimsel olarak sivil toplumun kökenleri öncelikle Batı düşünce geleneğine dayanır. Sivil toplum Antik Yunan'dan itibaren toplumda farklı sınıfların ve grupların etkileşimi ve örgütlenmesiyle ortaya çıkan bir olgudur. Ancak, sivil toplum kavramının modern anlamı ve ayrı bir tanımı, 17. ve 18. yüzyılda ortaya çıkan düşünce

akımlarıyla birlikte şekillenmiştir. Bu dönemde, özellikle İngiliz İç Savaşı ve Amerikan Devrimi gibi olaylar sivil toplumun önemini vurgulamış ve siyasi teorisyenlerin dikkatini çekmiştir. Locke, Montesquieu, Rousseau gibi düşünürler, bireylerin doğal hakları, kamu yararı ve sivil özgürlükler üzerine yaptıkları çalışmalarla sivil toplumun oluşumunu ve rolünü tartışmışlardır. Bu düşünce akımlarıyla birlikte sivil toplum kavramı, modern demokrasilerin temel taşlarından biri haline gelmiştir (Gürdal, 2023).

Sivil toplum kavramı ilk kez 1960 yılında John Locke tarafından kullanılmış ve uzun bir süre boyunca dikkat çekmemiştir. Ancak Tocqueville'in demokrasi üzerine çalışmalarıyla kavram tekrar ön plana çıkmıştır. Bu dönemden itibaren, özellikle 1850'lerden sonra Doğu Avrupa'da Sovyet tipi siyasi sistemlerin demokratikleştirilme çabalarıyla yeniden ilgi uyandırmıştır. Ancak, 1970'lere kadar uzanan sessizlik döneminin ardından, Doğu Blokundaki rejim değişikliklerinin ardından yeni siyasi arayışlarla tekrar önem kazanmıştır. Doğu Blokundaki rejimlerin çökmesiyle birlikte sivil toplumla ilgili tartışmalar yeniden canlanmıştır. Yeni demokrasilerin kurulduğu bu dönemde, Eski Doğu Blokundan ayrılan ülkelerde, Latin Amerika ülkeleri, Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri ile özellikle Sovyetler Birliği gibi totaliter rejimlerin demokratikleşme sürecinde, sivil toplumu oluşturan örgütsel yapıların yeniden kurulması büyük bir öncelik olarak belirmiştir. Bu süreçte, sivil toplumun demokrasinin sağlam bir temeli olarak yeniden değerlendirilmesi çabalarıyla birlikte sivil toplum kuruluşlarının yeniden canlandırılması, toplumsal katılımın artırılması ve demokratik yönetim ilkelerinin güçlendirilmesi hedeflenmiştir (Fioramonti, 2005).

Modern dönem filozofları, sivil toplumun olası sorunlarını öngörmüş ve bu alanda kendi kendini düzenleme ihtiyacına dikkat çekmişlerdir. Onlara göre, bireylerin sadece seçmen olarak değil, aynı zamanda sosyal ilişkilerde ve yapılanmalarda etkin bir rol oynadığını vurgulamışlardır. Onlara göre bu sosyal etkileşimler ve katılımlar, demokrasinin sadece siyasi bir olgu olmadığını, aynı zamanda toplumsal sorunların çözümünde bireylerin de rol aldığını gösterir. Bu sosyal ilişkiler ve katılımlar, demokrasinin sadece siyasi bir kavram olmadığını, aynı zamanda sosyal sorunların yalnızca hükümetin sorumluluğunda olmadığını yansıtır. Dolayısıyla, sivil toplumun güçlendirilmesi ve bireylerin kamu yönetiminde aktif olması, demokratik bir toplumun

sağlam temellere dayandırılmasından bahsedilebilmesi için önem arz etmektedir (Raad voor het Regeringsbeleid, 2007: 119).

Modern Demokrasi anlayışı, toplumun temel yapı taşları olarak üç ana sektöre dayanmaktadır. İlk olarak, kamu sektörü, devletin yönetim ve hizmet sağlama sorumluluğunu üstlendiği alandır. İkinci olarak, kar amacı güden özel sektör, ticari faaliyetler yoluyla kar elde etmeyi amaçlayan kuruluşlardan oluşur. Üçüncü olarak ise, “kar amacı gütmeyen ve kamu yararına çalışan sivil toplum kuruluşları” bulunmaktadır (Özdemir,2004). Sivil toplum kuruluşları, küçük yerel derneklerden, büyük ve profesyonel kuruluşlara kadar çeşitli grupları içermektedir. Bu tür kuruluşlar literatürde sivil toplum örgütleri, STK'lar (Sivil Toplum Kuruluşları), NGO'lar (Non-Governmental Organizations - Devlet Dışı Kuruluşlar) gibi farklı isimlerle de anılmaktadır. Bu çeşitlilik, sivil toplumun geniş yelpazesini ve çeşitli faaliyetlerini yansıtmaktadır. Bu kuruluşlar, genellikle toplumsal ihtiyaçları karşılamak, çeşitli sosyal, kültürel veya çevresel amaçlar için faaliyet gösterirler. Sivil toplum kuruluşları arasında yerel dernekler, vakıflar, dernekler, yardım kuruluşları ve çeşitli STK'lar bulunmaktadır. Bu üç sektör, demokratik toplumların işleyişinde birlikte çalışarak toplumsal refahın artırılmasına ve çeşitli ihtiyaçların karşılanmasına katkıda bulunur (Gürdal, 2023).

Sivil toplum kuruluşları veya üçüncü sektör kavramlarının anlaşılması için, bazı terimlerin tanımına bakmak önemlidir. Dernekler, bu kavramların en yaygın ifadelerini temsil ederken, daha sonraki dönemlerde uluslararası hükümet dışı kuruluşlar, bağımsız sektör, vatandaşlar sektörü, gönüllü kuruluşlar sektörü, sivil toplum sektörü, sivil toplum örgütleri ve 1994'ten itibaren sivil toplum kuruluşları gibi çeşitli isimlerle anılan kuruluşlar ortaya çıkmıştır. Bu terimler, sivil toplumun farklı yönlerini ve bileşenlerini yansıtmakta ve bu kuruluşların toplumsal, kültürel, çevresel veya insani amaçlar doğrultusunda faaliyet gösterdiklerini vurgulamaktadır. Bu çeşitlilik, sivil toplumun zengin ve çeşitli yapısını yansıtmakta ve toplumsal katılımı ve etkileşimi teşvik etmektedir (Ballar, 2019: 1337).

Üçün sektör deyiminin sivil toplum kuruluşları ile ilişkilendirilmesi, kavramın ortaya çıktığı 20. yüz yılın ikinci yarısından itibaren geniş bir literatürde sıkça kullanılmış ve önem kazanmıştır. Üçüncü sektör, genel olarak, kar amacı gütmeksizin gönüllü olarak kamu hizmetlerine katılan vatandaşları bir araya getiren dinamik bir

yapıyı temsil eder. Bu sektör, gönüllülük esasına dayalı olarak toplumsal ihtiyaçları karşılamayı hedefler ve toplumun çeşitli kesimlerinin katılımını teşvik eder. Üçüncü sektör, kamu sektörü ve özel sektör dışındaki kuruluşların oluşturduğu bir alandır. Kamu sektörü, devletin yönetim ve ekonomiyle ilgili görevlerini yerine getirmek üzere yasalarla oluşturulmuş merkezi ve yerel kamu kurumlarından oluşur. Parlamento, bakanlıklar, yüksek mahkemeler, belediyeler, köyler ve kamu iktisadi teşebbüsler bu sektöre örnektir. Özel sektör ise, ekonomik faaliyetlerde bulunarak kar elde etmeyi amaçlayan ve kamu dışında yer alan bireyler veya kuruluşlardan oluşur.

Sivil toplum veya üçüncü sektör alanında faaliyet gösteren kuruluşlar, toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, toplumsal değişimi teşvik etmek veya belirli amaçlar doğrultusunda hareket etmek amacıyla kurulmuştur. Sendikalar, dernekler, vakıflar, çevre grupları, kültürel organizasyonlar, insani yardım kuruluşları ve benzeri yapılar, sivil toplumun çeşitliliğini oluşturur (Eraslan & Bertler, 100-101).

Sivil toplum sektörü, devletin ve piyasa ekonomisinin dışında yer almasına rağmen, bu durum devletin bu sektöre müdahale etmeyeceği anlamına gelmez. Aslında, devletin bu sektöre yönelik destekleyici politikaları ve düzenlemeleri, sivil toplumun gelişimine ve demokratik katılıma katkı sağlayabilir. Bu desteklerle sivil toplum bilinci güçlenir ve çeşitli toplumsal meselelere çözüm arayan kuruluşlar daha etkin bir şekilde faaliyet gösterebilirler (Gözübüyük Tamer, 2010). Diğer bir açıdan bakıldığında, toplumsal sözleşmelerin ortaya çıkardığı ve sivil toplum olarak adlandırılan bu topluluğun, varlığını sürdürebilmesi için devletle ve devletin içinde mevcut olması gerektiği kabul edilmelidir. Sivil toplum, devletin dışında örgütlenen ve faaliyet gösteren bir yapı olarak düşünülse de, bu yapıların işlevsel olabilmesi ve toplum içinde etkili olabilmesi için devletin mevcut olması ve belirli bir düzeni sağlaması gerekmektedir. Dolayısıyla, sivil toplumun varlığı ve etkinliği, devletin varlığı ve işleyişiyle yakından ilişkilidir (Yıldırım, 2003:229).

Günümüzde, sivil toplum sektöründe çeşitli yapılar ve kuruluşlar bulunmaktadır, bu da toplumsal katılımın ve etkileşimin zengin bir yelpazesini temsil etmektedir. Bu kuruluşlar arasında sendikalar, odalar, vakıflar, birlikler, siyasi partiler, meslek kuruluşları, dernekler ve daha pek çok yapı yer almaktadır. Her biri, belirli bir toplumsal, kültürel veya ekonomik amaca hizmet etmek üzere kurulmuş ve faaliyet göstermektedir. Son yıllarda, sivil toplum kuruluşlarının sayısı ve etkisi giderek

artmıştır. Toplum içindeki etkileri ve yapılarıyla, sivil toplum kuruluşları önemli bir erk haline gelmiştir. Özellikle, demokratik süreçlerde ve toplumsal değişimde aktif roller üstlenmektedirler. Bu kuruluşlar, çeşitli toplumsal sorunlarla mücadele etmek, insan haklarını savunmak, çevre korumak, eğitim ve sağlık gibi alanlarda hizmet sunmak gibi geniş bir yelpazede faaliyet göstermektedirler. Türkiye'de de, sivil toplum kuruluşlarının sayısı ve faaliyetlerinin kapsamı önemli ölçüde artmıştır. Avrupa Birliği uyum sürecinde yürürlüğe konulan “5253 sayılı Dernekler Kanunu” bu alandaki kuruluşların sayısını ve çeşitliliğini hızla artırmıştır. Konfederasyonlar, federasyonlar, temsilcilikler ve dernekler gibi sivil toplum kuruluşlarının çeşitliliği ve etkinliği, toplumun demokratik katılımını ve toplumsal kalkınmayı desteklemekte önemli bir rol oynamaktadır (Uçar, 2010: 33-34).

Ülkemizde en yaygın sivil toplum kuruluşları derneklerdir. Dernekler, bireylerin veya grupların belirli bir amacı veya ortak çıkarı gerçekleştirmek için bir araya gelerek oluşturduğu, yasal olarak tanınmış sivil toplum örgütleridir. Dernekler demokratik bir yapıda yönetilirler ve üyelerinin katılımını teşvik ederler. Üyeler, derneğin faaliyetlerine katılabilir, karar alma süreçlerine dâhil olabilir ve yönetimde görev alabilirler. Küresel ölçekte, dernekler ulusal veya uluslararası düzeyde faaliyet gösterebilirler. Uluslararası dernekler, farklı ülkelerden insanları bir araya getirerek ortak amaçlar doğrultusunda işbirliği yapar ve uluslararası alanda etkinlikler düzenler. “İnsan hakları savunuculuğu, çevre koruma, sağlık hizmetleri” gibi alanlarda faaliyet gösteren uluslararası dernekler bunlara örnek olarak verilebilir.

Dernekler genellikle eğitim, kültür, çevre, sağlık, insan hakları gibi farklı alanlarda faaliyet gösterirler. Bu faaliyetler, toplumun çeşitli kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılamayı, sosyal sorunlara çözüm bulmayı, farkındalık çalışmaları yapmayı veya toplumsal değişim ve gelişime katkıda bulunmayı hedefler sivil toplumun en temel ve geniş tabanlı örgütlenme biçimlerinden birini oluşturur. Toplumun her kesiminde faaliyet gösteren dernekler, çeşitli alanlarda etkili bir şekilde varlık gösterirler. Bireyler, ortak hedefler ve amaçlar doğrultusunda bir araya gelerek dernekler vasıtasıyla dayanışma ve iş birliği içinde bulunurlar. Bu sayede, tek başlarına gerçekleştiremeyecekleri projeleri hayata geçirebilir ve topluma katkıda bulunabilirler. Sivil toplum kuruluşları, demokratik ve gelişmiş ülkelerde giderek daha fazla önem kazanmakta ve yaygınlaşmaktadır. Bu kuruluşlar, demokrasinin sağlam bir

temelini oluşturur ve toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, demokratik katılımı artırmak ve toplumsal adaleti sağlamak gibi önemli roller üstlenirler. Dernekler ve diğer sivil toplum kuruluşları, toplumun farklı kesimlerini temsil eder ve çeşitli toplumsal, kültürel ve ekonomik sorunlara m bulmak için çaba sarf ederler. Bu nedenle, derneklerin ve diğer sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri, bir ülkenin demokratik yapısını güçlendirmek ve kalkınmasına katkıda bulunmak açısından son derece önemlidir (Eraslan-Bertler, 2016: 99-100).

2.2. Anayasa

Anayasa hukuku, bir ülkenin yasama, yürütme ve yargı gibi devletin önemli yapılarını ve bunların işleyişlerini inceleyen bir hukuk dalıdır. Bu dal, devlet organlarının oluşumunu, görevlerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini düzenleyen hukuk kurallarını inceler. Ayrıca, vatandaşların devlete karşı sahip oldukları temel hak ve özgürlükleri de bu kapsamda değerlendirir.

Anayasa Hukuku terimi temel olarak iki farklı anlama gelmektedir. Birincisi, devletin anayasal ve siyasi kuruluşlarına ilişkin tüm kuralları kapsar, bu da Anayasa Hukuku'nun geniş anlamıdır. Bu anlamda, yazılı veya yazısız, devletin temel yapılarını ve onların işleyişini düzenleyen her kural Anayasa Hukuku'nun parçasıdır. İkinci anlamı ise "maddi anlamda anayasa" olarak adlandırılır. Bu terim, eski Roma'da imparatorun yasama sürecini ifade etmek için kullanılmıştır. Daha sonra, Katolik Kilisesi'nin şeriatında belirli bir dini düzenin statüsünü tanımlamak için kullanılmıştır. Ancak, İsviçreli hukukçu Emeric de Vattel'in 1758'de ortaya attığı modern anlamıyla, anayasanın içeriğini açıklamıştır. Maddi anlamda anayasa, yöneticilerin yetkilerinin temel kurallarını ve vatandaşların temel haklarını güvence altına alan tüm normları kapsar, şekil özellikleri göstermeyen bu normlar arasında yönetilenlerin temel hak ve özgürlüklerinin güvencesini sağlayan temel kurallar bulunur (Clapri,2007).

2.2.1. Anayasa Tarihi

İnsan toplulukları daha karmaşık hale geldikçe, yönetim biçimleri de gelişmiş ve farklılaşmıştır. Bu süreçte, bireylerin ve grupların hakları, yetkileri ve sorumlulukları belirlenmeli ve güvence altına alınmalıdır. Anayasa, bu tür belirsizlikleri ve çatışmaları önlemek, devletin yapısını ve işleyişini düzenlemek, vatandaşların haklarını ve özgürlüklerini korumak için bir ereve sağlar. İhtiyaç duyulan bir anayasa, hükümetin gücünü sınırlayarak, hukukun üstünlüğünü

sağlayarak, temel hak ve özgürlükleri koruyarak ve demokratik süreçleri teşvik ederek toplumsal istikrarı ve adaleti sağlar. Ayrıca, farklı toplumsal gruplar arasında uyum ve dengeyi korur ve devletin işleyişini şeffaf ve hesap verebilir hale getirir. Bu nedenle, anayasaya duyulan ihtiyaç, toplumların ve devletlerin karmaşıklığının artmasıyla paralel olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir.

Bu doğrultuda Magna Carta, tarihte önemli bir dönüm noktasıdır. Hükümdarın mutlak gücünü sınırlayan ve bireylerin temel haklarını güvence altına alan ilk belge olarak kabul edilir. Bu yönüyle, Magna Carta'nın ilk anayasa özelliklerinden birini oluşturur. 1215 yılında İngiltere'de imzalanan bu belge, Kral John'un mutlak iktidarını sınırlamak ve aristokratların haklarını korumak amacıyla hazırlanmıştır. Magna Carta, hükümdarın keyfi uygulamalarına ve haksız vergilendirmelerine karşı bir kalkan sağlayarak, adil bir hukuk sistemi ve yönetim biçimi talep etmiştir. Bu belge, temel hak ve özgürlüklerin yazılı hukuk kurallarıyla korunması gerektiği fikrini ortaya koymuş ve hükümdarın yetkilerini yasalara tabi kılmıştır. Bu açıdan, Magna Carta, modern anlamda anayasal düzenlemelerin temellerini atmış ve hükümdarın yetkilerini sınırlayan ilk belge olarak tarihe geçmiştir.

Daha sonraki dönemlerde, 1628'de İngiltere'de kabul edilen Haklar Dilekçesi ve 1689'da yine İngiltere'de ilan edilen Haklar Beyannamesi gibi anayasal metinlerle, siyasi iktidarın belirli ölçüde kısıtlanması ve keyfi yönetimin engellenmesi sağlanmıştır. Bu belgeler aynı zamanda bireysel özgürlüklerin korunması konusunda da önemli bir rol oynamıştır (Gözler, 2017).

Bu belgeler, yazılı anayasanın gelişimi açısından dönüm noktaları oluşturur. Özellikle Haklar Dilekçesi ve Haklar Beyannamesi gibi metinler, siyasi iktidarın sınırlanması ve keyfi yönetimin önlenmesi gibi temel ilkelerin belirlenmesinde öncü bir rol oynamıştır. Bu belgeler, monarşik iktidarın sınırlanması ve hükümdarın yetkilerinin belirli bir sınıra tabi tutulması gerektiğini vurgulamıştır. Böylece, egemenliğin sadece hükümdara değil, halka ait olduğu ve halkın haklarının korunması gerektiği fikri ortaya konmuştur. Ayrıca, bu belgelerde bireysel özgürlüklerin korunması ve güvence altına alınması da öne çıkarılmıştır. Bireylerin, devletin keyfi müdahalelerinden korunması ve temel haklarının güvence altına alınması gerektiği vurgulanmıştır. Bu belgeler, bireylerin temel hak ve özgürlüklerini koruyarak, adil ve özgür bir toplumun inşasını teşvik etmiştir. Bu metinlerin ortaya çıkışı, yazılı

anayasanın temel ilkelerinin belirlenmesinde önemli bir adımı temsil eder. Bu belgeler, modern anayasa hukukunun evriminde ve bireylerin hak ve özgürlüklerinin korunması açısından kritik bir rol oynamıştır. Ayrıca, bu belgelerin etkisi, daha sonraki yazılı anayasaların oluşturulması sürecinde de görülebilir, çünkü bu belgelerin ilkeleri ve değerleri genellikle daha sonraki anayasal metinlere yansımıştır.

18. yüzyıla gelindiğinde, Burjuvazinin artan etkisiyle birlikte, kralın yetkilerini sınırlamaya yönelik düşünceler toplumda giderek daha fazla kabul gördü. Bu süreçte, kralın gücünü yazılı ve üstün nitelikte belgelerle sınırlama fikri ön plana çıktı. Bu belgeler, anayasa adı altında kralın yetkilerine çeşitli sınırlamalar getirerek, bireylerin haklarını ve özgürlüklerini güvence altına almaya yönelikti. Bu belgelerin amacı, kralın keyfi yönetimine son vermek ve hukukun üstünlüğünü sağlamaktı. Bu düşünce ve hareketler, zamanla toplumda daha geniş bir kabul gördü ve yazılı anayasaların ortaya çıkışını hızlandırdı. Yazılı anayasalar, kralın yetkilerini belirli kurallar çerçevesinde sınırlayan ve bireylerin haklarını güvence altına alan temel yasalardır. Bu belgeler, modern demokratik devletlerin temelini oluşturarak, kraliyetin mutlak gücünü sınırlayarak, hukukun üstünlüğünü ve bireylerin haklarını koruma amacını taşır (Anayurt, 2018).

Yazılı anayasanın tarihsel gelişimini bakacak olursak, 18. yüzyılın sonlarında bu belgelerin ortaya çıkmaya başladığını görebiliriz. 1787'de ABD'nin, 1791'de ise Fransa ve Polonya'nın anayasaları gibi belgeler bu dönemde yazılı anayasaların örnekleri olarak kabul edilir. Bu belgeler, devletin kuruluşunu, işleyişini ve bireylerin haklarını ve özgürlüklerini belirleyen temel yasalardır. Bu dönemde, yazılı anayasaların yaygınlaşmasıyla birlikte, yazısız anasalardan farklı bir hukuki yapı ortaya çıkmıştır. Bu yapıda, belirli bir metin altında toplanmamış olsa da devletin temel yapısı ve haklar, çeşitli kanunlar, mahkeme kararları, gelenekler ve uygulamalar tarafından belirlenmiştir. Söz gelimi, İngiltere'de, çıkarılan yasalar, mahkeme kararları ve gelenekler, İngiliz Anayasası'nı oluşturmuştur. Bu bağlamda, yazılı anayasaların ortaya çıkışı, modern devletlerin hukuki ve siyasi yapısının evriminde önemli bir dönüm noktası olmuştur (Anayurt, 2006).

Amerika Birleşik Devletleri Anayasası'nın hazırlanma süreci, 1787'de Philadelphia'da gerçekleştirilen bir konvansiyonla başladı. Bu dönemde, Amerika'nın bağımsızlık kazanmasını takiben, ülkenin siyasi ve ekonomik durumu oldukça

karışıkı. Bağımsızlık Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, 13 bağımsız eyalet arasında koordinasyon ve birlik sağlama ihtiyacı belirginleştı. Ancak, Konfederasyon Maddeleri tarafından oluşturulan ilk hükümet sistemi, ulusal düzeyde yeterli gücü sağlayamadı. Eyaletler arasında ticaret düzenlenemiyor ve vergi toplanamıyordu. Bu nedenle, ülkenin istikrarsızlığı arttı ve bir ulusal hükümetin kurulması gerekliliğı ortaya çıktı. 1783'te, Bağımsızlık Savaşı'nın sona ermesiyle birlikte, Amerikan ekonomisi ve siyasi durumu belirsizlik içine girdi. Eyaletler, bağımsızlık sonrası kendi çıkarlarını korumak için hareket etti ve ulusal birlik zayıfladı. Ticaret engellendi, borçlar ödenmedi ve iç karışıklıklar yaşandı. Özellikle, Daniel Shays liderliğindeki çiftçi ayaklanması benzeri olaylar, mevcut hükümetin zayıflıklarını ve güvenlik sorunlarını açıkça ortaya koydu. Bu dönemde, Amerikan liderleri, ulusal düzeyde güçlü bir hükümetin oluşturulması gerekliliğine inandılar. Bu nedenle, 1787'de Philadelphia'da bir Anayasa Konvansiyonu toplandı. Bu konvansiyonda, Amerika'nın en deneyimli ve vatansever liderleri bir araya geldi. Sonuç olarak, Amerika Birleşik Devletleri Anayasası, 17 Eylül 1787'de imzalandı ve ulusal hükümetin temel yasası olarak kabul edildi. Anayasa, federal sistemi ve güçler ayrılığını belirleyerek, ulusal otoritenin güçlendirilmesini ve hukukun üstünlüğünün sağlanmasını amaçlıyordu. Bu, Amerikan devletinin kurumsal yapısını ve demokratik ilkelerini belirleyen önemli bir dönemeçti. Böylece modern anlamda dünya tarihinin ilk yazılı anayasası oluşturuldu (A.B.D Dışışleri Bakanlığı, 2024).

Anayasa gelişiminin tarihsel sürecinde, ilk dalgayı oluşturan ABD ve Fransa Anayasaları gibi model belgelerin yanı sıra, 1809'da İsveç, 1812'de İspanya ve 1814'te Norveç gibi belgeler de dikkat çekmektedir. Bu dönemi, 1848 devrimlerini takip eden kısa anayasalar dönemi izlemiştir. I. Dünya Savaşı sonrası dönemde ise Orta ve Doğu Avrupa ülkeleri yeni anayasalarına kavuşmuştur. Ancak, özellikle Weimar Anayasası gibi liberal demokratik düzenlemeler içeren belgeler, demokratik rejimlerin otoriter veya totaliter rejimlere dönüşmesiyle etkili olamamıştır. Aynı dönemde, Rusya merkezli sosyalist modelin 1918 Anayasası ile hayata geçirildiğı gözlemlenmektedir. II. Dünya Savaşı ardından ise Batı Almanya, İtalya ile Japonya gibi ülkelerde yeni anayasalar hazırlanmıştır. Anayasacılık hareketlerinde, bu süreci yirminci yüz yılın ikinci yarısının başında Afrika ve Asya'da bağımsızlıklarını kazanan bazı sömürgeye maruz kalmış devletlerin düzenlediğı anayasalar ve 1970'lerde otoriter rejimlerin yerini çağdaş rejimlere bırakmasıyla, Portekiz, İspanya ve Yunanistan gibi ülkelerdeki

anayasal dönüşümler izlemiştir. 1990'lardan itibaren, Sovyetler Birliği'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Doğu Bloku devletlerinin kabul ettiği anayasalar önemli bir gelişme olmuştur. Ayrıca, 1990'lardan sonra Uganda ve Nepal gibi ülkelerde ortaya çıkan iç ayrılıklara dayalı çatışmalar nedeniyle yeni anayasa hareketleri yaşanmıştır (Gönenç, 2013).

2.2.2. Türkiye’de Anayasa’nın Gelişimi

Osmanlı dönemi anayasacılığının başlangıcı olarak kabul edilen 1808 Sened-i İttifak, doktrinde hemen hemen herkesin üzerinde mutabık olduğu bir konudur. Çünkü bu belge, devlet iktidarının sınırlandırılmasını amaçlayan ve anayasacılık anlamında öncü niteliği taşıyan bir belgedir. Sened-i İttifak, genel anlamda yönetici "kullar", yoksullar ve reaya ile ilgili çeşitli güvenceler içermektedir (Akşın, 1992). Bunlar arasında sadrazamların keyfiyete dayanan davranışlarının yasaklanması, yoksulların ve reayanın korunması, vergilerin adil ve ağır olmaması, reaya üzerinde zulmün önlenmesi, suç işlendiğinde soruşturma yapılmadan ceza verilmemesi, cezaların suçun cinsine göre sadrazam tarafından belirlenmesi ve isyan eden kişilerin soruşturma yapılmadan idam edilmemesi gibi hususlar bulunmaktadır (Tanör, 2010).

Bu temel ilkelerin ortaya çıkardığı sonuçlar birkaç yönden dikkat çekicidir. Öncelikle, bu ilkeler sadece devlet yönetimini değil, toplumun her kesimini etkilemektedir. İkinci olarak, bu temel ilkelerin içerdiği değerlerin altını çizmek önemlidir. Keyfiliğin engellenmesi, bireylerin dokunulmazlığı, suç ve cezalarda yasal süreçlerin izlenmesi gibi prensipler, bu temel ilkelerin yalnızca birkaç örneğidir. Sened-i İttifak, adeta iki taraflı bir anlaşma niteliği taşır. Bu belge, devletin gücünü dengelemeye yönelik önemli bir adımı simgeler. Sened-i İttifak, devlet otoritesinin sınırlandırılmasına dair ilk belirgin girişimi ifade eder (İnalcık, 1964). Ayrıca, Türk anayasacılık hareketlerinin başlangıç noktası olarak kabul edilen Sened-i İttifak, pratikte hayata geçirilmemiş olsa da hukuki açıdan büyük bir öneme sahiptir. Çünkü bu belge, Padişah ve hükümetin üzerinde "üstün bir hukuk normu" oluşturmuştur. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk kamu hukuku normu olarak kabul edilir. Bu belge, devlet otoritesini sınırlama ve vatandaşların haklarını koruma amacını taşıdığından, Osmanlı hukuk sisteminin temelini oluşturan önemli bir belge olarak değerlendirilir (Karakoç, 2006).

Türk anayasa tarihindeki önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilen bir diğer gelişme de Tanzimat Fermanıdır. Tanzimat Fermanı, II. Mahmut döneminde gerçekleşen çeşitli reformların öncüsü olarak kabul edilir. Bu reformlar sonucunda oluşturulan kurumlar ve yapılar, Tanzimat'ın temelini oluştururken, yönetim anlayışında da derin değişiklikler meydana gelmiştir. Devletin varlığının halk için olduğu vurgusuyla, hukuk alanında büyük yenilikler yapılmış ve toplumsal düzenlemeler gerçekleştirilmiştir. Tanzimat süreci, Osmanlı İmparatorluğu'nda modernleşme ve hukuki dönüşümün başlangıcını işaret eder (Sander,2007: 310).

Tanzimat Fermanı, mutlak iktidarın sınırlarını çizerek, devlet politikalarını değiştirerek ve evrensel hukuk normlarını benimseyerek, yepyeni bir devlet modelinin temellerini attı. Bu ferman, yasal düzenlemelerle devlet yapısında derin değişikliklere yol açtı. Ayrıca, devlet ile vatandaş arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlayarak, hukuki alanda birçok kazanım elde edilmesine olanak sağladı. Tanzimat'ın etkisiyle ülkede siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda da önemli yenilikler gerçekleşti. Bu süreç, siyasi, hukuki ve toplumsal açıdan yeni bir insan modelinin doğmasına öncülük etti. Oluşan bu yeni insan modeli, yönetimin meşruiyetini güçlendirmeye ve daha sağlam bir zemin oluşturmaya yardımcı oldu (Aktel, 1998: 180).

Tanzimat Fermanı, Osmanlı İmparatorluğu'nun yeniden modernleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olarak kabul edilmektedir. Fransız İhtilali'nin etkisiyle, insan hakları kavramının yükselişiyle birlikte, Osmanlı toplumunda da bu kavramın giderek benimsenmesi kaçınılmaz hale gelmiştir. Ferman, devletin çeşitli kurumlarına vatandaşlık haklarının tanınması yoluyla, toplumsal yapıda köklü bir değişimi başlatmıştır. Ancak, bu hakların verilmesi halkın talebi yerine padişahın yönlendirmesiyle gerçekleşmiştir. Bu sebeple, insan hakları ve hukukun üstünlüğü ilkeleri, sadece devletin istikrarını sağlamak için değil, aynı zamanda halkın refahını artırmak için önem taşır. Tanzimat Fermanı'nın ilanı, devletin varlığını sürdürebilmesi için zorunlu bir adım olarak görülmüştür (Velidedeoğlu, 1940). Kanunların eksikliğinin devletin güçsüzlüğüne yol açabileceği düşünülerek, hukukun önemi vurgulanmıştır. Ferman, devlet yönetiminde adaletin sağlanması gerektiğini vurgulamış ve adaletsizliğin toplum için bir tehdit oluşturabileceğini kabul etmiştir. Bu nedenle, fermanın ilanı ile birlikte yeni yasaların, düzenlemelerin ve uygulamaların hayata geçirilmesi büyük önem kazanmıştır. Her bir madde, hukukun temel aldığı bir

yönetim modelinin oluşturulması için bir adım olarak görülmüştür. Tanzimat Fermanı, anayasal anlamda bir ilerleme olmasına rağmen, hükümleri itibarıyla tam anlamıyla anayasal veya kanuni düzenlemeler olmaktan uzaktır (Özhazinedar, 2023). Fermana uymamanın doğrudan bir yaptırımını olmamakla birlikte, Padişah Abdülmecid'in fermanın esaslarına uymayı taahhüt etmesi, fermanın hukuki bağlayıcılığını artırmamıştır. Bu nedenle, ferman hukuken bağlayıcı bir anayasal metin değil, daha çok padişahın iradesini yansıtan bir belge olarak nitelendirilir (Zürcher, 2000).

Tanzimat devri, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme çabalarının en belirgin dönemlerinden biridir. Bu dönemin ikinci aşaması, 1856'da ilan edilen Islahat Fermanı ile başlamıştır. Islahat Fermanı, Osmanlı Devleti'nin iç ve dış baskılar altında gerçekleştirdiği önemli bir reform hareketidir ve anayasal anlamda da bir gelişme olarak değerlendirilir. Ferman, önceki vaatlerin yeniden teyit edilmesinin ötesinde, imparatorluğun modernleşme yolundaki adımlarını hızlandırmış ve Osmanlı toplumunda çeşitli alanlarda radikal değişimleri beraberinde getirmiştir. Islahat Fermanı'nın ilanı, Osmanlı İmparatorluğu'nda bütçenin daha sıkı bir şekilde denetlenmesi, Avrupa sermayesinin ülkeye çekilmesiyle bankaların kurulması gibi ekonomik reformlarla birlikte, ceza ve ticaret kanunlarının oluşturulması, hapisane sisteminin reforme edilmesi ve Müslümanlar ile Gayrimüslimler arasında eşitliği sağlayacak hükümler gibi hukuki ve sosyal alanlarda da önemli değişimleri beraberinde getirmiştir. Islahat Fermanı'nın alınmasında Osmanlı toplumunda farklı tepkiler ortaya çıkmıştır. Özellikle, Gayrimüslim tebaanın lehine koyulan hükümler, Müslüman nüfus arasında hoşnutsuzluğa neden olmuştur. Ancak, fermanın alınması, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecindeki ilerleyişini belirgin şekilde etkilemiş ve anayasal anlamda bir gelişme olarak kabul edilmiştir. Bu gelişmeler, Osmanlı İmparatorluğu'nun daha sonraki yıllarında bir dizi yasal düzenleme ve reformun yolunu açmıştır, bu da imparatorluğun modernleşme sürecindeki ilerleyişini güçlendirmiştir (Yamaç, 2014).

Türk Anayasası'nın gelişimi ile ilgili bir sonraki hareket Kanun-ı esasadır. Kanun-ı Esasi, Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi ve hukuki tarihinde çığır açan bir belge olarak kabul edilir. Bu belge, Osmanlı'nın tarihindeki en önemli anayasal gelişme olarak nitelendirilir ve imparatorluğun ilk resmi anayasası olarak dikkat çeker. Kanun-ı Esasi'nin kabulü, Osmanlı İmparatorluğu'nun toplumsal ve siyasal dokusunda

radikal değişimlerin yaşandığı bir dönemde gerçekleşmiştir. Bu anlamda, belge sadece bir hukuk metni olmanın ötesinde, Osmanlı toplumunun modernleşme ve reform sürecindeki önemli bir kilometre taşıdır. Kanun-ı Esasi'nin kabul edilmesi, imparatorluğun siyasi ve idari yapısında köklü bir değişimin başlangıcı olarak görülür. Bu belge, merkezi iktidar ile toplum arasında yeni bir denge ve ilişki biçimi öngörerek, Osmanlı yönetiminde daha katılımcı bir yapı oluşturmayı amaçlamıştır. Kanun-ı Esasi'nin getirdiği yasal güvenceler ve kurallar, bireylerin hak ve özgürlüklerini korumayı hedeflemiş ve hukukun üstünlüğünü vurgulamıştır. Böylece, bu belge sadece bir hukukî metin olarak değil, aynı zamanda toplumsal sözleşmenin ve devlet ile vatandaş arasındaki yeni bir sosyal sözleşmenin ifadesi olarak da görülebilir. Kanun-ı Esasi'nin kabulü, Osmanlı İmparatorluğu'nun modernleşme sürecindeki önemli bir adımı temsil eder. Bu belge, imparatorluğun tarihsel gelişiminde bir milat olarak kabul edilir ve daha sonraki anayasa hareketlerine ilham kaynağı olmuştur. Ayrıca, Kanun-ı Esasi'nin kabulü, Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu zorlu dönemde bir reform ve dönüşüm iradesinin ifadesi olarak da görülür. Bu anlamda, Kanun-ı Esasi'nin ilk anayasamız olarak kabul edilmesi, Osmanlı'nın modernleşme sürecindeki kararlılığını ve ilerleme arayışını yansıtan önemli bir dönemeçtir (Keskinsoy, 2021).

Osmanlı İmparatorluğu'nun sona ermesi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla birlikte, yeni devletin kurucuları ve düşünce önderleri, özgürlükçü bir düşünceyle hareket etmişlerdir. Bu düşünce, Tanzimat Dönemi'ne hatta daha da geri giderek Fransız Devrimi'ne kadar uzanan köklere dayanmaktadır. Yıllarca süren savaşlar ve dış politika baskılarına rağmen, önceden ateşlenmiş olan anayasacılık meşalesini söndürmeden taşımışlar ve Türkiye'nin bugünkü insan hakları ve demokrasi açısından geldiği yere ulaşmasını sağlayacak temel anayasal reformları gerçekleştirmişlerdir (Ortaylı, 2012). 1921 Anayasası'nın en dikkate değer yönlerinden biri, 1. maddesinde ifade edilen ilkedir: "*Hâkimiyet, bila kaydüşart milletindir.*" Bu, Türk siyasi tarihinde bir devrim niteliğindedir, çünkü milletin egemenliğini vurgular. Anayasa, bu ilkeyi açıklamak için, "idare usulü, halkın kaderini doğrudan ve etkin bir şekilde belirleme esasına dayanır" hükmünü içerir. Ancak, doğrudan demokrasi uygulaması olmadığı için, devletin yönetim şeklini belirleyen ilkeler de Anayasa'da yer alır. Bu, geleneksel bir yönetim biçimi izleneceğini belirtir. Anayasanın 3'üncü

maddesi ise” Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından yönetilir” hükmünü taşır (Esen, 1968).

1921 Anayasası, Türkiye'nin modern siyasi tarihinde derin izler bırakan önemli bir belgedir. Bu anayasa, sadece kısa metniyle değil, aynı zamanda taşıdığı sembolik anlam ve sunduğu yeni siyasi paradigma ile dikkat çeker. Türk milletinin egemenliğini vurgulayan ilk resmi belge olması, Türk siyasi düşüncesinde devrim niteliği taşır. Milletın kaderini doğrudan belirleme hakkını tanıyan bu anlayış, Türkiye'nin siyasi yapısında bir devrimin habercisi olmuştur. 1921 Anayasası'nın kısa olması, onun öneminin altını çizmekten ziyade, etkili ve öz bir siyasi beyanat niteliğindedir. Milli iradenin üstünlüğünü ilan eden ilk Türk siyasi metni olması, Türkiye'nin demokratik gelişiminde bir kilometre taşı olarak kabul edilir. Ayrıca, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ülkenin yönetimindeki merkezi rolünü resmîyet kazandıran bu belge, Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde bir dönüm noktası olmuştur.

1921 Anayasası, Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasının ardından yeni Türk Devleti'nin kuruluş döneminde ortaya çıkmıştır. Bu anayasa, olağanüstü koşullar altında hazırlanmış olup eksiklikler ve yetersizlikler taşımaktadır. Ancak, ülkenin içinde bulunduğu zorlu dönemi atlatmasının ardından, vatandaşların haklarını ve devletin yapısını belirleyecek yeni bir düzenin oluşturulması gerekliliği ortaya çıkmıştır. Saltanatın sona erdirilmesi ve Kanun-i Esasi'nin artık geçerliliğini yitirmesiyle, yeni bir anayasanın ihtiyacı daha da belirgin hale gelmiştir. Bu bağlamda, 1921 Anayasası'nın yerine daha kapsamlı ve çağdaş bir anayasa hazırlanması gerekliliği doğmuştur. 1924 Anayasası'nın oluşturulmasındaki temel gereklilik, saltanatın kaldırılmasının ardından rejimin adının belirlenmesi ve devletin yeni yapısının oluşturulmasıydı. Meclis hükümeti sisteminin işlevsiz hale gelmesi ve mevcut siyasal tartışmalar, yeni bir devlet şeklinin acil olarak belirlenmesini gerektirmiştir. Bu süreçte yaşanan siyasal belirsizlik, rejim kadrosunu harekete geçirerek Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun bazı maddelerinin açıklanmasına yol açmıştır. 1924 Anayasası'nın hazırlanmasında, geçmişteki hürriyetçi hareketlerden ve dünya siyasi gelişmelerinden etkilenilmiştir. Anayasa, hürriyet kavramını daha geniş bir perspektiften ele alarak 1789 İnsan ve Vatandaş Hakları Beyannamesi'nden ilham almıştır. Ayrıca, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun her maddesinin önemini vurgulayarak anayasal güvencelere ve devletin üstünlüğü ilkesine dikkat çekmiştir. Bu şekilde, 1924

Anayasası hem geçmişten beslenen hem de çağdaş dünya standartlarını gözetten bir metin olarak ortaya çıkmıştır (Çetin, 2014).

1961 Anayasası, Türkiye'nin askeri bir ihtilal sonucu oluşturulan anayasası olarak öne çıkar. 27 Mayıs 1960'ta Türk Silahlı Kuvvetleri, Demokrat Parti iktidarına son vererek bir müdahalede bulundu. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesiyle birlikte, 1924 Anayasası'nın eksiklikleri daha belirgin hale geldi. Başlangıçta özgürlükler konusunda olumlu adımlar atan DP, zamanla muhalefete karşı sertleşti ve bu da ordunun müdahalesine neden oldu. Ordu, DP'nin toplumu bölmesi ve demokrasiyi ihlal etmesi üzerine harekete geçti ve iktidara el koydu. Bu müdahaleden önce, DP iktidarı siyasi ortama askeri gücü sokarak gerilimi artırdı. 1960 müdahalesinin ardından, yeni bir anayasa yapmayı amaçlayan Temsilciler Meclisi kuruldu. Ancak, bu meclis sadece bir siyasi parti dışındaki tüm kesimlerin temsilcilerinden oluştuğu için doğrudan halkın iradesini yansıtmadı. Bu süreçte, halkın seçmediği ancak Milli Birlik Komitesi tarafından kontrol edilen bir meclis, 1961 Anayasası'nı hazırladı (Mumcu ve Küzeci, 2012:198). Bu anayasa, hak ve özgürlükler açısından Türkiye'nin en ileri anayasası olarak kabul edilebilir. Ancak, Adalet Partisi'nin iktidara gelmesiyle, anayasanın yarattığı kurumlar arasında gerilim başladı. Adalet Partisi, öğrenci gösterilerine karşı çıkarken, anayasayı suçladı ve güçsüzlükten şikâyet etti. Bu gerilim, 12 Mart 1971'de Türk Silahlı Kuvvetleri tarafından verilen bir muhtıra ile son buldu (Kongar,2002). Bu müdahale, 1961 Anayasası'nın getirdiği demokratik düzeni sona erdirdi. 1961 Anayasası'nın ortaya çıkış nedenlerine bakıldığında, çok partili hayata geçişin 1924 Anayasası'nın denetim eksikliklerini ortaya çıkardığı görülür. Ancak, anayasanın askeri bir ihtilal sonucu oluşturulması, aslında demokrasi ve hukuk düzenine aykırı bir durumu işaret eder. Bu müdahale, iktidarı denetleyici ve bağlayıcı mekanizmalar getiren bir anayasa ile sonuçlanmış olsa da, demokratik süreçlerin askeri müdahalelerle kesilmesi demokrasi açısından olumsuz bir durumdur.

Türkiye'nin anayasal evriminde çarpıcı bir dönüm noktası olarak kabul edilen 1982 Anayasası günümüzde halen kullanılmaktadır. 1982 Anayasası'nın, tarihi ve içeriğiyle ilgili çeşitli tartışmalar devam etmektedir. Anayasanın hazırlık süreci, katılımın ve tartışmanın yetersizliği nedeniyle eleştirilmekte ve mevcut yönetimin çıkarlarını yansıttığı iddia edilmektedir. Anayasanın içeriği incelendiğinde, kişisel haklar ve özgürlükler konusunda bazı kısıtlamaların olduğu görülmektedir. Bu durum,

toplumsal katılımı ve demokratik süreci zayıflatabilir ve merkezi otoritenin egemenliğini artırabilir. Ancak, anayasanın bu yönleri üzerinde sürekli olarak çalışılmakta ve geliştirilmektedir. Bugün, Türkiye'nin demokratik yapısını ve hukuk sistemini güçlendirmeye yönelik çabalar devam etmektedir. Anayasanın değişen ihtiyaçlara ve toplumsal beklentilere uygun hale getirilmesi için reformlar yapılmakta ve yenilikler getirilmektedir. Bu süreç, ülkenin demokratik gelişimine katkıda bulunmak amacıyla devam etmektedir.

Türk anayasaları ile ilgili çalışmamızın üçüncü bölümünde daha detaylı bir şekilde bahsedileceği için bu kısımda Türk Anayasalarına bu kısımda daha az değinilmiştir.

3. TÜRKİYE’DE DERNEKLERİN TARİHSEL GELİŞİMİ

3.1. Osmanlı Döneminde Sözlü Hukuka Dayalı Sivil Toplum Kuruluşları

Osmanlı Devletinde dernek adlı sivil toplum örgütlenmesi olmamakla birlikte bu dönemde her ne kadar isim olarak dernek olmasa da dernek niteliği taşıyan sivil toplum örgütleri mevcuttur. Bu nedenle derneklerin hukuksal tarihi gelişimine bakmak için Osmanlı devleti döneminde dernekleri temsil eden ve sözlü hukuka yani anane ve örflere dayalı oluşturulmuş sivil toplum kuruluşlarına bakmak gerekmektedir. Bu dönemde genel kanı olarak Osmanlı’da bulunan sivil toplum örgütlerinin modern anlam taşıdığıdır. Osmanlı sivil toplum yapıları modern anlamda var olan sivil toplum örgütlenmelerinin tüm niteliklerini taşımasa da, bulunduğu dönemin, modern anlamda bu kurumların üstlendiği görevlerin yerine getirmesi bu görüşün temelini oluşturmaktadır. Ancak bu görüşün yanlış olduğunu, bu örgütlerin modern anlamda sivil toplum örgütlenmelerinden farklı olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Çalışmamın bu bölümünde genel görüş ve tarafımda da kabul edilen Osmanlı sivil toplum örgütlerinin modern anlamda örgütlenme oldukları kabul edilerek bu doğrultuda bu örgütlenmelerden bahsedilecektir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda sözlü hukuka dayalı sivil toplum, örf hukuku ve yerel gelenekler üzerine inşa edilmiş olup, merkezi devletin yasalarıyla birlikte toplumsal düzeni sağlamada kritik bir rol oynamıştır. Bu sistemin esnekliği ve yerel ihtiyaçlara uygunluğu, Osmanlı toplumunun çeşitliliğini ve sosyal uyumunu korumasına olanak tanımıştır. Loncalar, vakıflar ve dini-etnik topluluklar gibi kurumlar aracılığıyla, toplumun farklı kesimlerinin hakları korunmuş ve toplumsal dayanışma güçlendirilmiştir. Bu yapı, imparatorluğun geniş ve çeşitli toplumsal yapısını yönetme ve bir arada tutma konusunda önemli bir rol oynamıştır.

Türkiye'nin önde gelen sosyal bilimcileri ve düşünce liderlerinin üzerinde uzlaştığı genel bir görüş, Osmanlı-Türk siyasi yaşamında devletin belirleyici bir role sahip olduğudur. Ancak, bu durumun bir sonucu olarak, sivil toplumun gelişimi genellikle devletin gölgesinde kalmıştır. Bu, toplumsal dinamiklerden ve toplumun kendisinden bağımsız, güçlü ve örgütlü bir devletin varlığıyla, karşısında daha zayıf ve örgütsüz bir toplumun bulunması şeklinde özetlenebilir. Bu durum, Osmanlı-Türk toplumsal ve siyasi yapısının temel bir özelliği olarak kabul edilmektedir.

Osmanlıda sivil toplum yapısını anlayabilmek için evvela Osmanlı toplum yapısına değinmek gerekmektedir. Osmanlı Devleti'nde, batı stili feodal sistemler yerine, soya dayalı bir aristokrasi, kilise benzeri bağımsız bir dini hiyerarşi, özerk kentler ve güçlü bir tacir sınıfı bulunmamaktaydı. Bunun yerine, devlet otoritesinin oluşturduğu "merkez" ile halk kesiminin oluşturduğu "çevre" arasında aracı kurumların yokluğundan kaynaklanan bir uzaklık mevcuttu. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun bürokratik bir devlet olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Şerif Mardin'in ifadesiyle, Osmanlı toplumunun kültürel alanda "saray kültürü" ve "taşra kültürü" şeklindeki ikili ayrışması, iktidar alanını da "merkez" ve "çevre" gibi iki belirgin farklı alana bölünmesine zemin hazırlamıştır (Mardin, 1995). Bu bölünme, klasik Osmanlı toplumunu yönetenler ve yönetilenler şeklinde iki ana eksenle kutuplaştırmış ve her iki eksen de kendi içinde farklı tabakaları içermiştir. Yönetenler sınıfı, sultanın otoritesi altında toplanmış yüksek bürokratlar, askerler ve din adamlarından oluşurken, yönetilenler sınıfı ise köylüler, zanaatkârlar ve tüccarlar gibi çeşitli sosyal grupları içermekteydi. Bu yapısal bölünme, Osmanlı İmparatorluğu'nun sosyal, siyasi ve ekonomik dinamiklerini şekillendirmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu bürokratik yapısı, devletin merkezileşmiş otoritesinin toplumun her kesimine nüfuz etmesine imkân tanırken, yerel güç odaklarının oluşumunu engellemiştir. Bu durum, devletin güçlü merkezi otoritesinin sürekliliğini sağlamış, ancak aynı zamanda toplumsal mobilitayı ve yerel girişimciliği kısıtlamıştır. Osmanlı toplumundaki bu ikili yapı, saray ve taşra kültürleri arasındaki farklar ve merkez-çevre ayrımı, imparatorluğun idari ve toplumsal yapısının temel özelliklerini belirlemiştir (Duman, 2008: 367). İkili yapı içerisinde; Saray, Sultan ve ona bağlı olan askeri ve sivil bürokratların yer aldığı merkezi otoriteyi ifade ederken, taşra ise yönetilen halk kesimini temsil etmektedir. Bu iki kesim arasındaki ayrım, Osmanlı toplumunun temel karakteristik özelliklerinden biridir ve bu ayrımı şekillendiren faktörlerin başında devşirme sistemi ve toprak rejimi gelir (Duman, 2008: 367).

Devşirme sistemi, saraydaki yönetici sınıfın oluşturulmasında önemli bir rol oynarken, toprak rejimi de toplumun ekonomik ve sosyal yapısını belirleyen önemli bir unsur olmuştur (Tosun, 1998:129). Toplum yapısının belirlenmesinde temel etkenlerden birisi olan toprak rejimi, Osmanlı'da mülkiyet kavramının Batı Avrupa'da geliştiği gibi gelişmemesine neden olduğu, bunun yerine tımar sisteminin uygulandığı bilinmektedir. Tımar sistemi, genellikle padişaha hizmet karşılığında yerel

yöneticilere imtiyazlar sağlasa da, bu imtiyazlar genellikle siyasi ve mülkiyet haklarının gelişimini engellemiştir (Heper, 2006).

Çaha, Osmanlı imparatorluğunun bu şekildeki siyasal kültürünün, sivil toplumun oluşumu için uygun bir zemin sağlayamadığını öne sürmektedir. Bu analize göre, Osmanlı toplumunda muhalefet anlayışı reddedilmiş ve toplumun bireysellik yerine kolloktiviteye vurgu yapması, sivil toplumun gelişimini engellemiştir. Özellikle Türk toplumunun devlete karşı derin bir sevgi ve saygı duyması, devletin "baba" figürü olarak algılanmasının bir sonucudur. Bu durum, devletin mutlak bir otoriteye dönüşmesine ve sivil toplumun sınırlı kalmasına neden olmuştur. Avrupa'nın yaşadığı aristokrasi ve burjuvazi gibi sosyolojik temele dayanan sivil toplumun oluşumu Osmanlı'da gerçekleşmemiştir. Bu bağlamda, Osmanlı siyasi yapısının, özellikle Sultan ve merkezi bürokratik elitin ağırlığıyla, devletin sınırlandırılmasını engelleyerek sivil toplumun gelişimini engellediği vurgulanmaktadır (Çaha, 1994).

Genel kabul edilen görüş her ne kadar Osmanlı'da batı benzeri sivil toplum yapısından bahsedilemeyeceği yönünde olsa da aksi yönde görüşler de mevcuttur. Osmanlı toplumunun çeşitliliği ve sivil toplumun varlığı, Davut Dursun'un vurguladığı önemli bir noktadır. Bu perspektife göre, Osmanlı toplumu tek tip bir yapıdan ziyade farklı unsurları bünyesinde barındırır ve devletin egemenliği dışında da etkili yapılar mevcuttur. Örfî hukuk ve şeriat hukuku gibi farklı hukuk sistemleri, devlet ile sivil toplum arasındaki ayrımı belirginleştirir. Örfî hukuk, devlet otoritesini temsil ederken, şeriat hukuku sivil toplumun düzenlenmesiyle ilgilenir. Bağımsız şehirler veya tüzel kişiler olmasa da, benzer işlevleri yerine getiren çeşitli organizasyonlar mevcuttur. "Ulema" sınıfı, "meşayih" ve "loncalar" gibi yapılar, toplumsal ihtiyaçları karşılar. Osmanlı Devleti, adaleti sağlamaya, ülkeyi korumaya, sınırları genişletmeye ve toplumun istikrarını sağlamaya odaklanırken, bireylerin özel hayatlarına müdahale etmez. Bu durum, devletin egemenliği dışında geniş bir özerk alan bulunduğunu gösterir. Ayrıca, sivil toplum, kendi iradesiyle örgütlenmiş sosyal hayat alanı olarak kabul edilirse, tarikatlar, tekke ve zaviyeler gibi kurumlar devletten bağımsız, özerk ve etkili toplumsal yapılar olarak karşımıza çıkar. İslam toplumlarında ve özellikle Osmanlı'da, sivil toplumun önemini anlamak için bu çeşitliliğin ve özerk yapıların dikkate alınması gerekmektedir (Dursun, 1999).

Osmanlı'nın modernleşme süreciyle birlikte, yeni dönem Osmanlı sivil toplum kavramına yeni bir bakış açısı getirdi. Modernleşme hareketleri, toplumda farklı arayışları ortaya çıkararak sivil toplum için yeni düşüncelerin ve alternatiflerin ortaya çıkmasına neden oldu (Mert ve Kaymaz, 2022). Modernleşme süreciyle birlikte, bireysel hak ve özgürlüklerin giderek genişlemesi ve Cumhuriyet dönemiyle birlikte daha da derinleşmesi, sivil toplumun bağımsız bir şekilde rol almasına olanak sağladı (Cihan ve Doğan, 2007).

Osmanlı İmparatorluğu'nda, sivil toplumun işleyişini sağlayan çeşitli kurumlar mevcuttu. Vakıflar ve loncalar gibi bu kurumlar, devlet ile bireyler arasında bir tür köprü görevi üstlendi ve uzun bir süre boyunca faaliyet gösterdi. Ancak, Batı'daki sivil toplum anlayışından farklı olarak, bu kurumlar toplumu ve devleti birleştirmeyi hedeflediler (Mert ve Kaymaz, 2022).

Çalışmanın bu bölümünde Osmanlı'da sivil toplum örgütü olarak adlandırılan ya da sivil toplum kuruluşlarının yerini tuttuğu düşünülen örgütlere yer verilecektir. Osmanlı'da sivil topluma katkı sağladığı düşünülen örgütlenmeler arasında vakıflar, loncalar ve Ahilik teşkilatı gibi kurumlar bulunmaktadır. Bunların yanı sıra, Tarikatların ve Dini Cemaatlerin de sivil toplumun oluşumunda önemli rol alması nedeniyle bahsedilen kurumlardan da bahsedilecektir.

3.1.1. Tarikatlar ve Dini Cemaatler

Osmanlı toplumunda, sivil toplumun gelişimine katkıda bulunan önemli unsurlardan biri dini örgütlenmelerdir. Bu örgütlenmeler, resmi düzeyde Şeyhülislam ve ulema grubuyla temsil edilen kanat ile halk düzeyindeki tarikatlar şeklinde iki temel düzeyde kendini gösterir. Resmi kanat, devletin dini otoritesini yansıtarak topluma yönelik dinî hükümleri belirleme ve yorumlama rolünü üstlenirken, halk düzeyindeki tarikatlar, geniş halk kitlelerinin manevi ihtiyaçlarını karşılamak, rehberlik etmek ve toplumsal dayanışmayı güçlendirmek gibi fonksiyonlarla toplumun dinî ve sosyal yapısına katkıda bulunmuştur. Tarikatlar, özellikle devlet ile toplum arasında bir köprü işlevi görmüş, tampon bir alan oluşturarak toplum ile devlet arasında bir denge sağlamışlardır. Bu bağlamda, tarikatlar sadece dini ritüellerin icrasıyla sınırlı kalmamış, aynı zamanda toplumsal adalet, dayanışma ve eğitim gibi alanlarda da etkinlik göstermiştir (Alkan, 1998).

Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşundan itibaren tarikatlar, halk düzeyinde dinin örgütlenmesinde merkezi bir rol oynamıştır. Özellikle yeni fethedilen bölgelerde, İslam'ın tanıtılması, halkın dini duygularının güçlendirilmesi ve savaflara katılımın sağlanması gibi önemli misyonları üstlenmişlerdir. Tarikatlar, toplumun çeşitli kesimlerinde derin etkiler bırakmış, hatta bazı durumlarda devlet otoritesini bile etkileyebilmişlerdir. Ancak, tarikatlar genellikle devletin resmi örgütlenmesinden bağımsız kalmışlar ve devletin dini politikalarına doğrudan bağlı olmamışlardır. Bu bağlamda, tarikatlar, Osmanlı toplumunda dini, sosyal ve kültürel anlamda önemli birer sivil toplum örgütü olarak varlıklarını sürdürmüşlerdir (Tosun, 1998).

İstanbul'un fethiyle Osmanlı İmparatorluğu haline gelen devlet, geleneksel yaşam biçimlerini sistemli bir şekilde yapılandırdı. Kanunların düzenlenmesi, devlet kurumlarının güçlendirilmesi ve çeşitli unsurların dengelenmesi, Fatih Sultan Mehmed döneminin öne çıkan özelliklerindendi. Bu bağlamda, Osmanlı yönetimi, gayrimüslimleri de sistem içinde önemli bir yer edinmiş unsurlar olarak gördü ve bu kapsamda gayrimüslim cemaatleri de mutlak bir düzene entegre etmeye çalıştı. Bu süreç, Osmanlı millet sisteminin temelini oluşturdu (Adıyeke, 2014).

Osmanlı'nın "Millet Sistemi", farklı dini ve etnik grupların kendi iç işlerini yönetme özerkliğini tanıyan karmaşık bir yapıydı. Bu sistem, Osmanlı İmparatorluğu'nda bir arada yaşayan ve farklı inanç ve etnik kökenlere sahip olan çeşitli toplulukların hukuki ve idari yapısını düzenliyordu. Her millet, kendi dini liderleri ve mahkemeleri tarafından yönetilirken, Osmanlı devleti genel olarak yönetim, maliye ve askeri konulara karışıyordu. Ancak, medeni hukuk alanında, özellikle aile, evlilik, miras ve diğer sosyal meselelerde, cemaatlerin kendi iç hukukları geçerliydi ve Osmanlı devleti bu konularda müdahale etmezdi. Millet sistemi, Osmanlı İmparatorluğu'nun çok kültürlü yapısını yönetmek için bir çözüm olarak ortaya çıkmıştı. Farklı milletlerin kendi geleneklerine ve yasalarına göre yaşamalarına izin verilmesi, imparatorluğun iç barışını ve istikrarını sağlamaya yardımcı oldu. Bu sistem, çeşitli milletler arasında hoşgörü ve işbirliği kültürünün gelişmesine katkıda bulundu. Aynı zamanda, her milletin kendi kimliğini korumasına ve kültürel mirasını sürdürmesine olanak tanıdı. Osmanlı İmparatorluğu'nun millet sistemi, modern sivil toplumun oluşumuna katkıda bulundu. Çünkü milletlerin kendi iç işlerini yönetme hakkı, toplumun farklı kesimlerinin özerkliklerini korumasını ve kendi değerlerine

bağılıklarını sürdürmelerini sağladı. Bu da, Osmanlı toplumunun çeşitliliğini ve zenginliğini pekiştirdi ve sivil toplumun güçlenmesine katkı sağladı (Alkan, 1998).

Osmanlı İmparatorluğu'nun idari yapısında önemli bir role sahip olan millet sistemi, farklı din ve etnik yapıya sahip toplulukları kapsayan bir yapıya sahipti. Bu sistem, Fatih Sultan Mehmet döneminde şekillenmeye başlamış ve Tanzimat döneminde modernleştirilmiştir. İslami zimmet kavramının ve Roma cemaatler sisteminin birleşimi olan millet sistemi, içerisinde önemli bir tolerans barındırmasına rağmen temelde idari, hukuksal ve siyasal bir organizasyonu ifade etmektedir. Millet sistemi içinde yer alan cemaatler, Osmanlı toplumunun önemli bir parçasını oluşturmuşlardır. Bu cemaatler, genellikle farklı dinlere veya etnik kökenlere sahip olan bireyleri bir araya getirmiş ve kendi içyapılarıyla yönetilmişlerdir. Cemaatlerin içindeki liderler, idari görevliler olarak tanımlanmış ve diğer devlet memurları gibi belirli görev tanımlarına sahip olmuşlardır. Ayrıca, cemaatler kendi bürokratik yapılarına sahip olmuş ve miras hukuku, aile hukuku gibi konularda kendi yasal düzenlemelerini uygulamışlardır. Osmanlı millet sistemi, ortaçağ siyasal sistemi ile uyumlu bir yapıya sahipti. Bireylerin siyasal muhatap olmadığı dönemlerde, cemaatler siyasal muhatap olarak kabul edilmiş ve siyasi bir anlam oluşturmuşlardır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nda geniş bir özerk alanın varlığını ortaya koymuştur. Geleneksel olarak şekillenen bu yapı, Tanzimat döneminde yerini yazılı hukuksal düzenlemelere bırakmış ve adalet kavramı yerine eşitlik kavramı ön plana çıkmıştır. Cemaatlerin yöneticileri, Osmanlı'nın ilk dönemlerinden itibaren resmi devlet memuru statüsünde görev yapmışlardır. Özellikle Fatih Sultan Mehmet döneminde, her cemaat için birer millet başı atanmış ve bu kişiler cemaatlerin düzenlenmesi ve yönetilmesinden sorumlu tutulmuşlardır. Bu atamalar, cemaatlerin Osmanlı toplumuna entegrasyonunda önemli bir rol oynamış ve cemaatlerin Osmanlı yönetimi içindeki konumlarını güçlendirmiştir. Özetlemek gerekirse, Osmanlı İmparatorluğu'nun millet sistemi, farklı din ve etnik grupları bir araya getirerek toplumsal uyumu sağlamış ve bu grupların kendi içyapılarını korumasına olanak tanımıştır. Cemaatler ve cemaat liderleri, Osmanlı toplumunun idari ve siyasal yapısında önemli bir role sahip olmuş ve imparatorluğun çoklu yapısının sürdürülmesine katkıda bulunmuşlardır (Adıyeke, 2014).

3.1.2. Ahilik ve Lonca

"Ahilik" teriminin etimolojisi hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bazı kaynaklar, Arapça kökenli olduğunu ileri sürerken, diğerleri bu kelimenin Türkçe kökenli olduğunu savunur. Türkistan Türkçesi'nde ise "akı" kelimesinden türediği ve "cömertlik" anlamına geldiği belirtilir (Solak, 2009). Ahilik, Osmanlı ve Selçuklu dönemlerinde önemli bir rol oynamıştır ve genellikle İslam kültürüne ait bir kavram olarak kabul edilir. Kökenleri 13'üncü yüzyıla kadar uzanır ve Ahilik teşkilatının kurucusu olarak Ahi Evran tanınır. Ahilik, meslek ahlakı ve dayanışma ruhu gibi değerleri vurgulayan bir örgütlenme biçimidir ve esnafın ahlaki ve sosyal gelişimine katkı sağlamıştır. Bu örgütlenme, esnafın ticari etik ve iş hayatındaki sosyal sorumluluklarını korumayı ve geliştirmeyi amaçlamıştır (Ayış, 2019).

Ahilik, İslam dünyasında "Nâsır Li-dînillah" tarafından ortaya çıkarılan "fütüvvet" kurumunun, Anadolu'da özgün ve yerel bir versiyonudur. XIII. yüzyıldan itibaren köklü bir geleneğe dönüşmüştür. Esnafın dünya görüşüne ve yaşam tarzına uygun olarak şekillenen Ahilik, sadece esnaf arasında yayılmakla kalmamış, aynı zamanda farklı meslek gruplarından insanları da kucaklayan bir yapı olmuştur. Ahi Evran-ı Veli'nin liderliğinde Anadolu'da başlayan bu hareket, zamanla geniş bir coğrafyaya yayılarak Balkanlar, Orta Doğu ve Kafkasya gibi bölgelere etki etmiştir (Köksal, 2006).

Fütüvvet ve ahilik geleneği, yüzyıllar boyunca Anadolu Türk halkının karakterini şekillendiren belirli ahlaki ve davranış kurallarıyla bağlantılıdır. Ahilik zaviyelerinde genç işçilere "alçakgönüllülük, sosyal dayanışma, özveri" ustalara itaat gibi esnaf lonca örgütünün temel ahlaki değerleri aşılanırdı. İşçilerin ahlaki ve sosyal disiplini, fütüvvetnâmeler ve ahilik zaviyeleri tarafından sağlanırken, şehirdeki üretim koşulları ise esnaf teşkilatı ile devletin işbirliğiyle düzenlenirdi (İnalcık, 2009).

Lonca kavramı, "Aynı zanaat ya da ticaret dalında çalışanlar tarafından kurulan meslek birlikleri" olarak tanımlanmıştır (Seyyar, 2008). Bu birlikler, aynı zanaat ya da ticaret dalında çalışanlar tarafından kurulmuş ve günümüzde esnaf ve sanatkârlar odalarına benzer bir yapı sergilemektedir. Toprakların fethedilmesiyle birlikte ülkenin coğrafi genişlemesi, meslek ve sanat dallarının çeşitlenmesine neden olmuş ve bu durum zamanla ahilik teşkilatının güç kaybetmesine yol açmıştır. Daha etkin bir yönetim ve denetim anlayışının benimsendiği "lonca" teşkilatı ortaya çıkmıştır (Şen,

2002). Osmanlı'da loncaların İslami örgütler olmadığı, hatta Avrupa'da aşırı Hristiyanlar bile loncalar tarafından dışlanırken, Osmanlı loncalarının Yahudi, Hristiyan gibi gayri-Müslim gruplara açık olduğu bilinmektedir (Ünsar, 2012). Bu durum, loncaların ahilik teşkilatının daha gelişmiş bir versiyonu olarak değerlendirilebileceğini göstermektedir.

Loncalar, esnafın dayanışma ve işbirliği içinde olduğu, mesleklerine ve topluluklarına ilişkin meseleleri görüşmek ve çözmek üzere bir araya geldikleri özel mekânlardır. Kökenleri Roma İmparatorluğu dönemine dayanan bu kurumlar, zamanla Osmanlı İmparatorluğu'nda da önemli bir yer edinmiştir. Loncalar, adeta bir meslek birliği olarak işlev görür; burada toplanan üyeler arasında sıkı bir dayanışma ve disiplin hâkimdir. Esnaf loncalarında, genellikle seçilmiş temsilciler olan kethüda ve Yiğitbaşları gibi kişiler, esnafın karşılaştığı sorunları dinler ve çözüm yolları ararlar (Kılıçbay, 1992). Bu kurullar, mesleki standartların korunmasını sağlamanın yanı sıra, meslektaşlar arasındaki anlaşmazlıkları çözme ve haksızlıkları önleme gibi önemli bir rol üstlenirler. Loncalara üye olmak, mesleğin ustası olmayı ve belirli bir deneyime sahip olmayı gerektirir. Yeni başlayanlar ve çıraklar, mesleklerinde belirli bir seviyeye ulaşmadan loncalara kabul edilmezlerdi (Cihan ve Doğan, 2007). Loncalar, üyeleri arasında bir dayanışma ağı oluşturur ve mesleki gelişimi destekler. Tarih boyunca, loncaların rolü ve etkisi önemli ölçüde değişmiştir. 1786 yılına kadar, farklı inançlardan esnaflar aynı loncalarda bir araya gelirken, sonraki dönemlerde ayrı loncalar oluşturulmuştur. Bu durum, loncaların toplumun yapısına ve dinamiklerine uyum sağlama yeteneğini göstermektedir.

Osmanlı loncaları, belirli işlevlerinde sivil toplumun rolünü üstlenmiş olmalarına rağmen, tam anlamıyla sivil toplum olarak değerlendirilemezler. Bunun nedeni, loncaların faaliyetlerinin devlet denetimi altında gerçekleşmesi ve devletin belirli konularda müdahalede bulunabilmesidir. Üretim kalitesi, miktarı ve fiyatının devlet tarafından belirlenmesi, loncaların özerkliğini sınırlamış ve onları devletin kontrolü altında daha fazla bağımlı hale getirmiştir. Bu yüzden, loncaların tam anlamıyla özgür ve bağımsız bir yapıya sahip olmadığı ve devletin düzenleyici rolünün altında önemli bir yer edindiği söylenebilir (Mardin, 2008).

Loncaların sağladığı temel işlevlerden biri de sosyal sigortalardır. Osmanlı döneminde, sosyal yardımlaşma ve güvence ağının temelini, lonca adı verilen meslek

örgütleri oluştururdu. Ancak loncaların gerçek değeri, liderleri tarafından yönetilen orta sandıklardan gelirdi. Bu sandıklar, esnafın düzenli aidat ödemeleri ve meslek yükselme aşamalarında diğer üyeler tarafından yapılan katkılarla finanse edilirdi. Bu kaynaklar, iş yapamaz duruma gelen esnaf ve ailelerine yardım sağlamak suretiyle loncaların aslında bir sosyal sigorta fonu işlevi görmesini sağlardı. Cumhuriyet öncesinde, modern anlamda bir sosyal sigorta sistemi bulunmasa da, loncalar bu alanda etkin bir rol oynamıştır (Güvercin, 2004).

Osmanlı İmparatorluğu'nun zayıflamasıyla birlikte, geleneksel lonca sistemi de değişime uğramaya başladı. 1866'da devlet müdahalesiyle, esnafın organizasyonu için Batı tarzında bir yapılanmanın temelleri atıldı, "İslah-ı Sanayi Encümeni" kuruldu. Bu adımı takiben, belli aralıklarla yapılan yasal düzenlemelerle, esnafın gelişimi teşvik edilmeye çalışıldı. 1879'da, "Esnaf Cemiyeti Talimatnamesinin" yayınlanmasıyla, günümüzde hala aktif olan Ticaret Odası'nın temeli atıldı. Cumhuriyet'in kuruluşu ile birlikte 1924 yılında Lonca örgütlenmesi tamamen sona erdi (Duman, 2002).

3.1.3. Vakıflar

Vakıf kurumları, Arapça kökenli "vakf" kelimesinden türemiş olup, köken itibariyle "durdurmak, alıkoymak, hapsetmek" anlamlarını içerir (Seyyar, 2008). Uygulamada ki anlamı ele alındığında ise, vakıflar, bir mal veya mülkün gelirlerinin tamamen insanların yararına kullanılması amacıyla, bu varlıkların sahipleri tarafından vasiyet veya bağış yoluyla hayır işlerine tahsis edilmesi ve sahiplerin bu varlıkları devredememesi ilkesine dayanır. Bu kurumlar, toplumun çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak, eğitim, sağlık, dinî hizmetler gibi alanlarda destek sağlamak, kamu yararına çalışmak ve sosyal refahı artırmak gibi amaçlarla kurulabilirler. Bu şekilde, vakıflar toplumda önemli bir role sahip olmuş ve uzun yıllar boyunca çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik faaliyetlerin desteklenmesinde etkili olmuşlardır.

Vakıf geleneği, İslamiyet'in kabulünden başlayarak Selçuklular ve Osmanlılar gibi Türk hükümdarlıklarının egemen olduğu dönem boyunca büyük bir önem taşımıştır. Orhan Gazi'nin İznik'te kurduğu ilk Osmanlı medresesi, idaresi için gerekli geliri sağlayacak mülklerle birlikte vakfedilmiştir. Bu medrese, kısa sürede değerli ilim ve devlet adamları yetiştirmiştir. Orhan Gazi'nin Adapazarı, Kandıra ve Bursa'da inşa ettirip vakfettiği cami, medrese, zaviye, imaret, aşevi ve misafirhaneler, Osmanlı vakıflarının ilk örnekleri olarak kabul edilir. İznik medresesinin kuruluşuyla başlayan

bu mütevazı adım, vakıf geleneğinin bir devlet politikası haline gelmesine yol açmış ve kısa sürede Osmanlı topraklarında birçok medresenin kurulmasına öncülük etmiştir (İpşirli, 1994).

Çizakça'nın vakıflar üzerine yaptığı çalışma, Osmanlı Dönemi'nde bu kurumların ne denli yaygın olduğunu gözler önüne sermektedir. Özellikle 1546 yılında İstanbul'da saptanan 2515 vakıf sayısı, bu şehirdeki vakıf kültürünün büyüklüğünü ve etkisini göstermektedir. Bu, sadece İstanbul'un bir bölgesindeki etkileyici vakıf ağını temsil etmektedir ve Osmanlı toplumunun sosyal dokusuna ne denli derinden işlemiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca, 1718 ile 1800 yılları arasında Halep'te kurulan 687 vakıf, vakıfların sadece İstanbul ile sınırlı olmadığını, Osmanlı İmparatorluğu'nun farklı bölgelerinde de benzer kurumların yaygın olduğunu göstermektedir. Bu, vakıf kültürünün Osmanlı coğrafyasının geneline yayıldığını ve toplumun farklı kesimlerinde benimsendiğini göstermektedir. Ancak, belki de en çarpıcı olanı, vakıfların sadece Osmanlı topraklarında değil, Fas ve Cezayir'den Hindistan'a, hatta uzak Malezya ve Endonezya'ya kadar uzanan geniş bir coğrafyada kök salmış olmasıdır. Bu durum, vakıfların sadece bir yerel veya bölgesel olgu olmadığını, aynı zamanda İslam dünyasının genel bir özelliği haline geldiğini göstermektedir. Bu da, vakıf kültürünün ve vakıfların toplumsal ve kültürel açıdan ne denli önemli olduğunu göstermektedir (Çizakça, 2000).

Osmanlı Devleti'nin Vakıf Medeniyeti olarak anılması, vakıfların hem zenginliği hem de yaygınlığıyla yakından ilişkilendirilir. Bu medeniyetin temelleri, vakıfların kimsesizlere, yetimlere ve toplumun diğer ihtiyaç sahiplerine yönelik yardımlarıyla oluşmuştur. Osmanlı toplumunda vakıfların bu kadar yaygın olmasının bir nedeni, devletin geniş toprakları kontrol etmesi ve bu bölgelerdeki yönetimi güçlü bir şekilde sürdürebilmesinin zorluğudur. O dönemde, teknolojik imkânların kısıtlı olması ve iletişimdeki zorluklar, devletin merkezi otoritesini her bölgede sağlamasını engellemiştir. Bu durum, yerel yönetimlerin ve demokratik uygulamaların gelişimini de etkilemiştir. Özellikle belediyeçilik gibi yerel yönetim biçimleri, merkezi otoritenin sağlanmasından sonra ortaya çıkmıştır. Vakıf sistemine dair olanakların çeşitliliği ve yaygınlığı, Osmanlı toplumunda sosyal refahın ve yardımlaşmanın önemli bir parçası olmuştur. Bunun yanı sıra, vakıfların sağladığı eğitim, sağlık hizmetleri ve diğer sosyal destekler, toplumun genel refahını artırmış ve güçlendirmiştir. Bu yönüyle, Osmanlı

Devleti'nin vakıf sistemine verdiği önem, sadece maddi değil, aynı zamanda sosyal ve kültürel açıdan da büyük bir etki yaratmıştır (Ortaylı, 2000).

Osmanlı Devleti'nin vakıf kültürü, sadece belirli hizmetleri karşılamakla kalmayıp, aynı zamanda toplumsal dayanışma ve yardımlaşma anlayışının da bir yansımasıydı. Devlet, kendi otoritesi ve finansal kaynakları yerine, bireylerin ve toplulukların oluşturduğu vakıfları destekleyerek, toplumun ihtiyaçlarını karşılama politikası izlemiştir. Bu durum, Osmanlı yönetiminin iç ve dış güvenliği sağlama misyonunu üstlenirken, eğitim, sağlık hizmetleri, sosyal yardımlar, altyapı gibi alanlarda doğrudan hizmet sunma yükümlülüğünü hafifletmiştir. Vakıf kültürü, Osmanlı toplumunda sadece somut hizmetleri sunmakla kalmamış, aynı zamanda manevi ve kültürel değerlerin korunmasına da katkıda bulunmuştur.

Vakıf gönüllüleri, sadece yaşamları süresince değil, ölümlerinden sonra da varlıklarını vakıflar aracılığıyla topluma hizmet etmeye adanmışlardır. Bu anlayış, vakıfların sürdürülebilir bir toplumsal ve ekonomik yapı oluşturmaya yardımcı olmuştur. Vakıf kültürü, Osmanlı toplumunda sosyal adaletin sağlanmasına da katkıda bulunmuştur. Vakıflar, fakirlerin, öksüzlerin, yetimlerin ve dezavantajlı kesimlerin ihtiyaçlarını karşılamak için önemli bir araç olmuştur. Bu sayede, toplumsal dengenin korunması ve sosyal yardımlaşma ağı güçlendirilmiştir. Bu bağlamda, Osmanlı Devleti'nin vakıf kültürü, sadece maddi ihtiyaçların karşılanmasına değil, aynı zamanda toplumsal dayanışma, kültürel koruma ve sosyal adaletin sağlanmasına da önemli katkılarda bulunmuştur (Kahraman, 2014).

Vakıf sistemi, zamanla çeşitli eleştirilere maruz kalmıştır. Özellikle batıdaki sanayi devrimi gibi büyük dönüşümlere uyum sağlama konusundaki zorlukları eleştirilerin odağında yer almıştır. Batıda yaşanan teknolojik ilerlemelere paralel bir gelişme gösteremeyen vakıfların, bilim ve teknoloji alanındaki yeniliklere yeterince adapte olamadığına dair eleştiriler sıkça dile getirilmiştir. Bunun yanı sıra, vakıf sistemi bazı çevrelerce yoksulluğu teşvik etmekle suçlanmıştır. Sosyal yardımların bireylerin çalışma motivasyonunu azalttığı, hatta tembelliğe zemin hazırladığı görüşü öne sürülmüştür. Ayrıca, vakıfların ekonomik gelişmeye engel olduğu ve devlete ait arazilerin etkin bir şekilde kullanımını sınırladığı eleştirileri de mevcuttur.

Vakıf sistemi, tarihte çeşitli eleştirilere maruz kalmış, bazı kesimlerce yoksulluğu teşvik etmekle suçlanmıştır. Sosyal yardımların bireylerin çalışma isteğini

azalttığı, hatta tembelliğe zemin hazırladığı görüşü öne sürülmüştür. Bu eleştiriler, vakıfların sosyal yardımlarının, insanların kendi ayakları üzerinde durma ve gelişme fırsatlarını azaltabileceği endişesiyle dile getirilmiştir. Bununla birlikte, vakıfların ekonomik gelişmeye engel olduğu ve devlete ait arazilerin etkin bir şekilde kullanımını sınırladığı yönünde de eleştiriler mevcuttur. Özellikle, vakıfların mülkiyet ve kullanım haklarına ilişkin sınırlamaların, ekonomik büyümeyi ve yenilikleri kısıtlayabileceği düşünülmektedir (Gün, 2021).

3.2. Tanzimat Döneminde Sivil Toplum ve Dernekler

Osmanlı İmparatorluğu, 17. ve 18. yüzyıllarda gerileme ve çöküş dönemine girdi. Bu dönemde, merkezi yönetimin zayıflaması ve toprak düzenindeki bozulma gibi faktörler, imparatorluğun yeniden yapılanma ihtiyacını doğurdu. 1839'da Gülhane Parkı'nda okunan Tanzimat Fermanı, bu yeniden yapılanma sürecinin başlangıcı oldu. Tanzimat döneminde, özellikle hukuk alanında önemli reformlar gerçekleştirildi. Adil yargılama, cezaların kişisel olması gibi ilkeler benimsendi ve yasaların uygulanması güçlendirildi. Bu dönemde, Meclis-i Ahkâm-ı Adliye gibi kurumlar kurularak yasaların denetimi ve uygulanması sağlandı. Böylece, Osmanlı bürokrasisindeki yetkililerin sorumlulukları ve hakları belirlenmiş oldu, bu da merkezi otoritenin güçlenmesi ve modern bir hukuk sistemine doğru adımların atılmasına olanak tanıdı (Tanör, 1992).

Tanzimat öncesi Osmanlı İmparatorluğu'nda sivil toplumun gelişimi, devletin güçlü merkezi otoritesi ve askeri bürokrasinin hâkimiyeti altında oldukça sınırlıydı. Devlet, kendi otoritesini korumak amacıyla toplumda bağımsız sosyal yapıların gelişmesine izin vermemiş, bu nedenle sivil toplum kurumları pek gelişememişti (Özalp, 2008). Padişah, devletin milletle bir bütün olduğunu savunarak, devletin toplumun tüm kesimlerini kuşatan bir yapı olduğunu vurgulamıştı. Ancak, 19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, bu anlayış önemli ölçüde değişmeye başladı. Artan bürokratik elitlerin etkisiyle, devlet ve toplum arasında keskin bir ayrışma ortaya çıktı. Devletin hedefleri ile toplumun beklentileri arasındaki uçurum genişledi ve bu durum Osmanlı'da sivil toplumun ve devletin ilişkilerinde önemli bir değişimi tetikledi. Bu dönemde, devletin merkezi otoritesine karşı artan bir muhalefet ve toplumun talepleri ile uyumsuzluk belirgin hale geldi. Sonuç olarak, Osmanlı'da sivil toplumun ve devletin ilişkileri, 19. yüzyılın ortalarından itibaren yeni bir paradigmanın doğuşunu

işaret etti ve bu dönemde sivil toplumun özerkliği ve etkinliği açısından önemli bir dönüm noktası yaşandı (Çaha, 2012).

Osmanlı İmparatorluğu'nda Batılı tarzdaki sivil girişimler, Tanzimat dönemiyle birlikte başladı ancak gelişimleri çeşitli engellerle karşılaştı. Tanzimat'ın öncelikli hedefi devletin yeniden yapılanması ve modernleşmesi oldu. Bu dönemde, devletin Batılı kurumlarla bütünleşmesi ve modernleşme sürecinin devlet eliyle gerçekleştirilmesi ön plandaydı. Bu nedenle, sivil toplum kurumlarının rolü ikinci plana atıldı ve devlet elitleri tarafından modernleşme çabalarının öncülüğü üstlenildi. Bu yaklaşım, sivil toplumun canlılığını azalttı ve devletin egemenliğini güçlendirdi. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi, sivil toplum açısından önemli bir dönem oldu. Bu dönemde, toplum çeşitli yeni mecralar aracılığıyla kendini ifade etmeye başladı. Cemiyetler Dönemi olarak adlandırılan bu süreçte, işçi örgütlenmeleri, sendikalar ve komünist hareketler gibi sivil toplum kuruluşları ortaya çıktı. Ancak, II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte, Osmanlı Devleti'nin ilk yarısında varlık gösteren ve halk ile devlet arasında bağlantı vazifesi gören sosyal gruplar, devletin merkezinde yer alan İttihat ve Terakki yönetimiyle birlikte siyasal sistem içindeki ağırlıklarını kaybetti. Bu süreçte, sivil toplumun etkisi giderek azalırken, devletin ve devlet seçkinlerinin değerleri önem kazandı. Sivil toplumun kaybettiği etkinlik, devletin gücünü artırdı ve toplum üzerinde daha büyük bir kontrol sağlandı ancak sivil toplumun etkisi giderek azaldı. (Aslan, 2010).

Bu dönemde özellikle vakıflar ile ilgili düzenlemeler, vakıflar nezdinde sivil toplumun bu dönem daha pasif kalmasına neden olmuştur. Tanzimat dönemi, Osmanlı İmparatorluğu'nda vakıfların statüsünde önemli değişiklikler getirdi. Bu dönemde vakıflar, vergi muafiyetlerinin büyük kısmını kaybetti ve bazıları belirli koşullarda vergi muafiyetine devam etti. Örneğin, vakıfların gelirlerinin devlet denetimine alınmasıyla ilmiye sınıfının gelirleri azalmaya başladı ve birçok vakıf, merkezi hazineye bağlanarak gelirlerinin yönetimini kaybetti. Evkaf Nezareti'nin kurulmasıyla, vakıfların yönetimi merkezi bir otoriteye geçti. Bu kurum, İstanbul, Edirne ve Bursa gibi şehirlerde birçok vakfın idaresini üstlendi ve vakıf gelirlerinin merkezi hazineye aktarılmasını sağladı. Ancak, bu durum vakıfların ve personelinin durumunu olumsuz etkiledi. Bazı vakıflar "mazbut" olarak adlandırılırken, diğerleri "gayri mazbut" olarak nitelendirildi, yani yönetilen ve yönetilmeyen vakıflar olarak ayrıldılar. Tanzimat

sonrası dönemde, devletin mali sıkıntılarını gidermek için vakıfların gelirlerinin merkezi hazineye aktarılması önemli bir adım oldu. Ancak, bu değişiklikler vakıfların özerkliğini ve bağımsızlığını sınırladı ve vakıf gelirlerinin kullanımı üzerinde merkezi bir kontrol sağlandı (Buluş, 2014).

Alkan, bu dönemde 18 derneğin kurulduğunu tespit etmiş ve tespit edilen 11 derneğin sosyal yardım, 7 derneğin ise kültür derneği olduğunu belirlemiştir. Ayrıca bu dönemde kurulan sivil toplum örgütlenmeleri arasında gizli siyasal örgütlenmelerden biri olan Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin de bulunduğunu belirtmiştir. Bu dönemin ilerleyen günlerinde ise dernekler, din, serbest meslek, spor gibi farklı alanlarında kurulmaya ve örgütlenmeye başlamışlardır (Alkan, 1998).

Sonuç olarak, Tanzimat dönemi Osmanlı toplumunda sivil toplumun oluşumunu teşvik eden önemli bir aşamadır. Ancak, bu sürecin tam anlamıyla başarılı olabilmesi için daha fazla adım atılması ve sivil toplumun bağımsızlığının güçlendirilmesi gerekmektedir.

3.3. Cemiyetler Dönemi Sivil Toplum ve Dernekler

19. yüzyılın sonlarına gelindiğinde oldukça hareketli günlere şahit olan Osmanlı, Sultan II. Abdülhamid, Tanzimat'ın getirdiği reformların ve ulusal huzursuzlukların ardından, ülkeyi istikrara kavuşturmak ve modernleşme adımlarını güçlendirmek amacıyla 1876 Kanuni Esasi Anayasası hazırlanmıştır. Kanuni Esasi, Osmanlı'nın ilk yazılı anayasası olma özelliğini taşımaktadır ve temel hak ve özgürlükleri garanti altına almıştır. Bu haklar arasında ifade özgürlüğü, mülkiyet hakkı, adil yargılanma hakkı ve din özgürlüğü gibi haklar yer alsa da dernek ve cemiyet kurma hakkı bulunmamaktadır.

Kanun-i Esasi'nin ilanından sonra, 1877-1878 yılları arasında Osmanlı-Rus Savaşı'nın yaşandığı dönemde, birçok insan İstanbul'a göç etmek zorunda kaldı. Bu savaş sırasında ve sonrasında ortaya çıkan göç dalgası, İstanbul'un demografik yapısında önemli değişikliklere neden oldu. Göçmenlerin yaşadığı zorlukların hafifletilmesi amacıyla devletin yanı sıra, İstanbul'daki yerel halk ve yabancılar da çeşitli yardım kuruluşları, komisyonlar ve dernekler oluşturdu. Bu kuruluşlar, göçmenlere barınma, gıda, sağlık hizmetleri ve eğitim gibi temel ihtiyaçlarda destek sağladılar (Alkan, 1998).

Sivil toplum örgütlenmeleri bu döneme her ne kadar savaşın etkisi ile sosyal ve sağlık alanında yardım amacıyla kurulan derneklerin kurulması ile başlasa da devam eden dönemlerde siyaset ve bürokrasiden nispeten uzak olan spor derneklerinin kurulmasına izin verilmiş ve özellikle günümüz Türkiye'sinde yer alan büyük futbol kulüpleri bu dönemde dernek olarak kurulmuştur. Ancak bu dönemde dernekleşme rejiminin niteliğine uygun olarak bu artışın hızı düşük kalmıştır. Özellikle sosyal yardım amaçlı kurulan dernekler, genellikle Müslüman olmayan Osmanlı uyruklarının inisiyatifiyle kurulmuştur. Bu dönemde dernekler, sosyal yardımın yanı sıra etnik ve dini grupların dayanışmasını sağlamak amacıyla da faaliyet göstermiştir. Bu durum, II. Abdülhamit döneminin siyasi baskıları ve otoriter yönetimi altında derneklerin faaliyetlerinin sınırlı kaldığını ve genellikle güvenli ve kabul edilebilir faaliyetlerde bulunduğunu göstermektedir (Alkan, 1998).

II. Abdülhamit Dönemi'nin sonlarına yaklaşırken, 1907 yılında Osmanlı topraklarında toplam 153 dernek faaliyet göstermekteydi. Bu dernekler arasında %43'üncü'lük büyük bir kesimi Sosyal Yardım amaçlı kurulmuştu. Kültür dernekleri %15'lik bir oranda temsil edilirken, gizli parti amaçlı dernekler %13'üncü7 ile onları takip etmekteydi. Spor dernekleri %11.1'lik bir oranla dikkat çekerken, Serbest Meslek ve İşçi dernekleri de önemli bir paya sahipti. Din, tarım, yabancı ve diğer alanlarda da faaliyet gösteren dernekler bulunmaktaydı (Alkan, 1998).

1908 yılında Kanun-i Esasi'nin yeniden ilan edilmesi ile başlayan II. Meşrutiyet dönemi, Osmanlı toplumunun sivil toplum alanında önemli deneyimler yaşadığı bir dönem olarak nitelendirilebilir. Bu dönemi "Cemiyetler Dönemi" olarak adlandırmak yerinde olacaktır çünkü toplum, kendini ifade etmek için yeni mecraları yani sivil toplum örgütlenmelerini bulmuştur. İşte bu dönemde, sivil toplumun önemli parçalarından olan işçi örgütlenmeleri, sendikalar ve siyasi görüş hareketleri de ortaya çıkmıştır (Hira ve Şan, 2023).

1908'de toplanan Kongre sonrası Anayasa'nın tekrar yürürlüğe girmesiyle Meşrutiyet yeniden ilan edilmiş ve II. Meşrutiyet Dönemi başlamıştır. Bu dönem, Osmanlı'da sivil toplum kuruluşlarının ve tabana yayılan hareketlerin ilk izlerini taşımaktadır. Anayasanın yeniden yürürlüğe girmesiyle birlikte sivil yaşamında hızlı bir şekilde canlanmasını sağlamıştır. Yayın yasakları ve sansürlerin kaldırılması, sivil toplum kuruluşları için yeni bir dönemin kapılarını açmıştır. İmparatorluğun çeşitli

cemaatlerini ve farklı fikirlerini temsil eden dergiler ve gazeteler bu dönemde yayın hayatına başlamış, fikir ve düşünce özgürlüğü konusunda önemli adımlar atılmıştır. Bu dönemde, halk yeni rejimi desteklemek üzere sokaklara dökülmüş; Müslüman, Rum, Yahudi, Ermeni ve diğer tüm cemaatler, bu hareketi destekleyen gösteriler düzenlemişlerdir. Bu gösteriler, sivil toplumun gücünü ve etkisini ortaya koymuştur. Sivil toplum kuruluşları, toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerinde aktif bir rol oynamış, halkın taleplerini ve beklentilerini dile getirmiştir. II. Meşrutiyet Dönemi'nde sivil toplum kuruluşları, toplumun farklı kesimlerini bir araya getiren platformlar haline gelmiştir. Bu kuruluşlar, çeşitli sosyal, kültürel ve ekonomik meselelerde faaliyet göstermiş, halkın bilinçlenmesi ve katılımını artırmak için çaba sarf etmiştir. Dernekler, kulüpler ve vakıflar, toplumun çeşitli kesimlerinin ihtiyaçlarını karşılamak ve onların sesini duyurmak amacıyla kurulmuş ve faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu dönemde, eğitim, sağlık, kadın hakları gibi konularda faaliyet gösteren birçok sivil toplum kuruluşu ortaya çıkmıştır. Bu kuruluşlar, toplumun bilinç düzeyini artırmak, sosyal adaleti sağlamak ve dezavantajlı grupların haklarını savunmak için önemli çalışmalar yapmıştır. Özellikle kadın hakları konusunda faaliyet gösteren dernekler, kadınların eğitim alması ve toplumsal hayata katılımı konusunda önemli adımlar atmıştır (Mert ve Kaymaz, 2022).

II. Meşrutiyet'in ilanıyla birlikte Osmanlı toplumunda daha önce hiç görülmemiş bir canlılık ve özgürlük havası yaşanmaya başladı. Osmanlı aydınları, dönemin entelektüel kesimleri bir araya gelerek çeşitli yayın organları kurdular. Bu süreçte, temel hedefleri devletin çöküşünü engellemek için çözüm yolları aramaktı. Farklı ideolojik akımlar etrafında toplanan gruplar, siyasi gelişmelere tepkiler vererek olayları değerlendirmek, açıklamak ve yönlendirmek için çaba sarf ettiler. İktidara karşı bağımsız bir güç olarak ortaya çıkan bu çevreler, yayın organlarıyla sosyal hayatı etkileyerek kamuoyunu bilinçlendirme, yönlendirme ve harekete geçirme görevini üstlendiler (Kabacalı, 1992). Bu doğrultuda Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, imparatorluğun çöküşüne çare arayan aydınlar arasında farklı düşünce akımları gelişirken, bu süreçte birçok sivil toplum kuruluşu da kurulmuştur. Özellikle Türkçülük akımı etrafında örgütlenen bu dernekler, toplumsal ve kültürel hayatta önemli roller üstlenmiştir. 1908'de kurulan Türk Derneği, Türkçülük akımının ilk örgütlü yapılarından biri olarak ortaya çıkmıştır. Bu dernek, Türk dilinin, tarihinin ve kültürünün araştırılması ve korunması amacıyla faaliyet göstermiştir. Ardından

1911'de kurulan Türk Yurdu Derneği, aynı amaçlar doğrultusunda çalışmış ve Türk milletinin milli bilincini artırmak için çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. Bu dernek, Türkçülük akımının yayılması ve Türk kültürünün korunması için önemli adımlar atmıştır (Kabacalı, 1994).

Bu derneklerin faaliyetleri, Osmanlı toplumunda sivil toplum anlayışının gelişmesine önemli katkılarda bulunmuştur. Yayın organları aracılığıyla sosyal hayata etki etmiş, kamuoyunu yapıcı, yönlendirici ve harekete geçirici bir rol oynamışlardır. Ayrıca, toplumun farklı kesimlerini bir araya getirerek, ortak bir milli kimlik ve bilinç oluşturma çabası içinde olmuşlardır. Bu süreç, sivil toplum kuruluşlarının devletin çöküşüne karşı bir çözüm arayışının ve toplumsal dayanışmanın bir ifadesi olarak önem kazanmıştır (Kabacalı, 1994).

İkinci Meşrutiyet Dönemi'nin bir diğer önemli gelişmesi ise kooperatifçilik hareketidir. Tüketim kooperatifçiliği, Anayasa yeniden ilan edilmesinin ardından ortaya çıkmış ve küçük üreticilerin ekonomik güçlenmesini sağlamak için bir araya gelmelerini teşvik etmiştir. Bu hareket, sermaye birikimi yetersizliğine bir tepki olarak ortaya çıkmış ve ekonomik girişimlerde bulunarak güçlenmenin gerekliliğini vurgulamıştır. İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde kurulan dernekler, cemiyetler ve kooperatifler, sivil toplumun hızlı bir gelişme sürecine işaret etmektedir. Ancak, bu süreçte öne çıkan İttihat ve Terakki Cemiyeti, önemli bir siyasal güç ve hegemonik girişim olarak öne çıkmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin özellikle İstanbul'daki etkisi, esnaflar, hamallar ve liman işçileri gibi kesimler üzerinde belirgin olmuştur. Loncalar ve kooperatifler, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin kontrolü altına girmiş ve bu hareketin etkisi altında modernleşmiştir. İttihat Ve Terakki Cemiyeti'nin sivil toplum üzerindeki etkisi giderek artmış ve hatta tek-parti iktidarını tesis etmiştir. Bu durum, Osmanlı sivil toplumunun gelişimini denetim altında tutan bir hegemonik yapıya işaret etmektedir (Ülker, 2020).

4. TÜRK ANAYASALARINDA DERNEKLER

Bu bölümde 1876 Anayasası, 1921 Anayasası ile Türkiye Cumhuriyeti döneminde hazırlanan 1924 Anayasası, 1961 Anayasası ve 1982 Anayasalarına değinilecektir. Anayasalar bir bütün olarak incelenmekten ziyade çalışmamız kapsamında, anayasaların ortaya çıktığı toplumsal ortamdan, anayasaların hazırlanışından kısaca bahsedilecek ve anayasalara kısaca değinilecektir. Anayasaların çalışmamız kapsamında bahsedildikten sonra anayasalarda ve anayasa doğrultusunda çıkarılan kanunlarda yer alan dernekler ile ilgili hükümlere değinilerek, bu hükümlerin toplumdaki yansıması ve dernekleri nasıl etkilediği incelenecektir.

4.1. 1876 Anayasası

I. Abdülhamit'in tahta çıkışıyla birlikte, Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasa çalışmaları büyük bir hız kazanmıştır. Bu dönemde, Mithat Paşa başkanlığında özel bir komisyon kurulmuş ve bu komisyonun amacı Osmanlı İmparatorluğu'na modern bir anayasa kazandırmak olmuştur. Komisyonun üyeleri, dönemin önde gelen devlet adamları ve din âlimlerinden oluşmaktadır (Berkes, 2008). Komisyonun, anayasa metnini hazırlarken sadece Osmanlı İmparatorluğu'nun mevcut durumu ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurmadağı, aynı zamanda dönemin başarılı anayasa örneklerinden de ilham aldığı bilinmektedir. Özellikle Prusya ve Belçika anayasaları, Osmanlı Kanun-i Esasi'sinin hazırlanmasında önemli referans noktaları olmuştur (Üçok, 1967). II. Abdülhamit, hazırlık sürecinin tamamlanmasının ardından, 23 Aralık 1876 sabahı, Kanun-i Esasi'yi imzalamıştır. Bu önemli olay, Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal bir yönetim sistemine geçişin resmen başladığını simgelemektedir. Aynı gün, öğleden sonra, Kanun-i Esasi görkemli top atışları eşliğinde ilan edilmiştir (Kayıran ve Metintaş, 2017).

Büyük bir heyecanla hazırlanan, bu anayasa pratikte tam olarak uygulanamamıştır ve esasen padişahın mevcut yetkilerini yazılı hale getirmekle sınırlı kalmıştır. Bu durum, padişahın otoritesinin anayasa ile sınırlandırılması yerine, var olan yetkilerinin onaylanması anlamına gelmiştir (Erdoğan,2023). Buna rağmen, Kanun-i Esasi, anayasal demokratik siyasetin temel kavramları olan temsil, Parlamento ile muhalefetin gelişmesine yönelik önemli bir katkı sağlamış ve Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal monarşi fikrinin yerleşmesine ve siyasi sistemin modernleşme sürecine girmesine zemin hazırlamıştır.

Meşrutiyet yönetiminin temel taşı olan Kanun-i Esasi, açılması planlanan Meclisin kuruluş, işleyiş ve yetkilerini ayrıntılı bir biçimde tanımlamıştır. Bu anayasa, modern anayasalarda bulunması gereken bireylerin hukuki ve siyasi durumlarına ilişkin temel esasların büyük bir kısmını içermektedir. Kanun-i Esasi, bireylerin hakları, özgürlükleri ve devletle olan ilişkilerine dair birçok düzenlemeyi kapsamaktadır (Okandan, 1977).

Kanun-i Esasi, 11 bölüm ve 119 maddeden oluşan kapsamlı bir anayasa metnidir. Bu bölümler sırasıyla; “*Osmanlı Devleti Memleketleri, Osmanlı Devleti Tebaasının Genel Hukuku, Devlet Vekilleri, Memurlar, Meclis-i Umumi, Heyet-i Ayan, Heyet-i Mebusan, Muhakeme, Yüce Divan, Vilayetler ve Çeşitli Maddeler*” başlıkları altında düzenlenmiştir (Kili ve Gözübüyük, 1985). Anayasanın birinci maddesi, Osmanlı Devleti'nin tek bir devlet olarak varlığını vurgulamaktadır. Osmanlı Devleti Egemenliğin kaynağı ve kullanımı açısından mutlak monarşi ile yönetilmektedir. 1876 Anayasası da egemenliğin Padişaha ait olduğunu kabul etmiş ve Padişahın bu egemenliği dilediği şekilde kullanmasının esaslarını belirlemiştir. Ayrıca anayasanın üçüncü maddesi, egemenliğin babadan oğula geçeceğini hükme bağlamıştır. Anayasanın öngördüğü başlıca devlet organları, Padişah, Meclis-i Umumi (Parlamento) ve mahkemelerden oluşmaktadır. Bu düzenlemelerle Kanun-i Esasi, Osmanlı İmparatorluğu'nda anayasal monarşi prensiplerini yerleştirmeyi hedeflemiştir, ancak pratikte Padişahın yetkileri mutlak şekilde devam etmiştir (Kayıran ve Metintaş, 2017).

Kanun-i Esasi, Osmanlı Devleti'nde iki meclisli bir parlamento sistemini öngörmektedir. Bu meclislerden biri olan "Meclis-i Mebusan" üyeleri halk tarafından seçilirken, "Meclis-i Ayan" üyeleri ise padişah tarafından atanacaktır. Ancak anayasa, asıl yetki ve gücü padişaha vermiştir. Padişah, meclisi açma, kapama ve tatile sokma yetkisine sahiptir. Ayrıca, meclislerden çıkan yasaları onaylayarak yürürlüğe koyma, hükümeti göreve getirme ve görevden alma yetkisi de padişaha aittir. Böylece vekillerin atanmasının ve görevden alınmasının tamamen padişahın inisiyatifinde olduğu görülmektedir (Kili, 1978). Anayasada vekil ataması ve görevin sona ermesi gibi hususlara yer verilmişken, kabinenin kurulması, toplu sorumluluğu ve özellikle meclise karşı sorumluluğu gibi konular ise anayasada yer almamaktadır. Buna rağmen, Kanun-i Esasi, klasik özgürlükleri ayrıntılı bir şekilde ele almış ve bu özgürlükleri

teminat altına almıştır. Padişahın tek taraflı iradesiyle hazırlanmış olmasına rağmen, anayasa bireylerin hak ve özgürlüklerini korumayı amaçlayan çeşitli hükümler içermektedir (Tanör, 1995).

Osmanlı vatandaşlarının sahip oldukları temel hak ve özgürlükler 8'inci ve 26'ncı maddelerde "Tebaa-i Devlet-i Osmaniye'nin Hukuk-ı Umumiyesi" başlığı altında, detaylı bir şekilde düzenlenmiştir. Kanun-i Esasi, vatandaşların hukuki ve siyasi haklarının korunması ve düzenlenmesi amacıyla birçok temel prensibi içermektedir. Hak ve özgürlüklerin kanunla düzenleneceği belirtilmiş ve bu düzenlemelerin padişahın onayıyla yürürlüğe gireceği öngörülmüştür. Bu bölümde çeşitli haklar şu şekilde sıralanmaktadır: "*vatandaşlık hakkı (m.8), kişi özgürlüğü (m.9), kişi güvenliği (m.10), ibadet özgürlüğü (m.11), basın özgürlüğü (m.12), girişim ve şirket kurma hakkı (m.13), dilekçe hakkı (m.14), eğitim ve öğretim hakkı (m.15), eşitlik ilkesi (m.17), devlet memurluğuna girme hakkı (m.19), mali güce göre vergi ilkesi (m.20), mülkiyet hakkı (m.21), konut dokunulmazlığı (m.22), kanuni hâkim güvencesi (m.23), müsadere ve angarya yasağı (m.24), yasal vergi ilkesi (m.25) ve işkence yasağı (m.26).*" Bu düzenlemede temel hak ve hürriyetlere yer verilmesine karşın sosyal ve ekonomik haklara yer verilmemiştir. Kişi hakları ile ilgili olarak, İslamiyet, devletin resmi dini olarak kabul edilmekle birlikte, din özgürlüğü de tanınmıştır. Basın özgürlüğü, "Matbuat kanun dairesinde serbesttir" ifadesiyle sınırlandırılabilirken, ibadet özgürlüğü kamu düzeni ve genel ahlakı koruma amacıyla sınırlandırılmaktaydı (Yamaç, 2014).

II. Abdulhamid 1877-1878 yılında yaşanan Osmanlı Rus savaşını gerekçe göstererek, Kanun-i Esasi'nin kendisine verdiği yetkiyi kullanarak meclisi feshetmiştir. Böylece 1876 Anayasası 1908 yılına kadar beklemeye alınmıştır. 1908'de toplanan Kongre sonrası Anayasa'nın tekrar yürürlüğe girmesiyle bu bekleyiş sona ermiş ve 1909'da önemli değişiklikler yapılmıştır.

1909 değişiklikleri, 1876 Anayasası'nın mevcut bölümlerini koruyarak bazı maddeleri değiştirmiş ve yeni maddeler eklemiştir. Bu değişiklikler, öncelikle parlamenter rejim mekanizmasını oluşturmayı amaçlamıştır. Yasama ve yürütme güçleri arasında bir denge kurmak hedeflenmiş, Hükümet'in Parlamento karşısında siyasi olarak sorumlu tutulması sağlanmıştır. Her ne kadar devletin en yüksek organı görünümünde Padişah olsa da, Padişahın yetkileri ve imtiyazları belirli esaslarla

sınırlandırılarak doğrudan Kanun-i Esasi ile kısıtlanmıştır (Arsel, 1975).

1909 yılında yapılan değişiklikler, 1876 Anayasası üzerinde kapsamlı bir revizyon gerçekleştirerek parlamenter sistemin mekanizmalarını daha belirgin hale getirmiştir. Bu değişikliklerle birlikte, yasama ve yürütme organları arasında bir denge kurulması hedeflenmiş ve hükümetin Parlamento karşısında siyasi sorumluluğu güçlendirilmiştir. Bu süreçte, Padişahın yetkileri ve ayrıcalıkları belli esaslara bağlanarak, Kanun-i Esasi ile sınırlandırılmış ve Padişahın mutlak egemenlik alanı daraltılmıştır. Padişahın Meclis önünde yemin etmesi zorunluluğu, onun egemenlik yetkilerini keyfi bir şekilde kullanma imkânını ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Anayasanın 30'uncu maddesine göre, Padişaha tanınmış olan geniş yetkiler gerçekte Bakanlar Kurulu tarafından kullanılacağı planlanmış ve padişaha, sadrazamı doğrudan atama yetkisi verilse de diğer bakanların atanması Sadrazamın yetkisine bırakılarak padişahın her istediğini Bakanlar Kuruluna dayatma imkânının sınırlandırılması amaçlanmıştır.

Bir diğer önemli değişiklik, Mebusan Meclisi'nin feshedilmesi yetkisiyle ilgilidir. Yeni düzenlemeye göre, bu fesih kararının Ayan Meclisi'nin onayına tabi tutulması gerekliliği getirilmiş ve böylece meşrutiyet ilkesine aykırı olan bu durum düzeltilmiştir. Ayrıca, kanunların hazırlanması ve değiştirilmesine ilişkin tekliflerde artık Padişahın onaylaması zorunluluğu ortadan kaldırılmış böylece yasama sürecinde padişahın etkisi azaltılmıştır. 1909 değişiklikleri, bireysel hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması konusunda önemli ilerlemeler sağlamıştır. Bu bağlamda, en dikkat çekici değişikliklerden biri, padişahın bir soruşturma sonucunda istediği kişileri sürgüne gönderme yetkisini içeren 113'üncü maddenin kaldırılmasıdır. Bu düzenleme, padişahın bireylerin özgürlüklerini keyfi olarak kısıtlama imkânı kaldırılarak, halk padişahın kuludur anlayışı sona erdirilmiştir. Ek olarak, 10. madde ile bireylerin dokunulmazlığı her türlü saldırıya karşı daha güçlü bir şekilde korunmuştur.

Yapılan bir diğer değişiklik ise bütçe ile ilgilidir. Anayasanın 80'inci maddesinde yapılan değişikliklerle Bütçe Kanunu'nun harcamalar kısmına Mebusan Meclisi'nin karar vermesi hükmü getirilmiş ve bu sayede Mebusan Meclisi, mali gücü eline alarak hükümet üzerinde daha etkin hale gelmiştir. Böylece, Parlamento'nun mali denetim yetkisi artırılmış ve hükümetin bütçe konusundaki yetkileri de kısıtlanmıştır (Arsel, 1975).

4.1.1. 1876 Anayasasında ve Mevzuatta Dernekler

Kanuni Esasi her ne kadar temel hak ve özgürlükleri içerse de bu haklar arasında dernek ve cemiyet kurma hakkı bulunmamaktadır. Ancak 1909 yılında Anayasa'da yapılan değişiklikle, anayasaya 120'nci madde eklenmiş ve dernek kurma ve toplanma hakkı anayasal güvenceye kavuşmuştur. 1909 değişikliğiyle Anayasa'ya eklenen madde şu şekildedir: “*Madde 120: “Kanun-ı mahsusuna tâbiyet şartıyla Osmanlılar hakk-ı içtimâ'a malikdir. Devlet-i Osmaniye'nin tamamıyet-i mülkiyesini ihlal ve şekli meşrutiyet ve hükümeti tağyir ve Kanun-i Esasi ahkâmı hilafında hareket ve anasır-ı Osmaniye'yi siyaseten tefrik etmek maksatlarından birine hadim veya ahlak ve adâb-ı umumiyeye mugayir cemiyetler teşkili memnû olduğu gibi alelittlak haft cemiyetler teşkili de memnudur”* Bu madde, Cemiyet yani dernek kurulma hakkını ve sınırlandırılması ile ilgili hususları düzenlemiş ve Osmanlı vatandaşlarına kanunlara tabi olmak şartıyla toplanma hakkı tanımıştır (Alkan, 1998). Ancak, devletin bütünlüğünü zedelemek, meşrutiyet yönetimini veya hükümeti değiştirmek, Anayasa'ya aykırı hareket etmek veya Osmanlı milletini siyasi olarak bölmek amacı güden veya ahlak ve kamu düzenine aykırı olan derneklerin kurulması yasaklanmıştır. Ayrıca, bu madde ile gizli derneklerin kurulması da kati bir şekilde yasaklanarak, dönem içerisinde kurulacak gizli siyasi örgütlerin mevzuat koruması altına girilmesinin önüne geçilmeye çalışılmaktadır (Alkan, 1998).

4.1.1.1. 353 sayılı Cemiyetler Kanunu

Modern anlamda sivil toplum kuruluşları, II. Meşrutiyet dönemiyle birlikte daha belirgin hale gelmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı, vatandaşların katılım ve özgürlük haklarına dair bir uyanışı tetiklemiştir. 1909'da Kanun-i Esasi'ye derç edilen 120'nci madde ve 353 sayılı Cemiyetler Kanunu, sivil toplum örgütlenmelerinin yasal çerçevesini belirlemiştir. Bu düzenlemeler, derneklerin kuruluş şartlarını, faaliyet alanlarını ve yönetimlerini düzenleyerek, dernekleri devlet denetimine tabi tutmaktadır.

Bu dönem sivil toplum alanında ki gelişmeler Mekteb-i Tıbbiye'li öğrenciler tarafından, Abdülhamid istibdadına karşı 1889 yılında kurulan “Yeni Osmanlılar Cemiyeti” yani daha sonraki adıyla “İttihat ve Terakki Cemiyeti” etkisinde gerçekleşmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti 1908 yılında yapılacak olan seçim için siyasi parti programı hazırlamış bu programda, bakanları kendi sorumluluk alanları

nedeniyle sorumlu tutmak, Ayan Meclisi'nin üyeliliklerinin nitelikleri, seçim kanunu vb. hususlar yer alırken bunlar arasında en önemlisi ise çalışmamız alanına giren Cemiyetler ile ilgili hususlardır. 1908 yılının Aralık ayında yapılan bu seçimde İttihat ve Terakki Cemiyeti çoğunluğu kazanmış ve siyasi parti programlarında yer alan cemiyetler ile ilgili hukuki düzenlemelerin oluşturulması hızlanmıştır (Gökbayır, 2012).

1901 tarihli “Fransız dernekler kanunundan” esinlenerek hazırlanan ve 16 Ağustos 1909 tarihinde kabul edilen 353 sayılı Cemiyetler Kanunu, Osmanlı İmparatorluğu'nda derneklerin hukuki bir çerçeve ve meşruiyet kazanması için önemli bir adım olmuştur. Bu kanun, Osmanlı toplumunda dernekleşme sürecine yasal bir temel sağlamış ve bu tür örgütlenmelerin yasal olarak tanınmasına ve düzenlenmesine imkân tanımıştır. Böylece, dernekler artık resmi olarak kabul edilmiş ve faaliyetlerini hukuki bir zemine oturtmuşlardır. Kanunun kabulü, Osmanlı toplumunda sosyal, kültürel ve politik yaşamın çeşitli alanlarında daha organize ve yasalara uygun bir şekilde faaliyet gösterebilmelerine olanak sağlamıştır. Meşrutiyet toplumu, her türlü kuruluşu bir cemiyet olarak kabul etmiş ve bu cemiyetlerin faaliyetlerini Cemiyetler Kanunu çerçevesinde düzenlemiştir. Bu kanunun kabulünden birkaç gün sonra, Meşrutiyet döneminin hukuki düzenlemelerinde, tüm kuruluşlar Cemiyetler Kanunu'na tabi kılınmıştır. Bu nedenle, parti ve dernek ayrımı yapılmamıştır. Bu durum, parti niteliğinde olan veya doğrudan siyasi bir programla hareket eden, ancak yapısal olarak iktidarı ele geçirme amacı taşımayan cemiyetlerin de kurulmasına olanak sağlamıştır. Dolayısıyla, bu dönemde kurulan çeşitli cemiyetler, hem sosyal hem de siyasi amaçlarla faaliyet göstermiş ve yasal çerçevede örgütlenmişlerdir. Bu, farklı ideolojik ve politik grupların kendilerini ifade edebilmelerine ve faaliyetlerini sürdürebilmelerine imkân tanımıştır (Tunaya, 1988).

353 sayılı ilk Cemiyetler Kanunu, çeşitli amaçlarla bir araya gelen toplulukların hukuki statüsünü belirleyen önemli bir düzenlemedir. Bu kanun, iki veya daha fazla kişinin kazanç paylaşımı dışında bir amaçla bir araya gelerek bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak kaydetmek amacıyla oluşturdukları toplulukları "Cemiyet" olarak tanımlar. Kanun, iki bölümden ve toplam 19 maddeden oluşmaktadır, ancak bu maddeler için herhangi bir başlık bulunmamaktadır. Kanunda madde başlıkları bulunmamakla birlikte, her bir madde derneklerin kuruluşu, faaliyetleri, yönetimi ve

denetimi gibi konuları düzenlemektedir. Kanun, derneklerin hukuki statüsünü belirlemenin yanı sıra, bu kuruluşların faaliyetlerini belirli kurallara bağlayarak, dernekleri devlet denetimi altına almaktadır (Tunaya, 1988).

353 sayılı Cemiyetler Kanunu'na göre, derneklerin kurulmasına ilişkin belirli kısıtlamalar ve şartlar bulunmaktadır. Bu kanuna göre belirlenen bazı önemli hususları 4 maddede sıralamak mümkündür (Tunaya, 1988).

1- Amaç ve İçerik Kısıtlamaları: Kanun, derneklerin kuruluş amaçlarına yönelik önemli kısıtlamalar getirmiştir. Bu kapsamda, kanunları, genel ahlakı, devletin bütünlüğünü veya hükümetin değiştirilmesini hedefleyen, Osmanlı ülkesindeki etnik unsurları siyasi bakımdan bozucu amaçlar taşıyan derneklerin kurulması yasaklanmıştır. Bu düzenleme, devlete karşı tehdit oluşturabilecek faaliyetlerin önlenmesini amaçlamaktadır.

2- Gizli Cemiyetler Yasağı: Kanun, gizli derneklerin kurulmasını kesin bir şekilde yasaklamıştır. Bu madde, dernek faaliyetlerinin şeffaf ve denetlenebilir olmasını sağlamak amacıyla getirilmiştir. Gizlilik, yasadışı faaliyetlerin yürütülmesine olanak tanıyabileceğinden, bu tür derneklerin kurulması yasaklanarak toplumun güvenliği ve düzeni korunmaya çalışılmıştır.

3- Kavmiyet ve Cinsiyet Temelli Dernekler: Kanun, etnik veya cinsiyet temelli derneklerin kurulmasını da yasaklamıştır. Bu düzenleme, toplumsal birlik ve beraberliği zedeleyebilecek ayrımcı veya bölücü faaliyetlerin önüne geçmek amacıyla getirilmiştir. Kavmiyet ve cinsiyet temelli ayrımcılığın önlenmesi, toplumun barış ve huzur içinde yaşamasını sağlamak için önemlidir.

4- Kurucu Üyelerle İlgili Şartlar: Kanun, dernek kurucularının belirli niteliklere sahip olmasını şart koşmuştur. Buna göre, 18 yaşından küçük olanlar, ağır cezalı suçlardan mahkûm olanlar ve medeni haklardan yoksun kişiler dernek kurucusu olamazlar. Bu düzenleme, derneklerin kurulmasında belirli bir olgunluk ve hukuki yeterliliğin sağlanmasını amaçlamaktadır.

Bu şartların yanı sıra Cemiyetler Kanunu'na göre, önceden izin almadan dernek kurulabilir. Ancak, dernek kuruluşu ile birlikte veya daha sonra dernek ile ilgili bir değişiklik yapılması durumunda bildirimde bulunmak şartı da getirilmiştir. Derneklere üyelik için belirlene yaş 20'dir. Ancak, Cumhuriyet döneminde 353 sayılı

yasayla bu yaş sınırı 18'e indirilmiştir. Ayrıca, bu kanunla kamuya yararlı dernek olma veya sayılma konusunda düzenlemeler yapılmıştır (Alkan, 1998).

Birçok anlamda ilk olma niteliği taşıyan bu kanun, daha sonraki tüm yasal düzenlemeler için de yol gösterici bir rol üstlenmiştir. 353 sayılı kanunun önemi, sadece Osmanlı Devleti'nde değil, Cumhuriyet döneminde de dernekler ve toplulukların faaliyetlerini düzenlemesi açısından da büyüktür. 353 sayılı kanun uzun bir süre yürürlükte kalmış, cumhuriyet dönemine geçilmesi ile birlikte 1923 yılında ise 5'inci maddesinde değişiklik yapılmıştır. Bu değişiklik dışında kanun ile ilgili başkaca düzenlemelere yer verilmemiş, 1938 yılında yürürlüğe girecek olan 3512 sayılı yeni Cemiyetler Kanunu'na kadar yürürlükte kalmıştır (Alkan, 1998).

4.1.2. 1876 Anayasası Döneminde Dernek Uygulamaları

Bu dönemdeki örgütlenme çeşitliliği oldukça dikkat çekicidir ve geniş bir yelpazeye yayılmıştır. Bu dönemde siyaset ve bürokrasiden uzak olan spor derneklerinin kurulmasına izin verilmiş ve günümüz Türkiye'sinde büyük futbol kulüpleri bu dönemde dernek olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, dönemin dernekleşme rejiminin kısıtlayıcı doğası nedeniyle bu artışın hızı düşük kalmıştır. Alkan özellikle sosyal yardım amaçlı kurulan derneklerin, genellikle Müslüman olmayan Osmanlı uyruklarının inisiyatifiyle kurulduğunu belirtmiştir (Alkan, 1998). Bu dernekler, sosyal yardımın yanı sıra etnik ve dini grupların dayanışmasını sağlamak amacıyla da faaliyet göstermiştir. 1907 yılında 153 dernek bulunurken, 1908 yılında bu rakam 236'ya yükselmiştir ki bu, sadece beş aylık kısa bir süre içinde gerçekleşmiştir. Bu hızlı artış, neredeyse her iki günde bir yeni bir derneğin kurulması anlamına gelmektedir. Özellikle 1908'in son beş ayında dernek kurma eğilimi oldukça yüksektir. 1907 yılında sadece 7 dernek kurulurken, 1908'in son beş ayında farklı amaçlar için birbirinden farklı 83 dernek kurulmuştur. Bu dernekler arasında, sosyal yardım amaçlı 24, spor amaçlı 3, dini amaçlı 2, tarım amaçlı 2, kültürel amaçlı 22, işçi amaçlı 1, diğer amaçlarla ilgili 5, serbest meslek amaçlı 7, kamu personeli amaçlı 4, esnaf amaçlı 1 ve siyasal parti amaçlı 12 dernek bulunmaktadır. Bu çeşitlilik, toplumun çeşitli kesimlerinin farklı ihtiyaçlarını ve beklentilerini yansıtmaktadır. Sonraki yılda da dernek kurma eğilimi devam etmiş ve toplamda 70 dernek daha kurulmuştur. Ancak, 31 Mart Olayı'nın yaşanmasıyla birlikte, dernek kurma hızında da belirgin bir düşüş yaşanmıştır (Alkan, 1998).

31 Mart 1909'da yaşanan ve ardından İstanbul'da sıkıyönetim ilan edilmesine yol açan 31 Mart Hadisesi, Kanun-i Esasi'de yapılan değişiklikler ve çıkarılan Cemiyetler Kanunu, Osmanlı İmparatorluğu'nda örgütlenme hakkı ve özgürlüğünün yasal çerçevesini yeniden belirlemiştir. Bu düzenlemeler sonucunda, dernekleşme hızı önemli ölçüde azalmış ve bu azalma, I. Dünya Savaşı'nın bitimine kadar devam etmiştir. Bu dönemde, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin denetimi dışında bağımsız dernekleşme girişimlerine pek rastlanmamaktadır. İttihat ve Terakki, sivil toplumun daha geniş kesimlerine ulaşmak ve onları kontrol altında tutmak amacıyla sivil toplum kuruluşlarının kurulmasını desteklemiş ve mevcut olanları etkisi altına almaya çalışmıştır. Özellikle “Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, Donanma Cemiyeti, Müdafaa-i Milliye Cemiyeti ve Asker Ailelerine Yardımcı Hanımlar Cemiyeti” gibi dernekler bu dönemde İttihat ve Terakki'nin etkisi altında faaliyet göstermiştir. Bu tür dernekler, hem savaş dönemi ihtiyaçlarına cevap vermek hem de toplumsal kontrolü sağlamak amacıyla kurulmuş ve desteklenmiştir. Bunun yanı sıra, “Osmanlı Genç Dernekleri” ve “Güç Dernekleri” gibi paramiliter gençlik örgütlenmeleri de doğrudan doğruya siyasal iktidar tarafından, üyelik zorunluluğu getirilerek oluşturulmuştur.

Bu örgütlenmeler, genç nüfusu disipline etmek ve milliyetçi ideolojiyi yaymak amacıyla kullanılmıştır. Türk Ocakları gibi kültürel örgütlenmeler de İttihat ve Terakki tarafından desteklenmiş ve yönlendirilmiştir. İstanbul'un çeşitli semtlerinde açılmaya başlayan İttihat ve Terakki Kulüpleri, sosyal yardım derneklerinin kurulmasında ve faaliyet göstermesinde aktif rol oynamıştır. Örneğin, Topkapı Fıkraperver Cemiyeti'nin, Topkapı İttihat ve Terakki Kulübü içinde kurulması ve etkinlik göstermesi, bu dönemdeki örgütlenme stratejilerinin bir örneğidir. Bu dönemde dikkat çeken bir diğer önemli nokta, çeşitli alanlarda farklı amaçlarla kurulan örgütlenmelerin sayısındaki artıştır (Çaha, 1996).

Kültürel amaçlı örgütlenmeler; “siyasi parti örgütlenmeleri, kadın örgütlenmeleri, esnaf örgütlenmeleri, ulusal kimliği öne çıkaran örgütlenmeler (birleştirici ve ayrılıkçı olarak), Mason örgütleri ve işçi örgütlenmeleri” gibi çeşitli örgütlenme biçimleri bu dönemde öne çıkmaktadır (Alkan, 1998b:104 vd.). Özellikle Jön Türkler, kadın konusunu ülkenin ekonomik ve kültürel bir meselesi olarak görmüş ve kadınları batılılaşma idealinin taşıyıcı aktörleri olarak değerlendirmişlerdir (Çaha, 1996:93). Bu bağlamda, kadın derneklerinin kurulmasını hararetle desteklemişlerdir.

1909-1923 yılları arasında; eğitim, kültür, ülke sorunlarına çözüm arayan, ülke savunmasına yönelik, siyasi amaçlı, siyasi partilerin dernekleri ve feminist dernekler olmak üzere sekiz farklı amaçla kurulan yaklaşık 40 kadın derneği tespit edilmiştir (Çaha, 1996:99). Özellikle I. Dünya Savaşı sırasında, dernekler aracılığıyla halkın seferber edilmesi ve savaşın gerektirdiği kaynakların toplanması önemli bir strateji olmuştur. Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti, savaş sırasında yaralı ve hasta askerlere yardım etmek amacıyla büyük bir rol oynamıştır. Donanma Cemiyeti ise deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesi için halktan bağış toplamıştır. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti, vatan savunması için halkı bilinçlendirme ve seferber etme görevini üstlenmiştir.

Aynı dönemde, “Osmanlı Genç Dernekleri” ve “Güç Dernekleri” gibi örgütlenmeler, genç nüfusun fiziksel ve askeri eğitime odaklanmıştır. Bu tür dernekler, milliyetçi ve militarist ideolojinin yayılmasına katkıda bulunmuş ve gençlerin savaş için hazırlıklı hale getirilmesini sağlamıştır. Bunun yanı sıra, Türk Ocakları gibi kültürel örgütlenmeler, Türk milliyetçiliğinin yayılmasında ve kültürel kimliğin güçlendirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu örgütlenmeler, İttihat ve Terakki'nin ideolojik hedefleri doğrultusunda faaliyet göstermiş ve toplumun çeşitli kesimlerini bu hedefler etrafında birleştirmeye çalışmıştır. İttihat ve Terakki Kulüpleri, İstanbul'un farklı semtlerinde sosyal yardım dernekleri kurarak, yerel düzeyde yardım faaliyetlerini organize etmiş ve toplumsal dayanışmayı artırmıştır. “Topkapı Fıkaraperver Cemiyeti'nin” Topkapı İttihat ve Terakki Kulübü içinde kurulması ve etkinlik göstermesi, bu tür yerel girişimlerin bir örneğidir.

1912 seçimleri, İttihat ve Terakki Fırkası'nın büyük çoğunlukla kazandığı, tarihe "sopalı seçimler" olarak geçen bir seçimdir. Bu seçimde Hürriyet ve İtilaf Fırkası, sadece 6 üye ile parlamentoda temsil edilmiştir. Seçimlerin ardından oluşan Mebusan Meclisi, 4 Mayıs 1912 tarihinde çalışmalarına başlamış ancak ömrü sadece üç ay sürmüştür. Seçimlerin yenilenmesine karar verilmiş ve hazırlıklara başlanmışsa da, Balkan Savaşları'nın patlak vermesi nedeniyle seçimler Nisan 1914'te yapılabilmektedir. Bu seçimlerde rakipsiz giren İttihat ve Terakki, iktidarı tam olarak ele geçirmiştir. İktidarını pekiştirdikten sonra, sivil toplum kurumlarından kurtulma çabasına girişmiş ve siyasal iktidarın denetiminde bir dernekleşme süreci başlatmıştır (Dursun, 2002:368). II. Meşrutiyet'in çoğulcu siyasal ve toplumsal yapısı, Mahmut

Şevket Paşa'nın 12 Haziran 1913'te öldürülmesiyle son bulmuştur. Bu tarihten 1918 yılına kadar İttihat ve Terakki Fırkası, dernekleşmeyi sıkı denetim altında tutmuş ve yeni derneklerin kurulmasına oldukça sınırlı bir şekilde izin vermiştir.

Bu dönemde sivil toplum örgütlenmeleri, Osmanlı toplumunun sosyal dokusunu yansıtan çeşitli amaçlar ve işlevlerle ortaya çıkmıştır. Sosyal yardım dernekleri, genellikle gayrimüslim toplulukların öncülüğünde kurulmuş ve toplumun zayıf kesimlerine yardım etmeyi hedeflemiştir. Kültürel dernekler, etnik ve dini kimliklerin korunması ve geliştirilmesi için faaliyet göstermiştir. Gizli parti dernekleri, siyasi baskılardan kaçınarak gizlice örgütlenmiş ve muhalif faaliyetlerde bulunmuştur. Spor dernekleri ise, bireylerin fiziksel gelişimini desteklemeyi amaçlamış ve bu alanda faaliyet göstermiştir. Serbest meslek ve işçi dernekleri, meslek gruplarının haklarını savunmuş ve ekonomik alanda dayanışmayı sağlamaya çalışmıştır. Derneklerin çeşitliliği ve amaçları, Osmanlı toplumunun çok yönlü ve karmaşık yapısını yansıtmaktadır. Sosyal yardım derneklerinin çoğunlukta olması, dönemin sosyal sorunlarına ve ihtiyaçlarına yanıt verme çabalarını göstermektedir. Kültürel ve etnik dayanışma dernekleri, toplumun farklı kesimlerinin kimliklerini koruma ve yaşatma çabalarını ortaya koymaktadır.

II. Abdülhamit'in siyasi baskıları ve otoriter yönetimi, derneklerin faaliyetlerinin sınırlı kalmasına ve genellikle güvenli ve kabul edilebilir alanlarda faaliyet göstermelerine neden olmuştur (Alkan, 1998). II. Abdülhamit döneminin sonlarına yaklaşırken, 1907 yılında Osmanlı topraklarında toplam 153 dernek faaliyet gösterdiğinden bahsetmiştik. Bu derneklerin %43'ünü sosyal yardım amaçlı kurulmuşken, Kültür dernekleri %15 oranıyla ikinci sırada yer almıştır. Gizli parti amaçlı dernekler ise %13'ünü ile onları takip etmektedir. Spor dernekleri ise %11.1'lik bir oranla dikkat çekerken, serbest meslek ve işçi dernekleri de önemli bir paya sahip olmuştur. Ayrıca din, tarım, yabancı ve diğer alanlarda faaliyet gösteren dernekler de bulunmaktadır (Alkan, 1998).

İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara sahip olmasından, iktidarı bırakmak zorunda kaldığı savaşa kadar herhangi bir siyasal parti kurulmadığı ve kurulan dernek sayısında da kayda değer bir düşüş gözlenmiştir. 1908 yılında 83 dernek kurulmuşken, bu sayı 1909'da 70, 1910'da 46, 1911'de 71, 1912'de 58, 1913'te 37 ve 1914'te yine 37 olmuştur. Böylece, 1908 yılında 236 olan birikimli dernek sayısı, 1915 yılının başında

555'e ulaşmıştır. I. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte dernekleşmede ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Savaş süresince kurulan dernek sayılarına baktığımızda, 1915 yılında 10, 1916 yılında 14 ve 1917 yılında 12 dernek kurulduğu görülmektedir. 1918 yılına gelindiğinde ise bu sayı çok hızlı bir şekilde 61'e çıkmıştır. Üstelik bu 61 derneğin birçoğu, Mondros Mütarekesi'nin imzalanması sırasında ve sonrasındaki neredeyse 60 günlük bir dönem içinde kurulduğu görülebilmektedir (Alkan, 1998b:113 vd.).

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nı kaybetmesi ile İttihat ve Terakki'nin iktidardan ayrılması ile oluşan siyasi belirsizliğin hüküm sürdüğü bu dönemde dernekleşme konusunda kayda değer bir artış gözlenmiştir. Bu dönemde sol ideoloji ve işçi örgütlerinin etkinlikleri artmış, sol siyasal partilerin sayısı da çoğalmıştır. Aynı artış, sol siyasal partiler açısından da geçerlidir. Bu dönemde, savaş, mübadele ve salgın hastalıklar nedeniyle nüfusta yaşanan azalmaya rağmen dernekleşme artmıştır. Ulusal Kurtuluş Savaşı'nın başladığı 1919-1920 yılları, dernekleşme açısından oldukça yüksek rakamların görüldüğü yıllar olmuştur. 1919 yılında toplamda 118 dernek kurulmuş ve bu sayı birikimli olarak 770'e ulaşmıştır. Bu derneklerin 24'ü toplumsal yardım, 6'sı spor, 1'i din, 3'ü tarım, 21'i kültür, 15'i işçi, 4'ü diğer, 3'ü serbest meslek, 10'u esnaf, 1'i güzelleştirme, 29'u siyasal parti ve 1'i gizli parti olarak kaydedilmiştir (Alkan, 1998).

Bu yıllarda dernekleşme sayısında yaşanan değişimler, savaşın ve toplumsal koşulların etkisiyle doğrudan ilişkilidir. 1918 sonrası dönemde, özellikle Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ve ardından İttihat ve Terakki'nin iktidardan çekilmesiyle birlikte, siyasal alanda büyük bir belirsizlik ve dönüşüm yaşanmıştır.

Bu belirsizlik döneminde, farklı ideolojilere sahip gruplar ve toplumsal kesimler, dernekleşme yoluyla kendilerini ifade etme ve örgütlenme arayışına girmiştir. Mondros Mütarekesi'nin imzalanmasından sonra hızla artan dernekleşme, toplumun farklı kesimlerinin savaşın ardından yeni bir düzen arayışı içinde olduklarını göstermektedir. Bu dönemde kurulan dernekler, sadece toplumsal yardım ve kültürel faaliyetlerle sınırlı kalmamış, aynı zamanda siyasal ve ideolojik amaçlar doğrultusunda da örgütlenmişlerdir. Özellikle işçi dernekleri ve sol siyasal partilerin sayısındaki artış, toplumsal değişim talebinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. 1920 yılına gelindiğinde, İstanbul'un işgali ve ülkenin farklı bölgelerinde yaşanan

işgaller, dernekleşme faaliyetlerini olumsuz etkilemiş, ancak tamamen durduramamıştır. Bu dönemde, işgal güçlerine karşı direniş hareketleri ve ulusal kurtuluş mücadelesi çerçevesinde yeni dernekler kurulmuş ve mevcut dernekler de faaliyetlerini bu doğrultuda yoğunlaştırmıştır (Alkan, 1998).

1920 yılında kurulan dernek sayısı 148'e ulaşmaktadır. Ancak İstanbul'un işgal edildiği 1920 yılı ile birlikte derneklere olan ilginin çok hızlı bir şekilde düştüğü göze çarpmaktadır. 1926 yılına kadar, yani Cumhuriyet'in kurulması ve Cumhuriyet Halk Fırkasını tam egemenliğini kurmasına kadar, sivil toplum kurumlarının etkili olduğu görülmüştür. Ancak siyasal iktidarın güçlü yapısı ve nüfuz etme yeteneği karşısında, sivil toplum kurumlarının özerk alanlar yaratamaması nedeniyle, bu kurumların denetim altına alınmaları kolay olmuştur. CHF'nin örgütlenmesini tamamlaması ve ikinci kongresini yapmasının ardından, sivil toplum kurumlarının gelişiminde bir duraksama ve düşüş gözlenmiş ve bu durum tek-parti yönetimi boyunca da devam etmiştir.

4.2. 1921 Anayasası

1921 Anayasası, Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde yaşanan büyük siyasi ve askeri çalkantılar sonucunda, 1920'de Ankara'da kurulan Büyük Millet Meclisi (BMM) tarafından hazırlanmıştır. Bu anayasanın hazırlanış süreci, Kurtuluş Savaşı'nın en yoğun dönemlerinde gerçekleşmiştir ve ulusal bağımsızlık mücadelesinin hukuki zeminini oluşturmayı amaçlamıştır. Bu dönemde, Anadolu'da başlayan ulusal direniş hareketinin lideri Mustafa Kemal Atatürk ve arkadaşları, milli mücadeleyi daha sistematik ve örgütlü hale getirebilmek için bir anayasa hazırlama sürecine girmişlerdir (Ahmad, 1995).

Hazırlık süreci, 23 Nisan 1920'de Ankara'da BMM'nin açılmasıyla başlamıştır. Bu meclis, Osmanlı Mebusan Meclisi'nin İstanbul'un işgal edilmesiyle kapanmasından sonra toplanan ve milli iradeyi temsil eden bir kurucu meclis niteliğindedir. BMM, hem yasama hem de yürütme yetkilerini elinde bulunduran bir organ olarak görev yapmıştır. Bu süreçte, meclisin öncelikli hedefi, milli mücadeleyi yürütecek bir yönetim yapısı oluşturmak ve meclisin yetkilerini belirlemektir. 1921 Anayasası'nın hazırlanmasında, Mustafa Kemal Atatürk'ün önderliğinde, dönemin önde gelen hukukçuları ve siyasetçileri yer almıştır. Anayasa, İsmet İnönü, Fevzi Çakmak, Rauf Orbay gibi önemli isimlerin katkılarıyla oluşturulmuştur. Anayasa'nın taslağı, Meclis

Anayasa Komisyonu tarafından hazırlanmış ve meclis genel kurulunda tartışılarak kabul edilmiştir. Bu komisyon, milli mücadelenin lider kadrosunu oluşturan milletvekilleri ve hukukçulardan meydana gelmiştir (Gözübüyük, 2013). Anayasa, 20 Ocak 1921 tarihinde kabul edilmiştir. Bu tarih, Kurtuluş Savaşı'nın sürdüğü zor bir dönemde, meclisin otoritesini ve yeni devletin kuruluşunu hukuki olarak meşrulaştırmayı amaçlamıştır. Bu dönemde anayasa, mevcut otoritenin meşruiyetini sağlarken, halkın katılımını ve egemenliğini ön planda tutmayı hedeflemiştir.

1921 Anayasası'nın en temel özelliği, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğunu belirtmesidir. Bu ilke, Türkiye'nin demokratik ve laik bir cumhuriyet olarak şekillenmesinin temellerini atmıştır. Egemenliğin millete ait olduğu ifadesi, meclisin ve halkın iradesinin en üst düzeyde olduğunu vurgulamaktadır.

1921 Anayasa'sı yasama ve yürütme yetkilerinin BMM'de toplandığını belirlemiştir. Bu, kuvvetler birliği ilkesinin bir yansımasıdır. Hükümet, Meclis içinden seçilen ve Meclis'e karşı sorumlu olan üyelerden oluşmuştur. Meclis üstünlüğü ilkesi, hükümetin meclise karşı hesap verebilirliğini ve meclisin tüm yetkileri elinde bulundurmasını sağlamaktadır. Gözübüyük, bu yapının, meclis üstünlüğünü ve hükümetin meclise karşı hesap verebilirliğini sağladığını vurgulamıştır (Gözübüyük, 2013).

Anayasa, merkeziyetçi yapıdan uzaklaşarak yerel yönetimlerin yetkilerini artırmıştır. Bu, yerel yönetimlerin ve halkın yönetime katılımını sağlamayı amaçlamıştır. Yerel yönetimlerin bağımsızlığını ve etkinliğini artırmayı hedefleyen bu düzenleme, yerel meclislerin ve yerel idarelerin yetkilerini genişletmiştir.

1921 Anayasası, sadece 23 maddeden oluşmaktadır. Bu kısa ve esnek yapı, anayasanın değişen koşullara hızlı bir şekilde uyum sağlamasını kolaylaştırmıştır. Anayasanın kısa olması, uygulama ve yorumlamada esneklik sağlamış ve bu da anayasanın dinamik yapısını korumasına yardımcı olmuştur. Tarık Zafer Tunaya, bu özelliğin, anayasanın uygulama ve yorumlamada esneklik sağladığını belirtmiştir (Tunaya, 1984). Kısa bir anayasa olmasının yanında anayasa maddelerinde başlıklara yer verilmemiş, bu maddeler oldukça kısa ve öz tutulmaya çalışılmış maddeler, genellikle genel ifadelerle yazılmıştır ve detaylı düzenlemeler içermemiştir. Bu, anayasanın esnek yapıda hazırlanmaya çalışıldığının bir göstergesidir.

Kısa bir anayasa olmasının her ne kadar olumlu yanları olsa da 1921 Anayasası, tam anlamıyla bir anayasa olarak kabul edilmemektedir. Anayasa, klasik anayasa metinlerinin sahip olduğu geniş kapsamlı ve detaylı düzenlemelerden yoksundur. Anayasa, temel olarak meclisin yetkilerini belirlemek ve yeni kurulan devletin temel ilkelerini ortaya koymak amacıyla hazırlanmıştır. 1921 Anayasası, klasik anayasal düzenlemelerden ziyade, meclis iradesini ve milli egemenliği vurgulayan bir metin olarak görmek daha doğru olacaktır (Gözübüyük, 2013). Diğer yandan Özbudun'a göre de 1921 tarihli Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun, tam anlamıyla bir anayasa olarak kabul edilemez çünkü bu kanunda temel haklar ve özgürlükler, yargı kuvveti ve anayasa değişikliğinde izlenecek prosedür gibi önemli bölümler yer almamaktadır. Birinci Büyük Millet Meclisi üyelerinin çoğunluğunun bu kanunu yeni bir devletin kuruluşunu sağlayan kapsamlı bir anayasa olarak değil, bağımsızlık mücadelesi sırasında ulusal kuvvetlerin yönetimini düzenleyen bir anayasa değişikliği olarak gördükleri anlaşılmaktadır. Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, Kanun-i Esasi'yi tamamen ortadan kaldıran ve yerine yeni bir anayasa getiren bir belge olarak değil, sadece Kanun-i Esasi'nin bazı maddelerini değiştiren veya kaldıran bir düzenleme olarak algılanmaktadır. Bu nedenle, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, kapsamı ve içeriği bakımından tam bir anayasa niteliği taşımamaktadır (Özbudun, 1992).

1921 Anayasası, temel olarak meclisin yetkilerini, egemenlik ilkesini ve yerel yönetimlerin yetkilerini düzenlemektedir. Anayasa, yasama ve yürütme yetkilerinin BMM'de toplandığını, yerel yönetimlerin güçlendirildiğini ve egemenliğin millete ait olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, hükümetin meclise karşı sorumlu olduğunu ve meclisin üstünlüğünü vurgulamaktadır. Bu nedenle 1921 Anayasası, derneklerle ilgili doğrudan bir düzenleme içermemektedir. Ancak, anayasanın demokratik ve halk egemenliğine dayalı yapısı, sivil toplum örgütlerinin ve derneklerin faaliyetlerini dolaylı olarak etkilemiştir. Anayasanın temel ilkeleri, dernek kurma ve faaliyet yürütme özgürlüğünün önünü açan bir ortam yaratmıştır. Gözübüyük, bu bağlamda, anayasanın demokratik yapısının derneklerin kurulması ve faaliyet göstermesi için uygun bir zemin hazırladığını ifade etmiştir (Gözübüyük, 2013). Anayasa, derneklerin ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerini doğrudan düzenlememekle birlikte, halkın katılımını ve örgütlenme özgürlüğünü teşvik eden bir yapıya sahiptir. Bu durum, derneklerin ve sivil toplum kuruluşlarının gelişimine olumlu yönde katkı sağlamıştır. Derneklerin ve sivil toplum kuruluşlarının faaliyetleri, anayasanın demokratik ilkeleri

çerçevesinde şekillenmiş ve bu kuruluşlar, toplumun çeşitli kesimlerinin taleplerini dile getirmede önemli bir rol oynamıştır.

Bu dönemde 1921, yeni bir cemiyetler kanunu çıkarılmadığı için önceki Cemiyetler Kanunu'nun hükümleri yürürlükte kalmıştır. Bu süreçte, Cemiyetler Kanunu, 15/10/1923 tarihli ve 353 sayılı kanunla ve 20/12/1923 tarihli ve 387 sayılı kanunla değişikliğe uğramıştır. Özellikle 387 sayılı Kanun, hükümetin çeşitli cemiyetlerin idari işlemlerini ve hesaplarını denetleme ve inceleme yetkisini vurgulamıştır.

1921 Anayasası, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk anayasası olarak önemli bir dönüm noktasını temsil etse de, kapsamı ve içeriği bakımından tam anlamıyla bir anayasa olarak kabul edilemez. Bu anayasa, temel haklar ve özgürlükler, yargı kuvveti ve anayasa değişikliği prosedürleri gibi modern bir anayasanın vazgeçilmez unsurlarını içermemektedir. 1921 Anayasası'nın eksikliklerine rağmen, bu dönemde insan hakları ve egemenlik konularında atılan adımlar, ilerleyen dönemler için sağlam bir temel oluşturmuştur. 1921 Anayasası döneminde, insan haklarının doğrudan tanınmasından çok, bu hakların felsefi temellerinin atılması önemli bir gelişme olarak karşımıza çıkar. Bu dönemdeki en büyük yenilik, egemenliğin padişah'tan alınarak millete verilmesi olmuştur. Bu önemli değişiklik, egemenliğin dini bir kimlikten arındırılarak laik bir temele oturtulmasını sağlamış ve böylece insan haklarının daha fazla ön plana çıkmasının yolu açılmıştır. Egemenliğin millete ait olduğunun kabul edilmesi, ulusal egemenlik ilkesinin temel taşlarından biri haline gelmiştir ve bu ilke, modern Türkiye'nin kuruluşunda hayati bir rol oynamıştır.

4.3. 1924 Anayasası

1921 Anayasası, Kurtuluş Savaşı'nın devam ettiği, ülkenin işgal altında olduğu ve milli mücadelenin sürdüğü bir dönemde kabul edilmiştir. Bu olağanüstü şartlar altında hazırlanan anayasa, o dönemin acil ihtiyaçlarına yanıt vermeye yönelik, geçici ve sınırlı bir düzenleme niteliğindedir. Bu nedenle, özellikle temel haklar ve özgürlükler gibi konularda devletin ihtiyaçlarını tam olarak karşılayamamıştır. Ayrıca, yargı kuvveti ve anayasa değişikliklerinde izlenecek prosedürler gibi modern anayasal düzenlemelerin gerektirdiği ayrıntılı ve sistematik yaklaşımlar da bu dönemde yeterince geliştirilememiştir.

1921 Anayasası'nın yetersizlikleri ve devletin ihtiyaçlarına yanıt verememesi, daha kapsamlı ve detaylı bir anayasanın hazırlanması gerekliliğini doğurmuştur. Bu gereklilik doğrultusunda, yeni bir anayasa hazırlanması için çalışmalar başlamış ve nihayetinde 20 Nisan 1924 tarihinde 491 sayılı Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olarak bilinen 1924 Anayasası kabul edilmiştir. 1924 Anayasası, modern Türkiye'nin ihtiyaçlarına daha iyi yanıt verebilecek, daha kapsamlı ve ayrıntılı bir anayasa olarak tasarlanmıştır. 1924 Anayasası, temel haklar ve özgürlükler, yargı kuvveti ve anayasa değişikliği gibi konularda daha ayrıntılı düzenlemeler getirerek, devletin ve toplumun ihtiyaçlarına daha kapsamlı yanıtlar sunulabilmesi amaçlanmıştır. Bu anayasa, hem bireysel hak ve özgürlükleri koruma altına almış hem de devletin işleyişine dair ayrıntılı düzenlemeler getirmiştir. Bu durum, insan haklarının daha geniş bir perspektifle ele alınmasına ve korunmasına olanak tanımıştır (Gözübüyük, 2006).

II. Büyük Millet Meclisi, Türkiye'nin bağımsızlığını ilan ettiği ve ulusal egemenliğin temel alındığı önemli bir dönemde, anayasa oluşturulması için önemli bir rol üstlenmiştir. II. Meclis, kurucu bir meclis olarak tasarlanmamış olmasına rağmen, milletin tek yasama organı olarak anayasa hazırlıklarına başlamıştır. Bu süreçte, Kanuni Esasi Encümeni (Anayasa Komisyonu) adı verilen bir komisyon, resmi bir teklif olmaksızın kendi başına bir anayasa tasarısı hazırlamıştır. Bu taslak, daha sonra Genel Kurul'a sunulmuş ve tartışılmıştır. Anayasanın kabulü için normal yasalardan farklı bir çoğunluk gerekmekte, salt çoğunluğun üçte ikisinin kabul oyu vermesi gerekmektedir. Bu düzenlemenin, anayasanın ülkenin temel hukuk belgesi olması ve toplumsal düzenin temelini oluşturması nedeniyle alınan bir önlem olarak görmek gerekmektedir (Eroğlu, 2010).

Anayasa hazırlık ve kabul sürecinde milli egemenlik ilkesi esas alınmıştır. Bu ilkeye dayanarak, milletvekillerinin ve Cumhurbaşkanının yeminlerine milli egemenlik vurgusu eklenmiş ve Cumhurbaşkanına Meclisi feshetme yetkisi verilmemiştir. Ancak, anayasanın hazırlanması ve kabulü son derece hızlı gerçekleştiği için, halk ve baskı gruplarının sürece etkisi sınırlı kalmıştır. Bu dönemde iletişim imkânları da günümüzden farklı olduğu için, halkın katılımı daha azdı ve süreç genellikle Meclis içindeki temsilcilerin tartışmalarına dayanmıştır (Eroğlu, 2010).

Bu süreçte, hürriyet anlayışı doğal haklar perspektifinden ele alınarak, Fransız İnsan ve Vatandaş Hakları Bildirisi'nden ilham alınmış ve hürriyet kavramı

tanımlanmıştır. Anayasa hazırlanırken Fransa'nın 1875 Anayasası ve Polonya Anayasası gibi uluslararası örnekler incelenmiş ve bu anayasalardan esinlenilmiştir (Gözübüyük ve Sezgin, 1975). Anayasa'nın "Türklerin Kamu Hakları" adlı beşinci Bölümünde, klasik hak ve hürriyetler detaylı bir şekilde düzenlenmiştir. Bu bölümde, hürriyetin tanımından başlayarak, Türklerin kanun önünde eşitliği vurgulanmış ve ayrıcalıkların ve ayrımcılığın yasaklandığı belirtilmiştir. Hak ve hürriyetlerin bu şekilde ayrı bir bölümde düzenlenmesi, hukuki bağlayıcılık açısından belki önemli olmasa da, sembolik ve psikolojik bir etki yaratmıştır (Başgil, 1960).

Anayasada, vatandaşların hak ve hürriyetlerini ön planda tutulması, anayasal düzenlemenin temel mantığı olarak belirlenmiştir. Anayasa'da, kişi dokunulmazlığı, düşünce ve ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, seyahat özgürlüğü, sözleşme özgürlüğü, çalışma hakkı, mülkiyet hakkı, tasarruf hakkı, toplanma ve dernek kurma özgürlükleri gibi temel haklar geniş kapsamlı bir şekilde düzenlenmiştir. Ayrıca, din ve vicdan özgürlüğü, eğitim hakkı, posta dokunulmazlığı, doğal yargıç ilkesi, vergilerin kanunla belirlenmesi gibi temel prensipler de anayasal güvence altına alınmıştır. Ancak, siyasi hak ve özgürlükler konusunda Anayasa'da eksiklikler bulunmaktadır. Seçme ve seçilme hakkı, dilekçe hakkı, Türk vatandaşlığı ve devlet memuriyetine giriş hakkı gibi siyasi haklar kısmen düzenlenmiştir. Bu eksiklikler, ilerleyen dönemlerde anayasa değişiklikleriyle giderilmeye çalışılmıştır (Eroğlu, 2010).

Her ne kadar anayasanın temel prensibinin, vatandaşların hak ve hürriyetlerini ön planda tutmak olarak benimsense de 1924 Anayasası, temel hak ve hürriyetlerin sınırlarını belirleme konusunda netlikten uzak olmuştur. Bu durum, kanun yapma sürecine geniş bir serbestlik tanıyarak, hak ve özgürlüklerin keyfi olarak sınırlandırılma riskini beraberinde getirmiştir. Anayasa'da, hak ve özgürlüklerin sınırının kanunlarla belirleneceği belirtilmiş, ancak bu sınırlamanın nasıl ve hangi şartlarda olacağına dair açık bir düzenleme yapılmamıştır. Bu durum, yasama organına geniş bir takdir hakkı tanımış ve hak ve özgürlüklerin keyfi bir biçimde sınırlandırılmasına olanak sağlamıştır. Özellikle belirli dönemlerde, zorunlu iskân kanunları ve köylülere zorunlu çalışma yükümlülüğü getiren kanunlar gibi uygulamalar, yasama organının hak ve hürriyetleri kısıtlamada anayasal sınırlama ilkelerine bağlı olmadığını göstermiştir. 1924 Anayasası'nda, temel hak ve hürriyetlerle ilgili yaklaşımın liberal bir bakış açısıyla hazırlanmış olmasına rağmen,

bu hakların uygulamada beklenen liberal nitelik kazandığını söylemek oldukça güçtür. Devrim sürecinde, bazı temel haklar ya sınırlandırılmış ya da tamamen ortadan kaldırılmıştır. Sözgelimi, 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan “Takrir-i Sükûn Kanunu” ile basın ve yeni filizlenen siyasal muhalefet sert bir şekilde susturulmuş ayrıca muhalif gazete ve dergiler gibi yayınların çoğu kapatılmıştır. Benzer şekilde, katı bir laiklik anlayışı toplumun kültürel değerlerinin yanı sıra dini değerleri olan bazı camilerin ibadete kapatılması, hac ibadetinin yerine getirilmesinin engellenmeye çalışılması ve dini eğitime müsaade edilmemesi gibi uygulamalarla din ve vicdan hürriyetini kısıtlamıştır.

Bağımsız, tarafsız ve adil bir yargı sistemi, hak ve hürriyetlerin teminatı açısından son derece önemlidir. Ancak 1924 Anayasası'nda, bu konuda bazı eksiklikler bulunmaktadır. Anayasa, doğal yargıç ilkesini içeren olumlu düzenlemelere sahip olsa da, olağanüstü mahkemelerin kurulmasını engelleyen bir düzenleme kabul edilmemiş, bu da İstiklal Mahkemelerinin kurulabileceğine işaret etmiştir (Tanör, 1994). 1924 Anayasası, liberal bir anlayışla formüle edilmiş olmasına rağmen, hak ve hürriyetler için yeterli güvence sağlamamıştır. Anayasa'nın 103'üncü maddesi, Teşkilâtı Esasiye Kanunu'nun hiçbir maddesinin ihmal veya tatil edilemeyeceğini belirtmesine rağmen, bunu güvence altına alacak bir sistem öngörülmemiştir. Kanunların Anayasa'ya uygunluğunun denetlenememesi, normal kanunlar ile Anayasa'nın değiştirilebileceği anlamına gelmiş ve sonuç olarak Anayasa'nın sertliği gerçek bir müeyyideye kavuşamamıştır. Bu nedenle, 1924 Anayasası'nın uygulamada hak ve hürriyetleri güvence altına almak konusunda yetersiz kaldığı görülmektedir (Özbudun, 1995).

Anayasa'nın 68. maddesi, her Türk vatandaşının özgür doğduğunu ve özgür yaşayacağını belirtir. Bu özgürlüğün başkalarına zarar vermemek kaydıyla her türlü davranışta bulunma hakkını içerdiği ve sınırlarının, başkalarının özgürlükleriyle belirleneceği ifade edilir. Bu sınırlar yalnızca kanunlarla düzenlenir. Bu genel ilkenin yanı sıra, Anayasa'nın “72, 74, 75, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 85 ve 86” maddelerinde de hak ve özgürlüklerin sınırlarının kanunla belirlenmesi gerektiği vurgulanır (Özbudun, 1995).

68'inci madde genel bir sınırlama ilkesi ortaya koymakla birlikte anayasanın farklı maddelerinde de sınırlamalara değinilmiştir. Diğer maddelerde ve farklı

kanunlarda bu sınırlamalara yer verilmesi Özbudun'a göre fazladan bir koruma sağlamamaktadır. Özbudun, hak ve özgürlüklerin Anayasa'da düzenlenmesinin amacı, onların sadece kanunlarla yorumlanarak uygulanması gerektiğini söylemiş, bu bağlamda, Anayasa'nın 79'uncu maddesi, sözleşme, çalışma, mülkiyet, toplanma, dernek ve ortaklık özgürlüklerinin sınırlarının kanunla belirleneceğini belirtmiştir. Benzer şekilde, 81'inci madde haberleşme özgürlüğü için farklı bir koruma sistemi benimsenmiş, posta ile gönderilen evrak ve mektuplar, yalnızca yetkili sorgu hâkimi ve mahkeme kararı ile açılabilir hükmü ile telgraf ve telefon haberleşmesinin gizliliği ihlal edilemez hükmü düzenlenmiştir. Bu değişiklik, Genel Kurul görüşmeleri sırasında yapılan bir önerge ile gerçekleştirilmiştir (Özbudun, 1995).

Olağanüstü durumlarda ise, Anayasa'nın 86'ncı maddesi hak ve özgürlüklerin nasıl sınırlandırılacağını düzenler. Buna göre Savaş, ayaklanma veya ciddi bir tehlike durumunda Bakanlar Kurulu bir ayı geçmemek üzere sıkıyönetim ilan edebilir. Bu karar Meclis'e sunulur ve Meclis gerekirse sıkıyönetim süresini uzatabilir veya kısaltabilir. Anayasaya göre sıkıyönetim, kişi ve konut dokunulmazlığı ile basın, haberleşme, dernek ve ortaklık özgürlüklerinin geçici olarak sınırlandırılmasına veya durdurulmasına olanak tanımaktadır (Özbudun, 1995).

4.3.1. 1924 Anayasasında ve mevzuatta Dernekler

4.3.1.1. 1924 Anayasası, Türk Medeni Kanunu ve Hıyaneti Vataniye Kanunu'nda Dernekler

1924 Anayasası'nda dernekler ile ilgili hususlara oldukça az verilmiştir. Bu anayasa ile daha çok hak ve hürriyetlerin anayasal alt yapısı oluşturulmaya çalışıldığı görülebilmektedir. Bu başlık altında Dernekler adına başlayan yeni dönemde anayasada dernekleri doğrudan ilgilendiren hükümlerin az olması nedeniyle anayasada dernekleri incelemek yerine, anayasada derneklerden kısaca bahsedilecek ayrıca anayasa doğrultusunda çıkartılan 743 sayılı Türk Medeni Kanunu ile Hıyanet-i Vataniye kanununda yer alan derneklerle ilgili hükümlere de kısaca değinilecektir. 3512 Sayılı Cemiyetler Kanunu'nun dernekler ile ilgili önemli ve detaylı konuları düzenlemesi nedeniyle bu kanuna bir sonraki başlıkta değinilecektir.

1924 Anayasa'sı, hak ve hürriyetleri genel olarak beşinci bölümde düzenlemekle birlikte, bazı maddelerde de bu konularla ilgili düzenlemelere yer vermiştir. Ayrıca Anayasa'nın tabii hak anlayışını benimsemesi nedeniyle anayasada

hakların sınıflandırılmasına gidilmemiştir. Bu nedenle tüm hak ve hürriyetlerden bahsetmek konumuz açısından faydasız olacaktır.

1924 Anayasası'nın 70'inci maddesi, vatandaşların dernek kurma özgürlüğünü düzenlemektedir. Bu maddeye göre, vatandaşlar kanunların belirlediği çerçevede dernek kurma ve bu derneklere üye olma hakkına sahiptir. Ancak, bu özgürlük mutlak değildir; devlet, kamu düzenini, genel sağlığı ve ahlakı koruma amacıyla bu özgürlüğü sınırlayabilir. Bu çerçevede, dernek kurma ve faaliyetlerini yürütme özgürlüğü, yasalarla belirlenen şartlara ve sınırlamalara tabidir. Dolayısıyla, vatandaşların dernek kurma özgürlüğü anayasal bir hak olarak tanınırken, bu hakkın kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla devletin müdahale edebilme yetkisi de saklı tutulmuştur. Anayasanın 79'uncu madde ise, olağanüstü durumlarda temel hak ve özgürlüklerin nasıl sınırlandırılacağını düzenlemektedir. Bu maddeye göre, savaş, ayaklanma veya vatanın ve Cumhuriyet'in tehlikede olduğu diğer hallerde, hükümet sıkıyönetim ilan edebilir. Sıkıyönetim ilanı, Meclis'in onayına sunulur ve gerektiğinde uzatılabilir veya kısaltılabilir. Sıkıyönetim ilan edilen bölgelerde, kişi ve konut dokunulmazlığı, basın ve haberleşme özgürlükleri, dernek kurma ve toplantı yapma hakları gibi temel hak ve özgürlükler geçici olarak sınırlandırılabilir veya durdurulabilir. Sıkıyönetim sırasında uygulanacak olan hükümlerin ve yapılacak işlemlerin kanunla düzenlenmesi gerektiği de belirtilmiştir (1924 Anayasası, 1924).

Hıyaneti Vataniye Kanunu'nun sekizinci maddesine 25 Nisan 1925 tarih ve 556 Sayılı Kanun ile eklemeler yapılmıştır. Bu eklemelerde, dini ve dini değerleri siyasi amaçlarla kullanan derneklerin kurulmasının yasak olduğu belirtilmiş, bu tür dernekleri kuran veya üye olanların vatan haini sayılacağı ifade edilmiştir. Hıyaneti Vataniye Kanunu kapsamındaki suçlar, İstiklal Mahkemelerinde yargılanmakta ve belirtilen derneklerle olan ilişkilerle ilgili bu hüküm ağır cezalar öngörmektedir.

Türk Medeni Kanunu'nun İkinci Başlığında, “dernekler de hükmî şahıslar” bağlamında ele alınmıştır. Bu bağlamda, kanunun 45'inci maddesinde, kanuna ve ahlaka aykırı derneklerin kişilik kazanamayacağı, 53'üncü maddede ise derneklerin tüzüklerini hazırlayarak kişilik kazanacakları belirtilmiştir. Ayrıca, 71'inci maddede, amacı kanuna ve ahlaka aykırı olan derneklerin, savcılık veya ilgili kişilerin talebi üzerine hâkim kararı ile kapatılacağı düzenlenmiştir. Bu hükümler, derneklerin faaliyetlerini hukuki çerçevede sürdürmelerini sağlamak amacı taşımaktadır.

Derneklerin kuruluş ve işleyişine ilişkin düzenlemeler, yalnızca Türk Medeni Kanunu ile sınırlı kalmamıştır. 22/4/1926 tarihli Borçlar Kanunu ve 29/5/1926 tarihli Ticaret Kanunu'nda ortaklıklarla ilgili düzenlemeler de getirilmiştir. Bu kanunlarla, ortaklıklar ve derneklerin mali ve hukuki yapıları belirlenmiştir (Eroğlu, 2010).

4.3.1.2. 3512 Sayılı Cemiyetler Kanunu

Dönemin derneklerle ilgili en önemli gelişmelerinden birisi, 1909'da Osmanlı Dönemi'nde çıkarılan ve Cumhuriyet döneminde de uygulanmaya devam eden 353 sayılı ilk Cemiyetler Kanunu'nun yerine yeni bir kanunun getirilmesidir. 14 Temmuz 1938 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe giren 3512 sayılı yeni Cemiyetler Kanunu, derneklerle ilgili düzenlemelerde önemli değişiklikler içermektedir. Bu kanunla, dernekler en büyük mülki amire verilecek beyanname ile kurulabilir hale gelmiş; ancak faaliyete geçebilmek için ilgili makamdan bir belge almak zorunlu tutulmuştur. Bu düzenleme, dernek kurma iznini formaliteye bağlamış ve kontrol mekanizmasını sürdürmüştür. Cemiyetler Kanunu ile getirilen bu düzenlemeler, çeşitli yasakları da beraberinde getirmiştir. Aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan derneklerin kurulması yasaklanmış, öğrenci derneklerinin siyasetle uğraşamayacağı ve siyasi partiler dışındaki derneklerin birden fazla konuyla ilgilenemeyeceği gibi çeşitli kısıtlamalar getirilmiştir.

Yeni kanun, “Umumî Hükümler, Memnu Hükümler, Umumî Heyetler ve İdare Heyetleri, Teftiş ve Murakabe, Ceza Hükümleri ve Müteferrik Hükümler” gibi başlıklar altında toplam 42 maddeden oluşmaktadır. Bu kanun, derneklerin tüzüklerinde bulunması gereken hususları, tutmaları gereken defterleri, Genel Kurulun toplanma şekli ve zamanı, görevleri, İdare Heyetinin oluşumu, seçimi ve görevlerini ayrıntılı olarak düzenlemektedir. Kanunda, “derneklerin ikiden ziyade şahsın kazanç paylaşmaktan başka bir maksatla bilgilerini ve faaliyetlerini sürekli olarak birleştirmek suretiyle oluşacakları” belirtilmiştir. Derneklerin, en büyük mülki amire ana tüzüğünden iki nüsha ile birlikte verilecek bir beyanname ile kurulacakları ve bu aşamadan sonra tüzel kişilik kazanacakları hüküm altına alınmıştır. Üyelerin medeni haklara sahip ve 18 yaşını bitirmiş olmaları gerekmektedir. Ancak siyasi derneklere üye olabilmek için milletvekili seçme hakkına sahip olma şartı aranmıştır. Siyasi dernekler ve birden fazla vilayette faaliyet gösterecek derneklerin ana tüzükleri ve beyannameleleri İçişleri Bakanlığı'na verilmek zorundadır.

Kanuna göre; devletin bütünlüğünü bozmayı amaçlayan, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 2. maddesinde yazılı “devlet rejimine aykırı amaç güden, emniyet ve asayişe, genel ahlaka ve kanunlara aykırı gayeler güden, siyasi ve ulusal birliği bozan, din, mezhep ve tarikat esaslarına dayanan, yerli ve yabancı ayrımı yapan, bölgesel amaç güden veya unvan taşıyan, aile, cemaat, ırk, cins ve sınıf esasına veya adına dayanan, gizli tutulan amaçları olan derneklerin” kurulması yasaklanmıştır. Yasakların bu denli ayrıntılı olarak düzenlenmesi, 353 sayılı kanuna kıyasla daha geniş kapsamlı bir düzenlemeyi ifade etmektedir. Bu durum, bir yandan siyasi bir organizmanın savunma refleksi olarak değerlendirilebilirken, diğer yandan yukarıdan bir modernleşme projesi uygulayan ve bu uygulamada halkına çok da güvenemeyen bir siyasi elitin toplumu kontrol altına alma düşüncesinin bir sonucu olarak da görülebilir (Cemiyetler Kanunu, 1938).

Kanunda yer alan 33'üncü maddeye göre; dördüncü ve beşinci maddelerde belirtilen hükümleri yerine getirmeyen dernekler, mahallin en büyük mülki amirinin emriyle faaliyetten men edilir ve mevcut malları muhafaza altına alınır. Bu dönemde Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) il başkanlarının aynı zamanda vali olduğu ve siyasi partilerin de Cemiyetler Kanunu'na tabi olarak kurulduğu düşünüldüğünde, kanunun nasıl uygulandığı daha iyi anlaşılabilir. Yasa, derneklerin faaliyetlerinden korkan bir tutum içerisindedir. Bu yasa kapsamında, derneklerin çalışmalarında yürütme organına geniş denetim yetkisi verilmiş ve derneklerin kapatılma yetkisi bu organa bırakılmıştır. Bu durum, derneklerin bağımsız hareket etme olanaklarını ciddi şekilde kısıtlamış ve yürütme organının kontrolü altında faaliyet göstermelerini zorunlu kılmıştır. 1940'ların ortalarına gelindiğinde, devlet ve parti kontrolünde olmayan dernekler ya kapatılmış ya da tamamen denetim altına alınmıştır. Bu dönemde kurulan derneklerin büyük çoğunluğu, devletin kontrolünde olan ya da zararsız görülen sosyal yardım, spor ve kültür dernekleridir (Gürdal, 2024).

4.3.2. 1924 Anayasası Döneminde Dernek Uygulamaları

1930 yılında kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası, Cumhuriyet Halk Fırkası'nın (CHF) sekiz yıllık iktidarına ve uygulamalarına karşı bir muhalefet odağı olarak ortaya çıkmıştır. Ancak beklenenin aksine, hızla genişleyen bu muhalefet hareketi, ani bir kararla kapatılmış, bu kapatmanın ardından CHF, toplumsal örgütlenmeleri kendi denetimi altında toplama yolunda yeni adımlar atmıştır. Bu yeni örgütlenme modeli,

Halkevleri adıyla ortaya çıktı ve devlet ile parti kontrolünde yapılandırıldığı görülen Halkevleri, "hepsinin üstünde ve hepsinin nazımı bir cemiyet" olarak tasarlanmıştır (Gürdal, 2024).

1930-1935 yılları arasında, siyasi muhalefet potansiyeli taşıyan kurumlar birer birer kapatılmıştır. İlk olarak, 1912'den beri faaliyette olan Türk Ocakları kendini feshederek malvarlığını Halkevlerine devretmiştir. Bu, diğer kurumlar için de emsal teşkil ederek birçok kurumu kendisini feshetmeye zorlamıştır. Bu dönemde, İstanbul Muallimler Birliği gibi bazı kuruluşlar direnç göstermeye çalışmıştır. Ancak öğrencilerin gerçekleştirdiği bir yürüyüş sonrasında yayınlanan kararname ile tüm öğrenci örgütlenmeleri ve İstanbul Muallimler Birliği de kapatılmıştır. Spor dernek ve kulüpleri de Türkiye İdman Cemiyetleri İttifakı adı verilen bir merkeze bağlanarak kontrol altına alınmıştır. Ayrıca Gazeteciler Cemiyeti, Talebe Birlikleri, Türk Kadınlar Birliği ve mason locaları gibi güçlü dernekler de benzer şekilde Halkevlerine veya CHF'ye malvarlıklarını devretmeye zorlanmış ve tüm dernekler kontrol altında tutulmaya çalışılmıştır (Gürdal, 2024).

Bu dönemde, birçok dernek amaçlarının Cumhuriyet Halk Fırkası (CHF) tarafından gerçekleştirilmiş olduğunu belirterek faaliyetlerine son verilmiştir. 1938 yılında kabul edilen Cemiyetler Kanunu, derneklerin kurulmasını Cumhuriyet döneminde ilk kez yasal çerçeveye oturtmasını karşın, bu kanunla birlikte, derneklerin kurulması için mahallin en büyük mülki amirine beyanda bulunmaları, ancak faaliyete geçebilmek için izin almaları şartı getirilmiştir. Bu düzenlemelerle birlikte, sivil toplum örgütlerinin faaliyet alanları ciddi şekilde kısıtlanmıştır. Bu politika ve uygulamalar nedeniyle 1935'ten itibaren kurulan dernek sayısında belirgin bir düşüş yaşanmıştır. CHF, dönem boyunca toplumsal muhalefet yapabilecek dernekleri kapatma veya denetim altına alma politikasını sürdürmüştür. Bu politika, II. Dünya Savaşı süresince de devam etmiş ve 1945 yılı itibarıyla toplam dernek sayısı 1733'e ulaşmıştır. CHF tarafından yeni örgütlenme modeli olarak sunulan Halkevleri de bu süreçte hızla yayılarak, 1932'de 14'e 1933'te 55'e, 1939'da ise 218'e yükselmiştir. 1939 yılında Halkevlerinin yanı sıra, halkodaları da açılmaya başlanmış ve 1945 yılı itibarıyla bu sayı 2338'e ulaşmıştır. Bu yaygınlaşma, tek parti yönetiminin "yeni bir ulus yaratma" politikasının bir parçası olarak kabul edilmiştir (Alkan, 1998).

Sonuç olarak, tek parti döneminin siyasal, ekonomik ve toplumsal politikaları, devletten bağımsız bir sivil toplumun oluşumunu engellemiştir. Batı temelli hukuk kuralları uygulanmaya çalışılsa da, CHP'nin engelleri ve toplumun bu kuralları benimsemekte zorlanması nedeniyle başarılı olamadığı görülmüştür. Bu dönemde, bağımsız bir sivil toplumdan söz etmek oldukça güçtür. Tek parti yönetiminin politikaları, devletten bağımsız bir sivil toplum alanının oluşumunu mümkün kılacak sonuçlar doğurmamıştır (Duman, 2008).

Bu dönemde faaliyette olan dernek sayısının belirlenmesi zor olmuştur. Alkan'a göre, 1931 yılında 1396 olan dernek sayısı, 1935 yılına gelindiğinde 1446'ya ulaşmıştır. 1931 yılında 12, 1932 yılında 13, 1933 yılında 15, 1934 yılında 8 ve 1935 yılında 14 dernek kurulmuştur. Bu dönemde en çok spor, kültür ve serbest meslek dernekleri kurulmuştur. Tek parti yönetiminin "yeni bir ulus yaratma" politikası ve projeleri doğrultusunda, toplumsal muhalefet yapabilecek dernekler ya kapatılmış, ya kapatılmaya zorlanmış ya da tam denetim altına alınmıştır. Bu nedenle, 1935 yılından itibaren kurulan dernek sayısında bir düşüş gözlemlenmiştir. 1936 yılında 14, 1937 yılında 7, 1938 yılında 12, 1939 yılında 18 ve 1940 yılında 22 dernek kurulmuştur. Bu süreç, II. Dünya Savaşı boyunca devam etmiştir. Cumhuriyet Halk Partisi'nin (CHP) arzuladığı Cumhuriyet rejimini destekleyen, az sayıda ancak yaygın örgüt yapısına sahip kurumlar dışında kalan dernekler, oldukça zararsız ve etkisiz olarak yorumlanmıştır. 1941 yılında 16, 1942 yılında 15, 1943 yılında 10, 1944 yılında 32 ve son olarak 1945 yılında 21 dernek kurulmuştur. 1945 yılına gelindiğinde birikimli toplam dernek sayısı 1615'e ulaşmıştır. Bu veriler, dönemin siyasi iklimi ve yönetim anlayışının, derneklerin kuruluş ve faaliyetlerini nasıl şekillendirdiğini göstermektedir. Tek parti rejiminin toplumsal örgütlenmelere yönelik baskıcı politikaları, sivil toplumun bağımsız ve güçlü bir şekilde gelişmesini engellemiştir (Alkan, 1998).

Sonuç olarak, 1930'lu ve 1940'lı yıllarda Türkiye'deki derneklerin durumu, devletin ve tek parti yönetiminin kontrol mekanizmaları çerçevesinde şekillenmiştir. Bu dönemde çıkarılan yasalar ve uygulamalar, bağımsız sivil toplum kuruluşlarının gelişimini sınırlamış ve derneklerin sıkı denetim altında faaliyet göstermesine yol açmıştır. Bu süreç, Türkiye'deki derneklerin gelişimini ve çeşitliliğini olumsuz yönde etkilemiştir (Yücekök, 1998).

1938 tarihli 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu, dernekleri tamamen yönetimin kontrolü altına almayı amaçlayan baskıcı bir siyasal ve idari tercihin ürünü olarak görülmektedir. Bu anlayış, toplumsal muhalefet kanallarını tıkayan ve derneklerden korkan bir tutumu yansıtmaktadır. Ancak iç ve dış gelişmelerin etkisiyle, bu baskıcı yaklaşımın yerini daha liberal bir anlayışa bırakması gerektiği ortaya çıkmıştır. Sosyo-ekonomik koşulların ve savaş sonrası dünyasının siyasal konjonktürünün getirdiği gelişim, toplumun çok partili çoğulcu bir yapıya yönelmesini gerektiriyordu. Bu yönelişin bir sonucu olarak, 5 Haziran 1946 tarihinde 4919 sayılı yasa ile 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'nda değişiklikler yapılmıştır. Bu değişimle birlikte siyasal anlayış, derneklerden ve onların toplum içindeki rolünden korkan bir tutumdan uzaklaşmaya başlamış ve iktidarın paylaşıldığı bir toplum oluşturulması amaçlanmıştır. Yeni düzenleme ile mali kayıtlamalar belirli bir ölçüde hafifletilerek, siyasi kayıtlamaların ağır hükümlerinden kurtarılmıştır. En önemli yenilik ise, derneklerin kuruluşunu idare keyfiyetinden kurtararak dernek kuruluşunun tamamen bağımsız olarak sağlaması ve dernek kurmak için idareden izin alma gereğini ortadan kaldırmasıdır. Ayrıca, federasyon ve konfederasyonlar kurmak için aynı şekilde İçişleri Bakanlığı'ndan izin alma gereği de kaldırılmıştır. Yeni düzenleme ile toplumun kendi sorunlarına doğrudan müdahale edebileceği bir ortam hazırlanırken, bireyin siyasal ve sosyal katılma hakkı idarenin denetiminden kurtarılmıştır. Bu sayede, bürokratik, tekelci ve üstten bakımcı bir idare, çoğulcu ve paylaşılan bir yapıya doğru evrilmeye başlamıştır. Böylece toplumun etki ve taleplerine siyasi partiler ve dernekler aracılığıyla daha fazla açık hale gelmiş ve monarşi bakış açısı yerini çağdaş demokrasi anlayışına bırakmıştır.

Ahmet Yücekök, "Türkiye'de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı" adlı çalışmasında, Türkiye'deki dernekleri 14 üst kategoriye ayırmış ve 1946-1968 yıllarındaki gelişimlerini incelemiştir. Bu kategoriler şunlardır: “1) Sosyal Yardım Dernekleri, 2) Spor Dernekleri ve Kulüpleri, 3) Din Dernekleri, 4) İşveren Sendikaları, 5) Yabancı ve Azınlıklara Ait Dernekler, 6) Tarım Dernekleri, 7) İşçi Sendikaları, 8) Kültür Dernekleri, 9) Diğer Dernekler, 10) Serbest Meslek Dernekleri, 11) Kamu Personeli Dernekleri, 12) Esnaf Dernekleri, 13) Siyasi İdeoloji Dernekleri, 14) Güzelleştirme Dernekleri.” 1946 yılında 343 dernekle Spor Dernekleri ve Kulüpleri başı çekmektedir. Bu durum, otoriter dönemlerin tipik bir özelliği olarak karşımıza çıkmaktadır. Yücekök, bu tür dönemlerde, siyasal açıdan zararsız olarak görülen spor

kulüpleri ve derneklerinin sayısında artış gözlemlendiğini, hatta çoğu zaman, bu tür derneklerin yönetim kademesi tarafından teşvik edildiğinin görüldüğünü belirtmiştir. Aynı şekilde, Kültür, Esnaf ve Sosyal Yardım dernekleri de sayısal olarak önde geldiğini düşünmektedir (Yücekök, 1972).

Bu dönemde Din Derneklerinin sayısının azlığı dikkat çekicidir. Laiklik ilkesinin katı bir şekilde uygulanarak yerleştirilmeye çalışılması, ezanın Türkçe okunmaya başlanması ve Kur'an kursları gibi din eğitiminin neredeyse yasaklanması toplumda bir korku atmosferi yaratmıştır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin altı ilkesinden biri olan Devletçilik, 1929 Dünya Ekonomik Krizinin izlerini de taşımaktadır ve bu ilke sonucunda neredeyse özel sektör yok gibidir. Mevcut olanlar ise küçük çaplı sermaye sahipleridir. Sanayileşmenin olmadığı bu dönemde, işveren örgütlenmesi de doğal olarak yoktur. Geçiş dönemi olarak kabul edilen bu yıllarda, yönetimin dernekleri kontrol altında tutma çabaları ve dernekleşme faaliyetlerinin belli kategorilerde yoğunlaşması, toplumsal ve siyasal dinamiklerin bir yansımasıdır. Spor dernekleri gibi zararsız görülen alanların teşviki, bu dönemin karakteristik özelliklerinden biridir. Ancak, sonraki yıllarda sosyo-ekonomik değişimlerle birlikte, dernek yapılarında ve türlerinde de değişimler gözlenmiştir. Bu, toplumun değişen ihtiyaçlarına ve siyasi iklimin evrimine paralel olarak şekillenmiştir (Gürdal, 2024).

Ülkede yaşanan siyasi olayların gelişimi, sivil toplum kuruluşları ve bu kuruluşların hukuksal düzenlemelerini de etkilemiştir. Türkiye'de tek partili hayatın yerini çok partili ve demokratik bir siyasi ortama bırakması sivil toplum kuruluşlarını da olumlu etkilemiş bu dönemde dernek sayılarında önemli ölçüde artış meydana gelmiştir. 10 Haziran 1946 yılında değiştirilen Cemiyetler Kanunu, dernekler ve diğer sivil toplum kuruluşları için önemli bir serbestlik getirmiştir.

10-11 Mayıs 1946 tarihlerinde yapılan CHP kurultayında İsmet İnönü'nün yaptığı konuşma sonrası sivil toplumda özgürleşme kararı alınmıştır. Bu karar sonrası 5 Haziran 1946'da 4919 sayılı Kanun yürürlüğe girerek dernek kurma sürecindeki izin alma zorunluluğu kaldırılmıştır. Aynı kanunla birlikte, sınıf temelli derneklerin kurulmasını yasaklayan düzenlemeler de iptal edilmiştir. Demokrat Parti adına konuşan Adnan Menderes, bu değişiklikleri demokrasiye geçiş yolunda önemli bir adım olarak değerlendirmiştir. Böylece, Demokrat Parti iktidarından önce sivil toplum örgütlenmesinin önündeki engeller ortadan kaldırılmaya başlamıştır. (Şağan, 2013).

Bu yeni düzenleme, sivil toplum kuruluşlarının gelişimini hızlandırmış ve bu kuruluşların sayısındaki artışta büyük bir etken olmuştur. Toksöz'e göre, 1946 yılında 733 olan dernek sayısı, 1950 yılına gelindiğinde 1.278 artarak 2011'e ulaşmıştır. Bu hızlı artış, 1951 yılında 2.470, 1955 yılında 7.086 ve 1960 yılında 18.958 derneğe kadar çıkmıştır (Toksöz, 1986). 1946'daki kanun değişikliği, dernek kurma sürecini kolaylaştırarak bürokratik engelleri azaltmıştır. Bu serbestiyet, toplumsal katılımı artırmış ve halkın kendi ihtiyaçlarına yönelik çözümler üretmesine olanak tanımıştır. Derneklerin sayısındaki bu artış, aynı zamanda toplumun çeşitli alanlarda daha aktif ve organize olmasını sağlamıştır. Özellikle 1946-1960 yılları arasındaki hızlı büyüme dönemi, Türkiye'deki sivil toplumun güçlenmesine ve çeşitlenmesine büyük katkıda bulunmuştur. Yeni düzenlemeler, derneklerin yalnızca sosyal yardım ve spor gibi alanlarda değil, aynı zamanda kültür, eğitim, din ve meslek alanlarında da aktif olmasını mümkün kılmıştır. Bu süreç, Türkiye'nin demokratikleşme ve modernleşme yolunda önemli adımlar atmasını sağlamış, sivil toplum kuruluşlarının toplumsal değişim ve gelişim üzerindeki etkisini artırmıştır.

1946-1950 yılları arasında, siyasi gelişmeler de dernek sayılarının artmasına vesile olmuştur. Çok partili sistemin ve kısmen demokratikleşmenin etkisiyle dernekleşme faaliyetlerinde büyük bir artış gözlemlenmiştir. Bu kısa dört yıllık dönemde, dernek sayısı yaklaşık 2.5 kat artarak 2.171'e ulaşmıştır. Bu artış, özellikle sosyal yardım, din, memur ve güzelleştirme derneklerinde dikkat çekmektedir. Din derneklerindeki artış, 1949 yılında belirgin bir şekilde göze çarpmaktadır. Bu yıl içerisinde, cami derneği sayısı 88 iken 1950'ye gelindiğinde bu sayı 142'ye çıkmıştır. Aynı şekilde, diğer din derneklerinin sayısı da 12 olmuştur. Güzelleştirme derneklerindeki artışı, insanların üzerlerindeki otokratik baskının kalkmasıyla kendilerine gelmelerinin bir sonucu olarak görmek mümkündür. Bu dönemdeki dernek türlerine göre sayılar aşağıdaki şekilde oluşmuştur (Yücekök, 1972):

- Sosyal Yardım Dernekleri: 208
- Spor Dernekleri ve Kulüpleri: 699
- Din Dernekleri: 154
- Yabancı ve Azınlıklara Ait Dernekler: 75
- Tarım Dernekleri: 49

- Kültür Dernekleri: 285
- İşçi Sendikaları: 91
- Diğer Dernekler: 36
- Serbest Meslek Dernekleri: 53
- Kamu Personeli Sendika ve Dernekleri: 166
- Esnaf Dernekleri: 253
- Güzelleştirme Dernekleri: 102

Dernek türlerine göre sayılara bakıldığında, sosyal yardım ve spor derneklerinin en büyük grupları oluşturduğunu göstermektedir. Din derneklerinin sayısındaki artış, özellikle 1949 yılında, toplumsal dinamiklerin değişimine işaret etmektedir. Güzelleştirme derneklerinin artışı, insanların yaşanan küresel ve yerel gelişmeler doğrultusunda toplumsal ve fiziksel çevrelerini iyileştirme çabalarının bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Bunun yanı sıra, memur dernekleri ve kamu personeli sendikalarının sayısındaki artış, bu dönemde devlet memurlarının örgütlenme eğilimlerinin arttığını göstermektedir. Kültür derneklerinin de önemli bir yer tuttuğu bu dönemde, toplumun kültürel gelişimine verilen önemi yansıtmaktadır. İşçi sendikalarının sayısındaki artış ise, çalışan kesimlerin haklarını koruma ve geliştirme çabalarının bir göstergesidir. Bu dönemde derneklerin hızlı bir şekilde artması, Türkiye'nin çok partili hayata geçişinin ve demokratikleşme sürecinin toplumsal örgütlenme üzerindeki olumlu etkilerini göstermektedir.

1950-1960 yılları arasında derneklerin Türk anayasası ve anayasa doğrultusunda oluşturulan kanunlar karşısındaki gelişmelerini anlamak için, bu dönemdeki yasal ve toplumsal değişimlere göz atmak gerekir. Bu dönemde, dernek kurma özgürlüğü ve genel demokratikleşme eğilimleri açısından önemli adımlar atılmıştır. 1950 seçimleri, Türkiye'de demokratik temsili güçlendiren ve derneklerin faaliyetlerini etkileyen önemli bir dönüm noktasıdır.

14 Mayıs 1950 seçimleriyle Demokrat Parti (DP) iktidara gelmiştir. Bu seçimler, yargı denetiminde yapılmış ve "gizli oy, açık tasnif" ilkesi uygulanmıştır. Dursun, bu demokratik uygulamaların, siyasal atmosferi daha zgr ve açık hale getirerek derneklerin kurulmasını ve faaliyet göstermesini kolaylaştırdığını

belirtmiştir (Dursun, 2002:376). DP iktidarı, toplumsal grupların siyasal arenada daha aktif olmasına olanak sağlamıştır. Tek parti döneminde pasif ve statik durumda olan toplum, DP'nin popülist ve liberal söylemleriyle hareketlenmiş ve farklı toplumsal gruplar dernekler aracılığıyla kendilerini ifade etmeye başlamıştır. Bu dönemde, dini gruplar, iş çevreleri, toprak sahipleri ve köylü grupları gibi çeşitli kesimler dernekler aracılığıyla örgütlenerek, siyasal taleplerini dile getirmeye başlamıştır (Çaha, 2005). 1950 seçimleri sonrası dernek kurma özgürlüğü, toplumsal hareketliliği de arttırmıştır. Siyasi gelişmelerle birlikte bu dönemde derneklerle ilgili önemli yasal düzenlemeler yapılarak 1950-1960 yılları arasında dernek kurma ve faaliyetlerini düzenleyen kanunların, demokratikleşme süreciyle uyumlu olarak gelişmesi sağlanmıştır. Bu bakış açısı ile bu dönemde çıkarılan kanunlar, derneklerin faaliyetlerini daha özgürce yürütebilmeleri için gerekli yasal zemini oluşturmasını sağlamıştır.

Tüm bunların yanında bu dönemde küresel ölçekte de önemli bir gelişme meydana gelmiştir. Türkiye, 18 Mayıs 1954'te Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ni (AİHS) onaylayarak hak ve özgürlükler konusunda uluslararası bir güvence kazanımı sağlamıştır. Sözleşmenin 11. maddesi dernek kurma ve toplantı özgürlüğünü düzenlemektedir. Bu madde, herkesin asayiş bozmayan toplantılar yapmak, dernek kurmak ve sendikalara katılmak haklarına sahip olduğunu belirtir. Bu hakların kullanılması, demokratik bir toplumda, ulusal güvenliğin, kamu emniyetinin korunması gibi sebeplerle sınırlanabilir. Böylece derneklerin özgürleşmeye başladığı bu dönemde bu uluslararası düzenleme, Türkiye'de dernek kurma özgürlüğüne önemli bir hukuki temel daha sunmuştur (Council of Europe, 1954).

Bu dönem içerisinde yaşanan mevzuatsal gelişmeler dernek sayılarında artışa yol açmıştır. Derneklerin sayısındaki artış, kapitalist sürecin hızlanması, ulaşım ve sanayileşme gibi etkenlerin yanında, demokratik temsil esasına geçilmesiyle de doğrudan bağlantılıdır. Bu dönemde, çeşitli sosyal ve ekonomik gruplar dernekler kurarak haklarını savunmaya başlamıştır (Tosun, 1998:188). Özellikle bu dönemde, Türkiye'de ideolojik farklılaşma da belirgin hale gelmiştir. Milliyetçilik ve sosyalizm gibi farklı ideolojiler, dernekler aracılığıyla kendilerini ifade etmişlerdir. Milliyetçi ve dini gruplar ile sosyalist gruplar, kendi ideolojik söylemlerini dernekler aracılığıyla yaymışlardır. Bu durum, derneklerin siyasal ve toplumsal hayat üzerindeki etkisini artırmıştır (Çaha, 1996:125). Ayrıca 1950 sonrası dönemde, kırsal alanlardan kentlere

yoğun bir göç dalgası yaşanması da derneklerin sayısındaki artışı etkilemiştir. Göçle birlikte kentlerin etrafında gecekondu bölgeleri oluşmuş ve bu bölgelerde yaşayan işçi sınıfı, dernekler aracılığıyla örgütlenmeye başlamıştır. Bu süreç, derneklerin hem sayısal hem de niteliksel olarak çeşitlenmesine yol açmıştır (Tosun, 1998:191).

1950-1960 yılları arasında dernek profilindeki gelişmeleri yine Yücekök'ün sınıflandırması üzerinden inceleyecek olursak, dernek profillerinde değişim aşağıdaki gibi gerçekleşmiştir (Yücekök, 1972).

- “Sosyal Yardım Dernek Sayısı: 635
- Spor Dernekleri ve Kulüp Sayısı: 3376
- Din Dernekleri Sayısı: 5104
- İşveren Sendikaları Sayısı: 23
- Yabancı ve Azınlıklara Ait Dernek Sayısı: 218
- Tarım Dernek Sayısı: 272
- Kültür Dernek Sayısı: 2511
- İşçi Sendika Sayısı: 408
- Diğer Dernek Sayısı: 230
- Serbest Meslek Dernek Sayısı: 189
- Kamu Personeli Sendika ve Dernek Sayısı: 665
- Esnaf Dernek Sayısı: 2745
- Güzelleştirme Dernek Sayısı: 853”

Son on yılda dernek sayısı 2.171'den 17.229'a çıktığı görülmektedir. Bu artışın temelinde 1955 sonrası dönemin önemi büyüktür. En çok sayıya ulaşan din derneklerindeki artış özellikle cami derneklerinin sayısındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Cami derneklerinin sayısındaki artış, önceki dönemde kapalı kalan cami ve mescitlerin yeniden açılması, köylerde yeni cami inşaatlarına başlanması ve şehirlerde göç eden insanların ibadet ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgilidir. Sayı olarak ikinci sırada yer alan spor kulübü derneklerindeki artışın temelinde ise kırdan kente göç yatmaktadır. Kent sakinleri ve yeni göç edenler, bu

dernekler aracılığıyla sosyal hayata katılmakta ve birlikte vakit geçirmektedirler. Bu tür dernekler, bireylerin sosyal ilişkilerini güçlendirmelerine ve toplumun bütünleşmesine katkıda bulunmaktadır (Yücekök, 1972).

1924 Anayasası, Türkiye'de derneklerin gelişimi açısından önemli bir dönemin başlangıcını temsil eder. Bu anayasa, dernek kurma özgürlüğüne belirli bir anayasal çerçeve sunarak, bireysel hak ve özgürlükleri güvence altına almıştır. Ancak, bu dönemde derneklerin faaliyetlerini düzenleyen çeşitli yasal düzenlemeler ve sınırlamalar da getirilmiştir. 1924 Anayasası'nın 70. maddesi, vatandaşların kanunların belirlediği esaslara uymak şartıyla dernek kurma hakkına sahip olduklarını ifade ederek, derneklerin hukuki bir zeminde faaliyet göstermesine olanak tanımıştır. Bu anayasal hüküm, Türkiye'de derneklerin kurulması ve işleyişi için temel bir referans noktası olmuştur. Ancak, 1924 Anayasası'nın getirdiği bu özgürlükler, dönemin siyasi ve sosyal koşulları çerçevesinde çeşitli sınırlamalarla karşılaşmıştır. Özellikle 1925 yılında yürürlüğe giren Hıyaneti Vataniye Kanunu, dini ve siyasi amaçlarla kurulan derneklerin faaliyetlerini ciddi ölçüde kısıtlamıştır. Bu kanun, bu tür derneklerin kurulmasını veya bu derneklere üye olunmasını vatan hainliği suçu kapsamında değerlendirmiştir. 1926 yılında yürürlüğe giren Türk Medeni Kanunu, derneklerin kuruluş ve işleyişine ilişkin daha detaylı düzenlemeler getirmiştir. Kanunun 45. maddesi, kanuna ve ahlaka aykırı amaçlar güden derneklerin kişilik kazanamayacağını belirtirken, 53'üncü maddesi, derneklerin tüzük hazırlamaları ve bu tüzüğe uygun olarak faaliyet göstermeleri gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca, 71. madde, ahlaka veya kanuna aykırı faaliyet gösteren derneklerin savcılık ve ilgililerin talebi üzerine hâkim kararı ile kapatılabileceğini hükme bağlamıştır. 1938 yılında kabul edilen Cemiyetler Kanunu, derneklerin faaliyetlerini daha sıkı denetim altına almıştır. Bu kanun, derneklerin kurulabilmesi için yerel idari amirlerden izin alma şartı getirmiş ve böylece dernek kurma özgürlüğü fiilen sınırlanmıştır.

1950 seçimleri ile Demokrat Parti'nin (DP) iktidara gelmesi, dernek kurma özgürlüğü açısından yeni bir dönemin başlangıcını işaret etmiştir. Bu dönemde, demokratik temsil esasına geçilmiş ve derneklerin faaliyetlerini daha özgürce yürütebilmeleri için yasal zeminde önemli değişiklikler yapılmıştır. Özetle, 1924 Anayasası döneminde dernekler, anayasal güvencelere rağmen çeşitli yasal sınırlamalarla karşı karşıya kalmışlardır. Ancak, 1950'den sonra yaşanan

demokratikleşme süreci, derneklerin gelişimi açısından daha olumlu bir ortam yaratmış ve dernek kurma özgürlüğü üzerinde olumlu etkilerde bulunmuştur. Bu dönem, Türkiye'de sivil toplumun gelişimi ve derneklerin toplumsal hayatta daha aktif rol oynaması açısından önemli bir geçiş dönemi olmuştur.

4.4. 1961 Anayasası

İktidar ve muhalefet arasında yaşanan gerilim ve mücadele topluma sirayeti sonucu sivil toplum örgütlenmeleri de bu çekişmeyi üstlendi. STK ların artan eylem ve fiziki mücadelelerinin engellenememesi sonucu güvenlik güçlerinin müdahalesiyle olaylar sıkıyönetim ilanı ile sonuçlanmış ancak bu durum protestoların sona ermesini engelleyememiştir. Adnan Menderes'in sıkıyönetime karşı yaptığı radyo konuşmalarından da sonuç alınamamış ve sürecin sonunda Türk Silahlı Kuvvetleri bir grup subayın liderliğinde 27 Mayıs 1960'ta darbe gerçekleştirmiştir. Darbe sonrasında, Milli Birlik Komitesi (MBK) kurulmuş ve 1961 Anayasası hazırlanması için görevlendirilen bir heyet belirlenmiştir. Geçici bir anayasal düzenin ardından, kurucu meclis ve temsilciler meclisi oluşturularak yasama yetkisi devredilmiştir. Oldukça gergin bir sosyoloji altında gerçekleşen anayasa hazırlığı sürecinde, iki farklı taslak öne çıkmıştır. Bu taslaklar; İstanbul ve Ankara tasarıları olarak adlandırılmaktadır. Temel hak ve özgürlükleri güvence altına alan ve hazırlıkların bitmesinin ardından referandum ile kabul edilen 1961 Anayasası, alırken, geniş katılımlı bir seçimle yürürlüğe girmiştir.

1961 Anayasası, içeriği ve biçimiyle tam anlamıyla bir anayasa metnidir. Özellikle ikinci madde, anayasanın karakterini net bir şekilde belirlemektedir. Bu maddeye göre, "Türkiye Cumhuriyeti, insan haklarına ve Başlangıç'ta belirlenen temel ilkelere dayanan, milli, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devletidir." Bu ifade, anayasanın öncelikle insan haklarına ve temel değerlere verdiği önemi vurgulamaktadır. İnsan haklarına dayanma vurgusu, anayasanın esasını oluşturan bir prensip olarak öne çıkmaktadır. İnsan hakları, bireylerin doğuştan gelen ve devlet tarafından korunması gereken haklarıdır. Bu açıdan, 1961 Anayasası, önceki anayasalardan farklı bir yaklaşımı temsil etmektedir. Anayasa, Türkiye'yi demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olarak tanımlayarak ülkenin karakteristik özelliklerini belirlemektedir (Kaya ve Keskinsoy, 2011).

Kurucu Meclis tarafından hazırlanan 1961 Anayasası, geniş kapsamlı ve detaylı bir yapıya sahiptir. Anayasanın Genel Esaslar bölümünde “devletin temel nitelikleri ve yapısal unsurları” ayrıntılı olarak ele alınır. Bu kısımda, devletin şekli, Cumhuriyetin nitelikleri, devletin bütünlüğü, resmi dil, başkent, egemenlik, yasama yetkisi ve yürütme görevi gibi temel konular düzenlenir. “Temel Haklar ve Ödevler” başlığı altındaki ikinci kısımda, bireyin temel hakları ve ödevleri detaylı bir şekilde incelenmiştir. “Bireyin insan haklarına saygı gösterilmesi, özgürlüklerinin korunması ve sosyal adaletin sağlanması” bu bölümün temel hedeflerindendir. Kişinin dokunulmazlığı, düşünce ve ifade özgürlüğü, basın özgürlüğü, adil yargılanma hakkı gibi temel haklar belirgin bir şekilde vurgulanarak özgürlükçü bir anayasa oluşturulmaya çalışılmıştır. Ayrıca, bireyin toplumsal sorumlulukları ve ödevleri de bu bölümde ele alınır. Dernek kurma hakkı da, bu bölümde toplantı ve gösteri yürüyüşü hakkıyla birlikte ele alınmıştır. Buna göre, herkesin önceden izin almaksızın dernek kurma hakkı bulunmaktadır. Ancak bu hak, kamu düzenini veya genel ahlakı korumak için kanunla sınırlanabilmektedir.

Üçüncü bölüm olan Cumhuriyetin Temel Kuruluşu, yasama, yürütme ve yargı organlarının işleyişini düzenler. Bu kısımda, devletin yönetim organlarının yetki ve görevleri ayrıntılı bir şekilde belirtilir. Yasama organının işleyişi, yürütme organının fonksiyonları ve yargı organlarının bağımsızlığı önemli vurgular arasındadır. 1961 Anayasası, 1921 ve 1924 Anayasalarına kıyasla bireysel hak ve özgürlüklerin daha detaylı bir şekilde düzenlendiği bir yapıya sahiptir. Bu anayasa, bireyin haklarını geniş bir perspektiften ele alarak, demokratik bir toplumun oluşturulmasına yönelik önemli adımlar atmıştır (Bırol, 2012).

1961 Anayasası, temel hak ve özgürlüklere ayrıntılı ve güvenceli bir şekilde yer vererek önceki anayasalardan farklı bir yaklaşımı benimsemiştir. Özellikle, temel hak ve özgürlüklerin sınırları konusunda net bir çerçeve oluşturulmuştur. Bu çerçeve içinde, yasama organının hak ve özgürlüklerle ilgili düzenlemeler yaparken Anayasa tarafından belirlenen sınırlara uyması gerekmektedir. Örneğin, toplantı ve gösteri yürüyüşleri hakkı gibi temel özgürlüklerin sınırlanması, önceden izin alma şartına bağlanamaz. Anayasa'nın 11. maddesi, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasına dair önemli hükümler içermektedir. Buna göre, hak ve özgürlükler ancak kanunla ve Anayasa'nın ruhuna uygun olarak sınırlanabilir. Bu düzenlemeyle, sınırlamanın belirli

bir yasal dayanağa ve Anayasa'nın genel prensiplerine uygun olması gerektiği vurgulanmıştır.

Ayrıca, kanunlarla yapılan sınırlamaların, hak ve özgürlüklerin özüne zarar vermemesi ve kullanılmasını engellememesi gerekmektedir. Bu sayede, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve güvence altına alınması sağlanmıştır. Özellikle, Anayasa'nın kabul ettiği anayasa yargısı, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır. Eğer Anayasa'da kanunların Anayasa'ya uygunluğunun denetimi kabul edilmeseydi, hak ve özgürlüklerin güvence altına alınması ve Anayasa'nın amacına uygun şekilde yorumlanması konusunda sorunlar yaşanabilirdi. Bu nedenle, 1961 Anayasası, temel hak ve özgürlüklerin korunması ve uygulanmasında etkili bir mekanizma olan anayasa yargısını kabul etmiştir (Aliefendioğlu, 1997).

1961 Anayasası, her bir hak ve özgürlüğün hangi koşullarda sınırlanabileceğini belirleyen detaylı düzenlemeler içermektedir. Özellikle, 11. madde ve bu maddeye ek olarak gelen 2. fıkra, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasına dair kritik hükümleri içermekteydi. Buna göre, hak ve özgürlükler yalnızca belirli sebeplerle sınırlandırılabilir, ancak bu sınırlamalar hakkın özüne zarar vermemesi şartıyla gerçekleştirilecektir. Bu sebepler arasında kanun, kamu yararı, genel ahlak, kamu düzeni, sosyal adalet ve milli güvenlik gibi unsurlar yer almaktadır.

Yeni anayasa, temel hak ve özgürlükler konusunda geniş kapsamlı bir düzenleme yapmıştır. Temel hak ve özgürlükleri kişisel haklar, sosyal ve ekonomik haklar ile siyasi haklar olmak üzere üç ayrı kategoride düzenlemiştir. Bu kategoriler altında ortak kurallar ise genel hükümler başlığı altında toplanmıştır (Gözübüyük, 1991).

1961 Anayasası'nda 1969, 1971 ve 1973 yıllarında önemli değişiklikler yapıldı. 1969 yılında yapılan değişiklikler, Adalet Partisi'nin (AP) yoğun çabaları sonucunda gerçekleşti. AP siyasi hakların geri verilmesi için 1969 yılında yapılan genel seçimlerde çoğunluğu kazanarak anayasa değişikliği ile siyasi hakların kısıtlanmasını zorlaştırmıştır. Değişiklik ile Anayasa'nın 68. maddesindeki “affa uğramış olsalar bile” ifadesi çıkarılarak milletvekili seçilme şartları yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca, anayasada yer alan geçici 11'inci maddenin yürürlükten kaldırılmasını da içeren bu değişiklikler, özellikle Cumhuriyet Senatosu tarafından

tasdik edilmiş, Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Ancak, bu değişikliklerin anayasaya aykırılığı gerekçesiyle Türkiye İşçi Partisi tarafından Anayasa Mahkemesi’ne taşınması sonucu, Anayasa Mahkemesi 1970 yılında bu değişiklikleri iptal etmiştir (Tunç ve Akarçay, 2022).

1971 yılında, 12 Mart Muhtırası’nın ardından yapılan değişiklikler, anayasada daha köklü düzenlemeler getirdi. Temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması, yürütme organının güçlendirilmesi ve yargı sisteminde değişiklikler yapılması bu dönemin ana unsurları olarak görülmesi yerinde olacaktır. Anayasa’nın 11’inci maddesi değiştirilerek temel hak ve hürriyetlerin kötüye kullanılmasının önlenmesi amacıyla devletin koyduğu sınırlamalara vurgu yapılmıştır. Anayasa’nın 15’inci maddesi ile özel hayatın gizliliği ve konut dokunulmazlığı yeniden düzenlendi. 19’uncu madde, din ve vicdan hürriyetinin kötüye kullanılmasını engellemek amacıyla değiştirildi. 1971 değişiklikleriyle ayrıca dernek kurma hürriyetine sınırlamalar getirilerek Anayasa’nın 29’uncu maddesi yeniden düzenlendi. 46’ncı maddeyle sendika kurma ve sendikal faaliyetlerde bulunma haklarına sınırlamalar getirildi. Yürütme organının yetkileri genişletilerek, Bakanlar Kurulu’na kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi tanındı ve Millî Güvenlik Kurulu’nun görev ve yetkileri artırıldı. Üniversiteler ve TRT gibi özerk kurumların özerklikleri kısıtlanarak, bu kurumların denetimi artırılmıştır. Ayrıca, Anayasa Mahkemesi ve Askerî Yüksek İdare Mahkemesi’nin yetkileri genişletilmiştir. 1973 yılında yapılan değişikliklerle tutukluluk süreleri düzenlenerek, 2004 yılına kadar varlığını sürdüren Devlet Güvenlik Mahkemeleri kurulmuştur. Ayrıca, belirli siyasî partilere devlet yardımı yapılması gibi düzenlemeler getirilmiştir. Bu değişiklikler, 1961 Anayasası’nda yapılan en kapsamlı değişiklikler arasında yer aldı ve Türkiye’nin siyasal ve hukuki yapısını önemli ölçüde etkilediği görülmüştür (Tunç ve Akarçay, 2022).

1961 Anayasası, bir askerî darbe sonucunda hazırlanmış olmasına rağmen, devlet organlarını, temel hak ve hürriyetleri ve bireyle devlet arasındaki ilişkileri etkin bir şekilde düzenlemiş olması açısından hem maddî hem de şeklî bir anayasa olma niteliğine sahiptir. Türk hukuk tarihinde birçok ilke imza atan bu anayasa, kanunlardan daha bağlayıcı ve üstün bir hukuk metni olarak kabul edilir. Zor değiştirilebilir yapısı ve emredici ayrıntılı düzenlemeleri ile katı ve kazuistik bir anayasadır. 1961 Anayasası, bireysel hak ve özgürlükleri geniş bir şekilde güvence altına almış ve

ayrıntılı bir düzenleme getirmiştir. Temel hak ve özgürlüklerin sadece kanunla ve Anayasa'nın sözüne ve ruhuna uygun olarak sınırlanabileceği ilkesi benimsenmiş, hak ve özgürlüklerin özüne dokunulamayacağı hükmü getirilmiştir. Bu, yasama organının takdir yetkisini daraltarak temel hak ve özgürlüklerin korunmasında önemli bir güvence oluşturmuştur. 1961 Anayasası, Türk demokrasisinin gelişimi açısından en özgürlükçü anayasa olarak nitelendirilmektedir. Bu anayasa, 12 Eylül 1980 Askerî Darbesine kadar yürürlükte kalmış ve Türkiye'nin hukukî ve siyasal hayatında önemli bir rol oynamıştır. Zaman içinde yapılan değişikliklerle bazı hükümleri yeniden düzenlenmiş olsa da, temel yapısı ve getirdiği yenilikler ile Türk anayasa tarihine damga vurmuştur (Gözler, 2000).

4.4.1. 1961 Anayasasında ve mevzuatta Dernekler

4.4.1.1. 1961 Anayasasında Dernekler

1961 Anayasası, dernek kurma hakkını temel bir özgürlük olarak tanımış, ancak bu hakka ilişkin sınırlamaların kamu düzeni ve genel ahlak gibi nedenlerle yapılabileceğini öngörmüştür. 1971 yılında yapılan değişiklikler, bu sınırlamaları genişletmiş ve derneklerin faaliyetlerine yönelik denetimleri artırmıştır.

Dernek kurma hak ve hürriyeti 1961 Anayasası'nın ilk halinde, Toplantı hak ve hürriyetleri başlığı altında, 29'uncu Madde de; *“Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hak, ancak kamu düzenini veya genel ahlâkı korumak için kanunla sınırlanabilir.”* Şeklinde yer almıştır (1961 Anayasası, 1961).

Ancak yukarıda da bahsettiğimiz üzere 1961 Anayasası'nda 1971 yılında bazı değişiklikler yapılmıştır. 1971 yılında 1961 Anayasası'nda yapılan değişikliklerin önemli bir bölümü, dernek kurma özgürlüğüne getirilen sınırlamalar üzerine odaklanmıştır. Bu değişikliklerin temel nedeni, 12 Mart Muhtırası sonrasında artan toplumsal huzursuzluk ve siyasi istikrarsızlık ortamında devletin güvenlik ve kamu düzenini sağlama gerekliliği düşüncesi olarak ifade edilebilir. Bu düşünce doğrultusunda Dernek kurma hakkı başlıklı 29'uncum madde;

“Herkes, önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahiptir. Bu hakkın kullanılışında uygulanacak şekil ve usuller kanunda gösterilir. Kanun, Devletin ülkesi ve milletiyle bütünlüğünün, millî güvenliğinin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması maksadiyle sınırlar koyabilir. Hiç kimse bir derneğe üye olmaya veya dernekte üye kalmaya zorlanamaz. Dernekler, kanunun gösterdiği hallerde hâkim kararıyla kapatılabilir. Devletin ülkesi ve milletiyle

bütünlüğünün, millî güvenliğin, kamu düzeninin ve genel ahlâkın korunması bakımından gecikmede sakınca bulunan hallerde de, hâkim kararına kadar kanunun açıkça yetkili kıldığı merciin emriyle faaliyetten alıkonulabilir.”

Şeklinde değiştirilmiştir (1961 Anayasası, 1961).

1961 Anayasası'nın 29'uncu maddesinde yapılan değişiklikler, dernek kurma özgürlüğünü sınırlandırmış ve derneklerin faaliyetlerine yönelik denetim mekanizmalarını güçlendirmiştir. Özellikle, anayasal düzenin korunması, millî güvenliğin sağlanması, kamu düzeninin muhafaza edilmesi, genel ahlak ve sağlığın korunması amacıyla dernek faaliyetlerinin sıkı bir şekilde kontrol edilmesi öngörülmüştür. Bu bağlamda, derneklerin kuruluş ve işleyişlerine devletin müdahale etme yetkisi belirgin bir şekilde artırılmıştır. Yeni düzenlemelerle, derneklerin tüzüklerinin, amaçlarının ve faaliyetlerinin anayasaya ve kanunlara aykırı olmaması gerektiği açıkça belirtilmiştir. Bu çerçevede, derneklerin faaliyetlerinin anayasal düzeni, millî güvenliği, kamu düzenini, genel ahlakı ve sağlığı tehdit etmesi durumunda, devletin bu derneklere müdahale edebilmesi sağlanmıştır. Ayrıca, kamu düzenini ve genel ahlakı tehdit eden faaliyetlerde bulunan derneklerin kapatılmasına yönelik hukuki süreçler detaylandırılmıştır. Bu süreçler kapsamında, devletin dernekleri denetleme ve gerektiğinde kapatma yetkisi önemli ölçüde genişletilmiştir.

Bu düzenlemeler, devletin dernek faaliyetlerini daha sıkı bir denetim altına almasını ve gerektiğinde derneklerin faaliyetlerini durdurabilmesini mümkün kılmıştır. Derneklerin amaçları ve faaliyetleri, devletin güvenlik ve kamu düzeni politikaları çerçevesinde sürekli bir denetim altında tutulmuştur. Böylece, derneklerin anayasal düzeni tehdit eden herhangi bir faaliyette bulunmalarının önüne geçilmesi hedeflenmiştir.

4.4.1.2. 1630 sayılı Dernekler Kanunu

Anayasada yapılan değişiklikten hemen ardından yeni bir çalışma başlatıldı ve yaklaşık bir yıl sonra, 22 Kasım 1972 tarihinde, uzun süredir yürürlükte olan 3512 sayılı Cemiyetler Kanunu'nun yerini alacak bir Dernekler Kanunu'nun kabul edilmesi, derneklerin toplumsal rolü ve sınırlarıyla ilgili önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu yeni düzenleme, özellikle öğrenci dernekleri ve bazı sivil toplum kuruluşlarının, kuruluş amaçlarından saparak toplum düzenine zarar verici faaliyetlerde bulunmasıyla ilgili endişeleri ele almak amacıyla hayata geçirilmiştir. Hızla hazırlanan ve geniş bir toplumsal tepkiyle karşılanan 1630 sayılı Dernekler Kanunu, derneklerin kuruluş ve

faaliyetlerindeki kontrolleri arttırarak, özellikle derneklerin toplumsal düzeni tehdit edici eylemlerinden kaçınmasını hedeflemiştir. Ancak, kanunun yürürlüğe girmesinin ardından, Anayasa'ya aykırı olduğu gerekçesiyle bir dizi iptal davasıyla karşılaşmıştır. Anayasa Mahkemesi'nin 20 Aralık 1973 tarihli kararı, kanunun belirli hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğuna hükmetmiş ve bu hükümleri iptal etmiştir. Bu süreç, derneklerin faaliyetlerinde daha dengeli bir denge sağlanmasına ve Anayasa'nın temel ilkelerine uygun bir şekilde hareket etmelerine olanak tanımıştır. Bu bağlamda, Dernekler Kanunu'nun evrimi, derneklerin toplum içindeki rolünün ve özgürlüklerinin nasıl tanımlandığına dair önemli bir tartışma noktası olmuştur.

1972 yılında çıkarılan 1630 sayılı Dernekler Kanunu, Türkiye'de derneklerin kuruluş, işleyiş ve denetimini düzenleyen önemli bir hukuki düzenlemedir. Bu kanun, dernek kurma özgürlüğünü genişletmek ve derneklerin faaliyetlerini daha sistematik bir çerçeveye oturtmak amacıyla hazırlanmıştır. Dernekler kanunu incelendiğinde birçok yenilikçi düzenleme içerdiği görülmektedir. Bu düzenlemeler;

Dernek Kurma Özgürlüğü:

1630 sayılı Dernekler Kanunu, herkesin (vatandaşlar ve yabancılar dâhil) önceden izin almaksızın dernek kurabileceğini belirtmektedir. Bu durumu, 1961 Anayasası'nda belirtilen dernek kurma özgürlüğünün sadece sözde kalmayarak hayata geçirilmek istendiği şeklinde yorumlamak mümkündür (1630 Sayılı Dernekler Kanunu, 1972).

Kuruluş ve Tüzel Kişilik:

Derneklerin kuruluşu, belirli bir amaca yönelik olarak en az yedi gerçek kişinin bir araya gelmesiyle gerçekleşir. Kuruluş bildiriminde, dernek tüzüğünün yanı sıra kurucuların kimlik bilgileri de yer alır. Kuruluş bildirimini takiben dernek, tüzel kişilik kazanır (1630 Sayılı Dernekler Kanunu, 1972).

Tüzük:

Derneklerin faaliyetlerini düzenleyen tüzükler, derneklerin amacı, üyelik koşulları, organları, organların görev ve yetkileri, mali hükümler ve derneğin feshi gibi konuları kapsar. Tüzük, derneğin faaliyetlerinin yasal çerçevede yürütülmesi açısından büyük önem taşır (1630 Sayılı Dernekler Kanunu, 1972).

Üyelik:

Kanun, derneklere üyelik konusunda geniş bir serbesti tanımış, ancak üyelik kabul ve reddi konusunda derneklerin tüzüklerinde belirlenen kriterlere uyulmasını öngörmüştür. Ayrıca, üyelik hakları ve yükümlülükleri de detaylandırılmıştır (Dernekler Kanunu, 1972).

Dernek Organları:

Kanun, derneklerin genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kurulu olmak üzere zorunlu organlarını belirler. Bu organların görev ve yetkileri, tüzükte detaylandırılır ve kanunla uyumlu olarak düzenlenir (Dernekler Kanunu, 1972).

Mali Denetim:

Derneklerin mali işleyişi ve denetimi, mali şeffaflık ve hesap verebilirlik ilkesine dayanır. Gelir kaynakları, bütçe, muhasebe kayıtları ve denetim süreçleri kanunda açıkça belirtilmiştir (Dernekler Kanunu, 1972).

Denetim ve Yaptırımlar:

Dernekler, kamu düzenini koruma ve yasalara uygunluk açısından idari makamlar tarafından denetlenebilir. Kanuna aykırı faaliyetlerde bulunan dernekler hakkında yargı yoluna başvurulabilir ve gerekli görülmesi halinde faaliyetleri durdurulabilir veya kapatılabilir (Dernekler Kanunu, 1972).

1972 yılında yürürlüğe giren 1630 sayılı Dernekler Kanunu, Türkiye'de sivil toplumun güçlenmesi ve demokratik hakların genişletilmesi açısından önemli bir adımdır. Ancak, dönemin siyasi ve sosyal koşulları göz önüne alındığında, kanunun uygulamasında çeşitli zorluklar ve sınırlamalar da yaşanmıştır. Kanun, derneklerin faaliyetlerinin kamu düzeni ve güvenlik açısından denetlenmesi gerektiğini vurgularken, bu durum bazı dönemlerde devlet müdahalesine ve derneklerin faaliyetlerinin kısıtlanmasına yol açmıştır (Teziç, 2002). Derneklerin kuruluş ve faaliyetlerinde bürokratik engellerle karşılaşmaları, sivil toplumun gelişimini sınırlayan faktörlerden biri olmuştur. Kanunun bazı hükümlerinin yoruma açık olması ve uygulamadaki farklılıklar da, derneklerin faaliyetlerini etkileyen hukuki belirsizlikler yaratmıştır.

1972 Dernekler Kanunu, Türkiye'de dernek kurma özgürlüğünü yasal bir çerçeveye oturtan ve sivil toplumun gelişimini hedefleyen önemli bir düzenlemedir. Ancak, uygulamada karşılaşılan zorluklar ve dönemin siyasi atmosferi, kanunun tam

anlamıyla etkin ve özgür bir şekilde uygulanmasını engellemiştir. Bu durum, sonraki yıllarda yapılan yasal düzenlemeler ve reformlarla giderilmeye çalışılmıştır.

4.4.2. 1961 Anayasası Döneminde Dernek Uygulamaları

Küresel gelişmelerle birlikte ülke siyaset ve toplumunun da gelişmesi ve ülke sosyolojisinin gereklilikleri doğrultusunda dernekler ile ilgili mevzuatlarla birlikte derneklerin nevi ve sayısında da gelişmeler yaşanmıştır. Yavuziğit, bu dönem dernek sayılarına ilişkin 1960 yılında 18.958 derneğin bulunduğunu, 1970 de ise dernek sayısının 42.170'e ulaştığını belirtmektedir (Yavuziğit, 1995). Ancak Yavuziğit'in Dernekler ve Demokrasi eserinde yer alan bu verilerin 1995 yılında hazırlanmış olması ve daha önce verilerine yer verdiğimiz Yücekök'ün eserinin ilgili dönemde yer alması nedeniyle daha doğru veri sayılacağı kanaatindeyiz. Yücekök'ün verilerine göre 1968 yılında nevelerine göre dernek sayıları şu şekilde oluşmuştur (Yücekök, 1972).

- Sosyal Yardım Dernek Sayıları: 1520
- Spor Dernek Sayıları ve Kulüpler: 5334
- Din Dernek Sayıları: 10730
- İşveren Sendikaları: 190
- Yabancı ve Azınlıklara Ait Dernekler: 290
- Tarım Dernek Sayıları: 683
- Kültür Dernek Sayıları: 6327
- İşçi Sendikaları: 995
- Diğer Dernekler: 668
- Serbest Meslek Dernek Sayıları: 259
- Kamu Personeli Sendika ve Dernek Sayıları: 2355
- Esnaf Dernek Sayıları: 3670
- Siyasi İdeoloji Dernek Sayıları: 141
- Güzelleştirme Dernek Sayıları: 4644

Yücekök 1986 yılında toplamda 37.806 dernek olduğunu belirtmiştir. Derneklerdeki artış eğilimleri incelendiğinde, Din Dernekleri, özellikle Cami Derneklerinin sayısında önemli bir artış yaşamıştır. Diğer Din Derneklerinde ise özellikle 1965'ten sonra dikkat çekici bir artış gözlemlenmiştir. Örneğin, 1965 yılında 863 olan sayı, 1968'e gelindiğinde 2311'e ulaşmıştır. Bu artışın din eğitimi kurumlarındaki artışla paralellik gösterdiği gözlemlenmektedir. İmam Hatip Okulu sayısı 1960'ta 19 iken, 1968'de 69'a, Fahri Kur'an Kursu sayısı ise 1960'ta 1117 iken, 1968'de 2510'a yükselmiştir. İşveren derneklerinde de belirgin bir artış görülmüştür. 1955'ten itibaren kurulan derneklerin sayısı 1960'ta 23 iken, 1968'de 190'a ulaşmıştır. Kültür dernekleri ve Memur Sendika ve derneklerinde de benzer bir artış gözlemlenmiştir. Ancak, bu dönemde en dikkat çekici gelişme, 1963 yılından itibaren kurulan Siyasi İdeoloji Dernekleridir. Sayıları 1965'te 61 iken, 1968'de 141'e yükselmiştir (Yücekök, 1972).

Bu dönemde hızlı bir şekilde gelişen din derneklerine özellikle değinmek yerinde olacaktır. Bu dönemde, Türkiye'de dinî kuruluşlar önemli bir gelişim göstermiş, özellikle 1950-1960 arasında cami yapım dernekleri, ülke genelinde binlerce yeni caminin inşası için çalışmıştır. 1946'da sadece 11 olan dinî derneklerin sayısı, 1960'ta 5104'e yükselerek toplam derneklere oranının %29,7'ye ulaştığı görülmektedir. Büyük şehirlerde, çeşitli amaçlarla kurulan dernekler arasında dinî nitelikli olanların sayısında da belirgin bir artış yaşanmıştır. Kur'an kursu, İmam-Hatip ve Yüksek İslam Enstitüsü Yaptırma Dernekleri, Din Görevlileri Yardımlaşma ve Dayanışma Dernekleri, Cami Yaptırma ve Onarım Dernekleri gibi dernekler, özellikle 1970'li yılların sonlarına doğru hemen hemen her yerleşim biriminde artış gösterdi. 1950'lerden sonra ortaya çıkan ve 1960-1980 arasında yaygınlaşan dinî dernekler, sivil toplumun dinî ve yerel kültürel taleplerini karşılamak için önemli bir araç haline gelmiştir. Özellikle 1970'li yılların başlarında, din dernekleri daha çok gelişmekte olan ve küçük imalatçı, küçük esnaf ve ticaret erbabının yoğun olarak yaşadığı şehirlerde yoğunlaşmıştır. Dinî fonksiyonları yerine getirmek, dini kültürü yaymak amacıyla kurulan bu dernekler, kişilerin özgür iradeleriyle oluşturulmuş sosyal ve siyasal katılım araçları olarak öne çıkmıştır. Din derneklerinin artışı, dönemin dinî hayatının anlaşılması açısından önemli bir gösterge olarak değerlendirilebilir (Çelik, 2018).

1980 yılları siyasi olarak karışık ve hareketli olduğu kadar toplumsal olarak ta girift bir yapıdadır. Bu dönem aralığında derneklerin sayılarına dair net verilere ulaşmak oldukça zordur, ancak 1972'de yürürlüğe giren Dernekler Kanunu'nun dernek kuruluşunu zorlaştırdığı ve denetimi artırdığı gözlemlenmiştir. Kanunun çıkmasıyla birlikte, derneklerin kurulması ve faaliyet göstermesi daha karmaşık bir süreç haline gelmiştir. Ayrıca 12 Eylül sonrasında binlerce derneğin faaliyetlerinin durdurulduğu bilinmektedir (Güldiken ve Kaya, 2004).

Bu dönemde, öğretmenlerden polis memurlarına kadar çeşitli meslek grupları arasında bölünmeler ve çatışmalar yaşanmış, ülkeyi darbe ortamına sürüklemiştir. 1980 öncesi dönemde, dernekler ve sendikalar gibi gönüllü kuruluşlar daha özerk hale gelmiştir. Bu dönemde, ekonomik gelişme ve toplumsal değişimler, toplumun devlete ve sivil topluma bakışını etkilemiştir. Daha önce devlet, kalkınma ve sosyal refahın sağlanması konusunda anahtar bir rol oynarken, bu dönemde kurulan derneklerin çoğunluğu, devletin sunduğu hizmetlere katkı sağlamak amacıyla kurulmuştur. Hatta bazı durumlarda, devlet yetkilileri bu tür derneklerin kurulmasını teşvik etmiştir. 1980 öncesi dönemde, bireysel girişimlerle kültürel, ekonomik ve siyasi amaçlar doğrultusunda kurulan derneklerin sayısında belirgin bir artış yaşanmıştır. Bu dernekler, siyasi kararları etkilemek ve toplumsal değişimi teşvik etmek amacıyla faaliyet göstermiştir (Doğan, 2007).

4.5. 1982 Anayasası

1982 Anayasası, 12 Eylül 1980 askeri darbesinin ardından kurucu meclis tarafından hazırlanmış ve halkoyuna sunulmuştur. Yaklaşık iki buçuk yıllık bir süreç sonunda ortaya çıkan bu anayasa, halkı "evet" demeye zorlayan koşullar altında hazırlanmıştır. 12 Eylül darbesi sonrasında Milli Güvenlik Konseyi (MGK), 27 Ekim 1980 tarihli ve 2324 sayılı "Anayasa Düzeni Hakkında Kanun" ile 1961 Anayasası'nı kısmen değiştirdi. Bu kanunla MGK, TBMM, Millet Meclisi ve Cumhuriyet Senatosu'na ait olan görev ve yetkileri üstlenmiş, konsey başkanına da cumhurbaşkanına tanınmış yetkiler verilmiştir. Ayrıca, MGK'nin kararlarına karşı yargı yoluna başvurma olanağı ortadan kaldırılmıştır (Keskinsoy ve Kaya, 2021).

Darbenin ardından parlamento feshedilmiş, milletvekillerinin dokunulmazlıkları kaldırılmış, temel hak ve özgürlükler askıya alınmış ve ülke genelinde sıkıyönetim ilan edilmiştir. Emekli Oramiral Bülend Ulusu başbakan olarak

atanmış ve yeni hükümeti kurmuştur. MGK, 29 Haziran 1981'de çıkardığı bir yasayla kendisinin de içinde yer aldığı bir Kurucu Meclis oluşturulmasını öngörmüştür. Bu Kurucu Meclis, MGK ve bir danışma organından oluşmaktaydı. Danışma Meclisi, 1980 Askeri Yönetimi tarafından atanmış bir organ olup, anayasa taslağını hazırlama görevine sahiptir. MGK ise taslağı kesinleştirme yetkisini üstlenmiştir. Danışma Meclisi, ilk toplantısını 23 Ekim 1981'de yapmış ve çalışmalarına başlamıştır. Orhan Aldıkaçtı başkanlığında 15 kişilik bir Anayasa Komisyonu oluşturulmuş ve bu komisyon tarafından hazırlanan anayasa taslağı 17 Temmuz 1982'de Danışma Meclisi Başkanlık Divanına teslim edilmiştir. Anayasa taslağı, 4 Ağustos 1982'de Danışma Meclisi Genel Kurulunda kabul edildikten sonra, Kenan Evren başkanlığındaki MGK üyeleri ve birkaç sivil tarafından incelenmiştir. MGK, 24 Eylül 1982'de yeni anayasayı ilan etmiştir. Anayasa metni, 7 Kasım 1982'de halkoylamasına sunulmuş ve kabul edilerek yürürlüğe girmiştir. Bu süreç boyunca, halkın "evet" oyu vermesi adeta zorunlu kılınmış ve anayasanın kabulü sağlanmıştır.

1982 Anayasası, Türkiye'nin siyasi ve toplumsal yapısında köklü değişiklikler yapma amacıyla hazırlanmış ve 7 Kasım 1982'de halkoylaması ile kabul edilmiştir. İçeriği ve biçimiyle önceki anayasalardan farklı bir yaklaşım sergileyen bu anayasa, devletin temel niteliklerini, vatandaşların hak ve ödevlerini, devlet organlarının görev ve yetkilerini detaylı bir şekilde düzenlemiştir (1982 Anayasası, 1982). Anayasa, toplam 177 maddeden oluşmaktadır ve yedi kısım altında düzenlenmiştir. Bu kısımlar: Genel Esaslar, Temel Haklar ve Ödevler, Cumhuriyetin Temel Organları, Mali ve Ekonomik Hükümler, Çeşitli Hükümler, Geçici Hükümler ve Son Hükümlerdir.

Genel Esaslar başlığı altında, 1982 Anayasası'nın ilk 11 maddesi devletin temel niteliklerini belirlemektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nin, insan haklarına saygılı, Atatürk milliyetçiliğine bağlı, demokratik, laik ve sosyal bir hukuk devleti olduğu vurgulanmaktadır (Madde 2). Bu ifadeler, anayasanın ideolojik temelini oluşturarak devletin karakterini ve yönelimini açıkça ortaya koymaktadır. Ayrıca, egemenliğin kayıtsız şartsız millete ait olduğu belirtilmiştir (Madde 6). Bu, halk egemenliği ilkesinin altını çizmektedir. Anayasanın başlangıç kısmında da devletin temel ilkeleri ve Atatürk inkılaplarına bağlılık vurgulanmaktadır (Başlangıç). Millet iradesinin mutlak üstünlüğü ilkesi, Türkiye Cumhuriyeti'nin temelini oluşturan prensiplerden biridir. Bu ilke, egemenliğin kayıtsız şartsız Türk Milletine ait olduğunu ve bu

egemenliğin millet adına kullanılmasına yetkilendirilen hiçbir kişi veya kuruluşun, belirlenen hürriyetçi demokrasi ve hukuk düzeni sınırlarını aşamayacağını ifade etmektedir. Bu bağlamda, "bu Anayasada gösterilen hürriyetçi demokrasi ile..." ifadesi kullanılarak insan hakları ve demokrasi kavramları ulusal bir perspektife taşınmıştır (Topuzkanamış Evran, 2019).

Temel Haklar ve Ödevler Temel Haklar ve Ödevler başlığı altında, bireyin temel hakları, sosyal ve ekonomik haklar ile siyasi haklar düzenlenmiştir. Bu bölüm üç alt başlık altında toplanmıştır. Bu başlıklardan ilki Kişi Hakları ve Ödevleridir. Bu kapsamda herkesin dokunulmaz olduğu, fiziksel ve psikolojik bütünlüğünün korunduğu vurgulanmıştır. Özel hayatın gizliliği esas kabul edilmiş olup, bu alanlara devlet müdahale edememektedir. Herkesin düşünce ve kanaatlerini ifade etme özgürlüğüne sahip olduğu belirtilmiş ve bu özgürlüklerin kanunlarla sınırlanabileceği ancak demokratik toplum düzeninin gerekliliklerine aykırı olmaması gerektiği vurgulanmıştır. Basın özgürlüğü sağlanmış ve sansür yasaklanmıştır. Toplanma ve gösteri yapma hakkı tanınmış, ancak bu haklar anayasal sınırlamalara tabi tutulmuştur. Sendika ve dernek kurma hakkı anayasal olarak güvence altına alınmıştır.

Diğer bir alt başlık ise "Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevlerdir. Bu bölümde, eğitim, çalışma ve sosyal güvenlik hakları ele alınmıştır. Eğitim hakkı herkes için temel bir hak olarak kabul edilmiş ve devlet bu hakkı sağlamakla yükümlüdür. Çalışma hakkı da herkesin sahip olduğu bir hak olarak tanımlanmış ve bu hakkın kullanılmasını düzenlemek amacıyla kanunlar çıkarılabilir. Sosyal güvenlik hakkı da tüm bireyler için önemli bir hak olarak kabul edilmiş ve devlet bu hakkı sağlamakla yükümlü kılınmıştır.

Son olarak, "Siyasi Haklar ve Ödevler" başlığı altında seçme ve seçilme hakkı, siyasi partilerin kurma hakkı ve kamu hizmetine girme hakkı gibi siyasi haklar ele alınmıştır. Bu haklar, bireylerin siyasi hayata katılımını ve demokratik süreçlere aktif olarak katılmalarını sağlayan önemli unsurlardır. Örneğin, seçimlerin serbest, eşit, gizli, tek dereceli, genel oy ve açık sayım esasına göre yapılması gereği vurgulanmıştır.

Cumhuriyetin Temel Organları başlığı altında, yasama, yürütme ve yargı organlarının yapısı ve işleyişi düzenlenmiştir: Yasama: Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin (TBMM) yapısı, görevleri ve yetkileri bu bölümde ayrıntılı olarak

belirtilmiştir (Madde 75-100). Yasama organının millet iradesini yansıtmayı ve kanun yapma sürecindeki rolü vurgulanmıştır. TBMM'nin yapısı, seçim sistemi ve milletvekillerinin görev süreleri gibi konular ele alınmıştır. Anayasa, yasama dokunulmazlığı ve milletvekili yeminini de detaylandırmıştır (Madde 81). Yürütme: Cumhurbaşkanının geniş yetkileri, Bakanlar Kurulu'nun görev ve yetkileri bu bölümde düzenlenmiştir (Madde 101-137). 1982 Anayasası, Cumhurbaşkanına yürütme alanında önemli yetkiler vermiştir, bu da yürütme erkinin güçlenmesine neden olmuştur. Cumhurbaşkanının yetkileri arasında TBMM'yi toplantıya çağırarak, kanunları yayımlamak, gerektiğinde Anayasa Mahkemesi'ne başvurmak gibi önemli yetkiler bulunmaktadır (Madde 104). Ayrıca, başbakanın ve bakanların görev ve sorumlulukları da ayrıntılı olarak ele alınmıştır (Madde 109-112). Yargı: Yargı bağımsızlığı ilkesi vurgulanmış, Anayasa Mahkemesi, Yargıtay ve Danıştay gibi yüksek mahkemelerin yetki ve görevleri detaylandırılmıştır (Madde 138-160). Bu bölümde, yargı organlarının bağımsızlığı ve tarafsızlığı ile yargı güvencesi konuları ele alınmıştır. Ayrıca, Anayasa Mahkemesi'nin kuruluşu, görevleri ve çalışma usulleri ayrıntılı olarak düzenlenmiştir. Anayasa, yargı bağımsızlığını sağlamak amacıyla yargı mensuplarının atanma ve görevde kalma şartlarını netleştirmiştir (Madde 140).

Mali ve Ekonomik Hükümler Mali ve Ekonomik Hükümler başlığı altında, devletin mali yapısı, bütçe ve vergi sistemi gibi konular düzenlenmiştir (Madde 161-173). Anayasa, devletin ekonomik düzenlemelerde sosyal adaleti gözetmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Devletin mali kaynaklarını verimli kullanması, bütçe disiplini ve mali saydamlık ilkeleri bu bölümde belirtilmiştir. Örneğin, devlet bütçesinin hazırlanması ve kabulü süreçleri detaylandırılmıştır (Madde 161).

Çeşitli Hükümler başlığı altında, anayasanın korunması, değiştirilmesi ve uygulanması ile ilgili hükümler yer almaktadır (Madde 174-176). Ayrıca, Atatürk ilke ve inkılaplarının korunması amacıyla konulmuş olan 174. madde, devrim kanunlarını anayasal güvence altına almıştır. Bu, devrim kanunlarının anayasal koruma altında olduğunu vurgulayarak, bu kanunlara karşı yapılacak herhangi bir değişikliğin önüne geçmeyi amaçlamaktadır. Geçici Hükümler başlığı altında ise, anayasanın kabulünden sonra yapılacak işlemler ve geçiş dönemi ile ilgili düzenlemeler bulunmaktadır (Geçici Madde 1-15). Bu geçici hükümler, anayasanın yürürlüğe girmesi sürecinde ve sonrasında yapılacak düzenlemeleri kapsamaktadır. Geçici maddeler, askeri yönetim

döneminden sivil yönetime geçiş sürecini düzenlemekte ve yeni anayasal düzenin yerleşmesini sağlamaktadır.

Son Hükümler başlığı altında, anayasanın yürürlüğe girmesi ve yürütülmesine ilişkin hükümler yer almaktadır (Madde 177). Bu bölüm, anayasanın hangi tarihte yürürlüğe gireceğini ve bu sürecin nasıl işleyeceğini belirtmektedir. Anayasa, halkoylaması sonucu kabul edilmesinin ardından, belirlenen tarihte yürürlüğe girmiştir.

1961 Anayasası ile kıyaslandığında, 1982 Anayasası'nın daha merkeziyetçi ve yürütme erkini güçlendirici nitelikte olduğu görülmektedir. 1961 Anayasası, bireysel hak ve özgürlükleri geniş bir perspektiften ele alırken, 1982 Anayasası bu hakları daha sıkı düzenlemelerle sınırlandırmıştır. 1982 Anayasası, devletin üniter yapısını koruma amacı güderken, demokratik sistem içinde yürütmenin yetkilerini artırmış ve yargı denetimini güçlendirmiştir. Özellikle, Cumhurbaşkanına verilen geniş yetkiler, yürütme erkinin güçlenmesine neden olmuştur. 1961 Anayasası, daha çok parlamenter sistemin güçlendirilmesine odaklanırken, 1982 Anayasası bu dengeyi yürütme lehine değiştirmiştir. Cumhurbaşkanının, TBMM'yi toplantıya çağırmak, kanunları geri göndermek ve Anayasa Mahkemesi'ne başvurma gibi önemli yetkileri bulunmaktadır (Madde 104). Bu yetkiler, yürütme erkinin karar alma süreçlerinde daha etkili olmasını sağlamaktadır. 1961 Anayasası, bireysel hak ve özgürlüklerin korunması konusunda daha özgürlükçü bir yaklaşım sergilerken, 1982 Anayasası, bu hakları daha sıkı kontrol altına almış ve sınırlamıştır. Örneğin, düşünce ve ifade özgürlüğü konusunda, 1961 Anayasası daha geniş haklar tanıırken, 1982 Anayasası bu hakları kamu düzeni, milli güvenlik ve genel ahlak gibi sebeplerle sınırlama yetkisi vermiştir (Madde 13). Ayrıca, 1982 Anayasası, anayasa yargısı ve yargı denetimi konularında da önemli değişiklikler getirmiştir. Anayasa Mahkemesi'nin yetkileri ve görevleri daha ayrıntılı olarak düzenlenmiş ve yargı bağımsızlığı ilkesi güçlendirilmiştir (Madde 146-153). Bu durum, anayasanın yürütme ve yasama organlarının faaliyetlerini denetleme kapasitesini artırmıştır. 1961 Anayasası'nın getirdiği özgürlükçü ve demokratik yapı, 1982 Anayasası ile daha otoriter ve merkeziyetçi bir yapıya evrilmiştir. 1982 Anayasası, askeri darbe sonrasında hazırlanan bir anayasa olduğu için, devletin kontrol ve denetim mekanizmalarını güçlendirmiştir. Bu durum, bireysel hak ve özgürlüklerin

korunması konusunda daha katı ve sınırlayıcı bir yaklaşım sergilenmesine neden olmuştur (Gözler, 2000; Özbudun, 2011).

1982 Türkiye Anayasası, kabulünden itibaren birçok kez değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikler, belirli siyasi, sosyal ve ekonomik gerekçelerle gerçekleştirilmiş ve Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli rol oynamıştır. Bu değişikliklerden önemli olan 1987, 1993, 1995, 2001, 2004, 2010 ve 2017 değişikliklerine değinmek 1982 anayasasının anlaşılması için yeterli olacaktır.

17 Mayıs 1987 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri, 1980 Askeri Darbesi sonrası getirilen kısıtlamaların gevşetilmesi ve demokratikleşme sürecinin hızlandırılması amacıyla yapılmıştır. Bu dönemde, siyasi partilerin faaliyetlerinin genişletilmesi ve seçim sisteminin değiştirilmesi gerekliliği öne çıkmıştır. Siyasi partiler, demokratik süreçlerin yeniden güçlendirilmesi ve temsilin artırılması için bu değişiklikleri desteklemiştir. Ancak, bazı kesimler, özellikle askerî vesayetin korunmasını isteyen gruplar, bu değişikliklere karşı çıkmıştır. 1987 Anayasa değişiklikleri kapsamında, 67'nci maddeye göre seçme ve seçilme yaşı 21'den 18'e düşürülmüştür. 75'inci maddede yer alan milletvekili sayısı 400'den 450'ye çıkarılmış ve 175'inci maddede anayasa değişikliklerinin referanduma sunulması durumunda, referandumun geçerli olabilmesi için oy kullananların sayısına ilişkin hükümler düzenlenmiştir. Bu değişiklikler, genç nüfusun siyasete katılımını teşvik etmiş ve temsili demokrasiyi güçlendirmiştir. Ayrıca, meclisin demokratik yapısı daha geniş bir temsil sağlayarak güçlendirilmiştir.

8 Temmuz 1993 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri, Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın vefatı sonrası oluşan siyasi belirsizliği azaltmak ve yürütme organının işleyişini düzenlemek amacıyla gerçekleştirilmiştir. Bu dönemde, siyasi istikrarı sağlamak ve yürütmenin etkinliğini artırmak için değişikliklere ihtiyaç duyulmuştur. Değişiklikleri destekleyen kesimler, yürütme organının daha etkin ve sistematik hale getirilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak, bazı muhalefet partileri ve sivil toplum kuruluşları, değişikliklerin yeterince demokratik olmadığını ve mevcut sorunları çözmeyeceğini ileri sürmüştür. 1993 Anayasa değişiklikleri kapsamında, 101'inci maddeyle Cumhurbaşkanı seçimiyle ilgili düzenlemeler yapılmış ve 102'nci maddede Cumhurbaşkanı seçimi için gerekli olan oylama prosedürleri belirlenmiştir. Bu

değişiklikler, Cumhurbaşkanlığı makamının etkinliğini artırmış ve yürütme organının işleyişini daha sistematik hale getirmiştir.

1995 yılında yapılan Anayasa değişiklikleri, demokratikleşme sürecinin hızlandırılması ve insan haklarının geliştirilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu dönemde, siyasi partilerin faaliyet alanlarının genişletilmesi ve temsilin artırılması hedeflenmiştir. Değişiklikleri destekleyenler, bu adımların Türkiye'nin demokratikleşme sürecine katkı sağlayacağını savunmuştur. Ancak, bazı kesimler, değişikliklerin yeterince radikal olmadığını ve sistemin temel sorunlarını çözmeyeceğini öne sürmüştür. 1995 Anayasa değişiklikleri kapsamında, 67'nci maddede seçme ve seçilme hakkı genişletilmiş, 75'inci maddede milletvekili sayısı 450'den 550'ye çıkarılmış, 84'üncü maddede milletvekilliğinin düşmesi ile ilgili düzenlemeler yapılmış, 96'ncı maddede meclis toplantı yeter sayısı belirlenmiş, 101'nci ve 102'nci maddelerde Cumhurbaşkanının görev süresi ve seçilme usulü düzenlenmiş ve 114'üncü maddede seçimlerde adaletin sağlanması amacıyla düzenlemeler yapılmıştır. Bu değişiklikler, temsili demokrasiyi güçlendirmiş ve siyasi partilerin daha aktif olmasını sağlamıştır. Ayrıca, meclisin temsil kapasitesi artırılmış ve demokratik süreçler güçlendirilmiştir.

3 Ekim 2001 tarihinde yapılan Anayasa değişiklikleri, Avrupa Birliği'ne uyum sürecinin bir parçası olarak demokratikleşme ve insan hakları standartlarının yükseltilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu değişiklikler, Türkiye'nin AB üyelik sürecinde önemli bir adım olarak değerlendirilmiştir. Değişiklikleri destekleyenler, insan hakları ve demokratikleşme standartlarının yükseltilmesi gerektiğini savunmuştur. Ancak, bazı kesimler, değişikliklerin yetersiz olduğunu ve sadece göstermelik olduğunu ileri sürmüştür. 2001 Anayasa değişiklikleri kapsamında, 13, 14 ve 15'inci maddelerde temel hak ve özgürlüklerin sınırlanması ve durdurulmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. 2001 Anayasa değişiklikleriyle, Anayasa'nın 13'üncü maddesinde önceden genel sınırlama nedenleri olarak belirtilen kavramlar, temel hak ve özgürlüklerin daha spesifik maddelerine dağıtılmıştır. "Milli güvenlik, kamu düzeni, genel sağlık, genel ahlak, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğü" gibi genel nedenler, artık ilgili olduğu hak ve özgürlüklerin maddelerine yeni sınırlama nedenleri olarak eklenmiştir. Bu

değişiklikler, temel hak ve özgürlüklerin korunmasıyla ilgili mevcut mevzuatın daha detaylı ve kapsamlı hale getirilmesini amaçlamıştır (Aliefendioğlu, 2002).

2001 yılında Anayasa'nın 13'üncü maddesi, temel hak ve özgürlüklerin sadece Anayasa'da belirtilen sebeplerle ve kanunla sınırlanabileceğini öngören bir değişiklik ile yeniden düzenlenmiştir. Bu değişiklik, “sınırlamaların Anayasa'nın ruhuna, demokratik toplum düzeninin ve laik Cumhuriyetin gereklerine uygun olması gerektiğini ve ölçülülük ilkesine dayanması gerektiğini” vurgulamıştır. Ancak, bu değişiklik tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Özellikle, öze dokunma yasağının öncelikli uygulanmasının, demokratik toplum düzeni kriterini işlevsiz hale getirebileceği endişesi dile getirilmiştir. Bu görüşe göre özgürlüğün özüne dokunan sınırlamalar, aynı zamanda demokratik toplumun gereklerine aykırı olabilmektedir. Bu bağlamda, öze dokunmayan sınırlamaların demokratik toplumun gereksinimlerine daha uygun olacağı öne sürülmektedir. Bu tartışmalar, temel hak ve özgürlüklerin sınırlanmasıyla ilgili mevzuatın nasıl uygulanacağına dair önemli bir husustur ve demokratik toplumun işleyişi ile temel hak ve özgürlüklerin denge ve uyum içinde nasıl korunacağına dair derinlemesine bir değerlendirme gerektirmektedir. Bu iki ölçütün bir arada uygulanması, özgürlüklerin korunması açısından sorun yaratabilir. 2001 değişiklikleriyle, 13'üncü madde temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılmasında ilkeleri belirleyen bir yapı kazandı. Sınırlama nedenleri, ilgili maddelere yerleştirilerek, özgürlüklerin niteliğine göre farklılaştırıldı. Ancak bu geçişte gerekli ön çalışma eksikliği nedeniyle, sınırlama nedenleri her hak ve özgürlüğün koruduğu alana uygun şekilde eklenememiştir. 13'üncü maddeden çıkarılan sınırlama nedenlerinin, ilgili hak ve özgürlüğün niteliğine uygunluğu dikkate alınmamıştır. 2001 Anayasa değişikliklerinden sonra 13'üncü madde, 1982 Anayasası'nın Başlangıç kısmıyla çelişmektedir. Değişiklik sonrası 13'üncü maddenin “aslolan özgürlük, istisna olan sınırlama” anlayışı, bireyin dikkate alınmadan, devletin korunduğu Başlangıç kısmıyla uyumsuzdur (Yokuş, 2002). 14'üncü maddeye göre; “Anayasa'da yer alan hak ve hürriyetlerden hiçbirisi, Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmayı ve demokratik ve laik Cumhuriyeti ortadan kaldırmayı amaçlayan faaliyetler için kullanılamaz. Anayasa hükümlerinden hiçbirisi, Devlete veya kişilere, Anayasa ile tanınan hak ve özgürlüklerin yok edilmesini veya geniş şekilde sınırlandırılmasını mümkün kılacak şekilde yorumlanamaz. Bu hükümlere aykırı faaliyette bulunanlar hakkında uygulanacak cezalar kanunla düzenlenir.” Bu madde,

Devleti koruyan yasakları içermeye devam etmektedir. Ancak yapılan değişiklikle, Devletin de, Anayasa ile tanınan hak ve özgürlükleri yok etmek veya geniş şekilde sınırlamak amacıyla faaliyet göstermesi yasaklanmıştır. Bu değişiklik, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 17'nci maddesiyle uyum sağlama amacı taşımaktadır. Ancak derinlemesine incelendiğinde tam bir örtüşme sağlanamadığı görülmektedir. 15'inci maddenin yeni hali, düşünce özgürlüğü ile ilgili yeni yasal düzenlemeleri zorunlu kılmıştır. Bu değişikliklerin, devletin korunması temel mantığında bir dönüşüm yarattığını söylemek olanaksızdır. Anayasa değişikliklerinden sonra ortaya çıkan iç çelişkiler, Anayasa'nın temel ruhunu yansıtan Başlangıç kısmının bir bütün olarak değiştirilmemesinden kaynaklanmaktadır (Yokuş, 2020).

19'uncu maddede kişi hürriyeti ve güvenliği ile ilgili düzenlemeler yapılmış, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) çerçevesinde, Sözleşme organlarının Türkiye'den yapılan bireysel başvurular üzerine uzun gözaltı süreleri konusunda verdikleri kararlar, Sözleşme'nin kişi güvenliğini öngören 5'inci maddesinin ihlal edildiği yönündedir. Değişiklik ise bu doğrultuda, yapılmıştır. 20'nci maddede özel hayatın gizliliği genişletilmiştir. Anayasa'nın 26'ncı maddesi, düşünceyi açıklama ve yayma özgürlüğünü düzenlemektedir. 2001 değişiklikleriyle bu madde de yer alan "Düşüncelerin açıklanmasında ve yayılmasında kanunla yasaklanmış olan herhangi bir dil kullanılamaz" yasağı kaldırılmış ve 3'üncü fıkra eklemeler yapılmıştır. Bu eklemelerle, özgürlüğün sınırlandırılmasına "millî güvenlik, kamu düzeni, kamu güvenliği, Cumhuriyetin temel nitelikleri ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünün korunması" gibi nedenler dâhil edilmiştir. Böylece, Anayasa'nın 13'üncü maddesindeki genel sınırlama nedenleri, 26'ncı maddeye aktarılmıştır. Ayrıca, son fıkra olarak "Düşünceyi açıklama ve yayma hürriyetinin kullanılmasında uygulanacak şekil, şart ve usuller kanunla düzenlenir" hükmü eklenmiştir. Bu çok yönlü düzenleme, düşünce özgürlüğü açısından tehlike yaratmaktadır (Yokuş, 2020).

2001 Anayasa değişiklikleri, dernek kurma özgürlüğünü düzenleyen 33'üncü maddeye büyük bir değişim getirmiştir. Bu değişikliklerle, daha önce Anayasa'nın 13'üncü maddesinde yer alan sınırlama nedenlerinin çoğu 33'üncü maddeye eklenmiştir. Ancak bu değişiklik sadece sınırlama nedenlerinin eklenmesiyle sınırlı kalmamış, dernek kurma özgürlüğünde temel bir dönüşüm gerçekleştirilmiştir. Önceki düzenlemeye göre, dernekler kurulmadan önce yönetim makamlarına bildirimde

bulunmak zorundaydılar ve bu makamlar dernekleri inceleme yetkisine sahipti. 2001 değişiklikleriyle bu hüküm yürürlükten kaldırılmış ve böylece dernek kurma sürecinde yönetim makamlarının müdahale yetkisi azaltılmıştır. Böylece önleyici politikaya geçilmiş ve ön bildirim politikası bırakılmıştır. Benzer şekilde, toplantı ve gösteri yürüyüşü özgürlüğü de 2001 değişikliklerinden etkilenmiştir. Genel sınırlama hükmü olan 13'üncü maddedeki bazı sınırlama nedenleri 34'üncü maddenin 2. fıkrasına aktarılmıştır. Böylece, toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleme hakkı üzerinde de benzer sınırlama nedenleri uygulanabilir hale gelmiştir. Ancak bu değişiklik, yalnızca sınırlama nedenlerinin aktarılmasıyla sınırlı kalmamıştır. 2001 değişiklikleri öncesinde, 34'üncü maddenin son fıkrasında yer alan "Dernekler, vakıflar, sendikalar ve kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları kendi konu ve amaçları dışında toplantı ve gösteri yürüyüşü düzenleyemezler" hükmü de yürürlükten kaldırılmıştır. Bu değişiklik ile sivil toplum kuruluşlarına belirledikleri amaç dışında da toplantı ve gösteri yürüyüşü yapma özgürlüğü tanınmıştır (Yokuş, 2020).

Bu değişikliklerden başkaca Anayasadaki 36'ncı maddede adil yargılanma hakkı düzenlenmiş, 38. maddede suç ve cezalara ilişkin esaslar belirlenmiş, 87, 89, ve 94'üncü maddelerde TBMM'nin görev ve yetkileri düzenlenmiş, 125'inci maddede idarenin her türlü eylem ve işlemlerine karşı yargı yolu açılmış, 144'üncü maddede yargı denetimi genişletilmiş, 145. maddede askeri mahkemelerin yetki alanı daraltılmış ve 160'ıncı maddede Sayıştay'ın denetim yetkisi genişletilmiştir. Bu değişiklikler, insan haklarının korunması ve demokratikleşme standartlarının yükseltilmesini sağlamış ve Türkiye'nin AB üyeliği yolunda ilerlemesine katkı sağlamıştır.

7 Mayıs 2004 tarihinde yapılan Anayasa değişiklikleri, AB uyum sürecinin devamı olarak ekonomik ve sosyal hakların genişletilmesi amacıyla yapılmıştır. Bu dönemde, özellikle insan hakları ve sosyal haklar konusundaki ilerlemeler hedeflenmiştir. Değişiklikleri destekleyenler, bu adımların Türkiye'nin AB müktesebatına uyum sağlaması açısından kritik olduğunu savunmuştur. Ancak, bazı kesimler, değişikliklerin yeterli olmadığını ve daha kapsamlı reformlar gerektiğini ileri sürmüştür. 2004 Anayasa değişiklikleri kapsamında, 10'uncu maddede eşitlik ilkesi güçlendirilmiş, 15'inci maddede temel hak ve hürriyetlerin durdurulması ile ilgili düzenlemeler yapılmış, 17'nci maddede işkence ve kötü muamele yasağı getirilmiş,

30'uncu maddede basın özgürlüğü genişletilmiş, 38'inci maddede suç ve cezalara ilişkin esaslar belirlenmiş ve 87 ile 90'ıncı maddelerde milletlerarası antlaşmaların iç hukukta geçerliliği düzenlenmiştir. Bu değişiklikler, insan haklarının korunması ve sosyal hakların genişletilmesini sağlamış ve Türkiye'nin AB üyelik sürecinde önemli adımlar atmasına katkı sağlamıştır.

12 Eylül 2010 tarihinde yapılan Anayasa değişiklikleri, demokratikleşme ve yargı reformu sürecinin devamı olarak yapılmıştır. Bu değişiklikler, yargı bağımsızlığı ve etkinliği açısından kritik düzenlemeler içermektedir. Değişiklikleri destekleyenler, bu adımların Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde önemli bir dönüm noktası olduğunu savunmuştur. Ancak, bazı kesimler, değişikliklerin yetersiz olduğunu ve sadece siyasi iktidarın kontrolünü artırmayı amaçladığını ileri sürmüştür. 2010 Anayasa değişiklikleri kapsamında, Anayasa'nın 10'uncu maddesine yeni bir hüküm eklenerek, “çocuklar, yaşlılar, özürlüler, harp ve vazife şehitlerinin dul ve yetimleri ile malul ve gaziler için alınacak tedbirlerin eşitlik ilkesine aykırı sayılmayacağı” belirtilmiştir. Bu değişiklikle, devletin bu gruplara yönelik özel önlemler alma yükümlülüğü vurgulanmıştır. Ancak, Anayasanın diğer sosyal haklarla ilgili maddeleri göz önüne alındığında, bu tür bir yükümlülüğün zaten mevcut olduğu anlaşılabılır. Bu düzenleme ayrıca Türkiye'nin uluslararası sözleşmelerde benzer taahhütler altına girmiş olmasına da paralel bir adımdır (Yokuş, 2020). Anayasa değişiklikleriyle, özel hayatın gizliliği hakkının korunmasına ilişkin olarak 20'nci maddeye önemli bir ek yapıldı. Bu maddeye eklenen hüküm, kişisel verilerin korunmasını içeriyor ve kişilere bilgilendirilme, erişim, düzeltme veya silme talebi gibi haklar tanıdı. Verilerin işlenmesi ise ancak kanunla öngörülen hallerde veya kişinin açık rızasıyla mümkün olması öngörüldü. Seyahat özgürlüğünü düzenleyen 23'üncü maddeye yapılan değişiklikle, vatandaşın yurt dışına çıkma hakkı, suç soruşturması ve kovuşturması sebebiyle hâkim kararına bağlı olarak sınırlandırılabilir hale getirildi. Ailenin korunması başlığını taşıyan 41'inci maddeye eklenen hüküm ile her çocuğun korunma ve bakımdan yararlanma hakkını vurgulanarak devletin, çocukları her türlü istismara ve şiddete karşı koruyucu tedbirler alması gerekliliği ön plana çıkartıldı. Anayasa değişiklikleriyle, kolektif sosyal haklar bakımından önemli düzenlemelere de yer verildi. Örneğin, sendika üyeliğiyle ilgili kısıtlamaların kaldırılması ve kamu görevlilerine toplu sözleşme hakkı tanınması gibi. Ayrıca, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkının getirilmesi, hak ve özgürlüklerin korunması açısından

büyük bir adım olarak kabul edildi. Bu değişiklik ile artık herkese, Anayasa ve AİHS kapsamındaki haklarının ihlal edildiği iddiasıyla Anayasa Mahkemesi'ne başvurabilme hakkı verildi (Yokuş, 2020).

16 Nisan 2017 tarihinde yapılan Anayasa değişiklikleri ise, Türkiye'nin hükümet sisteminde köklü bir değişiklik yaparak Başkanlık sistemine geçişi sağlamıştır. Bu değişiklikler, yürütme yetkisinin merkezileştirilmesi ve yürütme organının etkinliğinin artırılması açısından önemlidir. Değişiklikleri destekleyenler, yürütme organının daha hızlı ve etkin çalışması gerektiğini savunmuştur. Ancak, muhalefet partileri ve bazı sivil toplum kuruluşları, bu değişikliklerin demokratik denetim mekanizmalarını zayıflatacağını ve güçler ayrılığı ilkesine zarar vereceğini ileri sürmüştür. 2017 Anayasa değişiklikleri kapsamında, 8, 9, 75, 77, 87, 101 ve 104'üncü maddelerde Cumhurbaşkanlığı Hükümet Sistemi'ne geçişle ilgili düzenlemeler yapılmış, 116'ncı maddede Meclis ve Cumhurbaşkanlığı seçimlerinin yenilenmesi, 119-123'üncü maddelerde olağanüstü hal ve Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ile ilgili düzenlemeler, 142 ve 159'uncu maddelerde yargı düzenlemeleri ve Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun yapısı düzenlenmiştir. 2017 anayasa değişiklikleri, Türkiye'de siyaset, ekonomi ve toplum üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur. Bu değişikliklerle Cumhurbaşkanı'nın yetkileri önemli ölçüde artmıştır. Başkanlık makamının kaldırılmasıyla birlikte, yürütme ve yasama organları arasındaki denge Cumhurbaşkanı lehine bozulmuş ve Muhalefet partilerinin siyasetteki etkisi azalmıştır.

1982 Anayasası, temel hak ve özgürlükler konusunda farklı görüşlere neden olmuştur. Bazılarına göre, anayasa bireysellik, özgürlük ve insan haklarına karşı bir duruş sergilemektedir. Ancak, 1982 Anayasasının mimarlarından biri olan Aldıkaçtı'ya göre, Anayasanın beşinci maddesi, devletin bireyin hizmetinde olduğunu ve kişinin temel hak ve hürriyetinin devletten önce geldiğini vurgulamaktadır. Bu açıdan "hukuk devletine saygılı" ifadesi, bireyin haklarının korunması gerektiği anlamına gelmektedir. 1982 Anayasasının temel hak ve özgürlüklere bakışını net bir şekilde belirlemek zordur. Anayasanın orijinal hali, evrensel değerlere uzak olduğu ve bireyin haklarına yeterince önem vermediği eleştirilerine maruz kalmıştır. Ancak, Avrupa Birliği üyelik sürecinde yapılan değişikliklerle anayasanın liberalleştirildiği görülmüştür. 1982 Anayasası'nın hazırlanmasının üzerinden yaklaşık olarak 42 yıl

geçmiş bu süreç içerisinde dönem sosyo-siyasi koşullarına ve ihtiyaçlarına göre irili ufaklı birçok değişiklik yapılmıştır. Son yıllarda yapılan değişiklikler de özellikle yasama, yürütme ve yargı erkleri doğrultusunda yapılan devrim niteliğindeki değişiklikler dikkat çekmektedir. Temel hak ve özgürlüklere ilişkin doğrudan kapsamlı bir değişiklik yapılmamış olsa da, ilgili düzenlemeler, temel hak ve özgürlüklerin nasıl geliştiği ve bu hak ve özgürlüklere olan bakış açısı konusunda bir yol haritası sunmaktadır.

4.5.1. 1982 Anayasasında ve mevzuatta Dernekler

4.5.1.1. 1982 Anayasası

Anayasa, 12 Eylül öncesindeki anarşi dönemine tepki olarak ortaya çıktı ve bu döneme katkıda bulunan tüm hak ve özgürlükleri detaylı ve ayrıntılı bir şekilde düzenlemeyi hedefledi. Bu dönemde yaşanan olayların etkisiyle, Anayasa'nın dernek kurma hakkını düzenleyen maddeleri özellikle dikkat çekici oldu. Dernekçilik ve dernekler, Milli Güvenlik Konseyi tarafından bu karmaşa ve çatışma ortamının başlıca sorumluları olarak kabul edildi. Bu nedenle, anayasa dernek kurma hakkını ayrıntılı bir biçimde belirledi ve genel sınırlamalar getirdi. Ancak, özel bazı sınırlamalar da bu hakka eklenerek, derneklerin faaliyetlerinin belirli parametreler içinde sınırlanması ve denetlenmesi amaçlandı. Bu sınırlamaların amacı, derneklerin toplumsal ve siyasal yaşamda oluşturabileceği olumsuz etkileri önlemek ve toplumun genel düzenini korumaktır. Bu düzenlemeler, derneklerin faaliyetlerini belirli bir denge ve kontrol altında tutmayı hedefledi ve böylece toplumun genel huzurunu sağlamaktı (Soysal, 1987).

1980 Anayasası'nın 33'üncü maddesi, dernek kurma özgürlüğünü düzenlemekte ve toplumsal örgütlenmenin temel bir hakkı olarak tanımlamaktadır. Anayasa'daki dernek kurma hakkıyla ilgili maddeler, çağın ve toplumun baskı altına alınması politikasından vazgeçilmesi ile birlikte zaman içinde değişikliklere uğradı ve bu değişiklikler derneklerin özgürlüklerini genişletti. 1980 Anayasası'nda sınırlı olan dernek kurma hakkı, 1995 ve 2001'de yapılan değişikliklerle daha esnek hale getirildi. Özellikle 1995 ve 2001 yıllarında yapılan anayasa değişiklikleriyle, dernek kurma özgürlüğüne getirilen bazı kısıtlamaların hafifletilmiş ve derneklerin siyasetle ilişkisine esneklik getirilmiştir.

Yapılan değişikliklerle ilgili maddeler;

“Her birey, önceden izin almaksızın dernek kurma, derneklere üye olma veya üyelikten çıkma özgürlüğüne sahiptir. Hiç kimse, bir derneğe üye olmaya veya dernekte üye kalmaya zorlanamaz. Dernek kurma özgürlüğü, milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlak ile diğer bireylerin özgürlüklerinin korunması sebepleriyle ve kanunla sınırlanabilir. Dernek kurma özgürlüğünün kullanılmasına ilişkin şekil, şart ve usuller kanunda belirtilir. Dernekler, kanunun öngördüğü durumlarda mahkeme kararıyla kapatılabilir veya faaliyetten alıkonulabilir. Ancak, milli güvenliğin, kamu düzeninin, suç işlenmesini veya suçun devamını önlemenin veya yakalamanın gerektirdiği durumlarda gecikme sakıncalı ise, kanunla belirlenmiş bir makam tarafından derneğin faaliyeti durdurulabilir. Bu karar, ilgili hâkimin onayına sunulur ve hâkim kararını 48 saat içinde açıklar; aksi takdirde idari karar kendiliğinden geçersiz olur. Birinci fıkra hükmü, Silahlı Kuvvetler ve kolluk kuvvetleri mensuplarına ve görevlerinin gerektirdiği ölçüde Devlet memurlarına kanunla belirlenmiş kısıtlamaların getirilmesine engel değildir. Bu madde hükümleri vakıflarla ilgili olarak da uygulanır.”

Şeklinde yeniden düzenlenmiştir.

Yeni haliyle anayasanın 33’üncü maddesi, bireylere dernek kurma, derneklere üye olma veya üyelikten çıkma hakkını tanıır. Bu hak, önceden izin almadan kullanılabilir ve hiç kimse dernek üyeliğine zorlanamaz. Ancak, dernek kurma özgürlüğü, milli güvenlik, kamu düzeni, suç işlenmesinin önlenmesi, genel sağlık ve genel ahlak gibi sebeplerle ve kanunla sınırlanabilir. Bu sınırlamalar, kanunda belirtilen şekil, şart ve usullerle belirlenir. Derneklerin faaliyetleri, kanunun öngördüğü durumlarda mahkeme kararıyla kapatılabilir veya faaliyetten alıkonulabilir. Ancak, bu tür kararlar alınırken milli güvenliğin, kamu düzeninin ve suç işlenmesinin önlenmesinin gerekliliği göz önünde bulundurulmalıdır. Ayrıca, derneklerin siyasetle ilişkisi de anayasanın bu maddesinde ele alınmış ve derneklerin siyasi faaliyetlere katılmasıyla ilgili bazı kısıtlamalar kaldırılmıştır. 1995 ve 2001 yıllarındaki anayasa değişiklikleri, dernek kurma özgürlüğünü daha geniş bir perspektifte ele almış ve sivil toplumun güçlenmesine olanak tanımıştır. Bu değişiklikler, Türkiye'deki demokratik sürecin ve toplumsal katılımın önemli bir parçasını oluştururken, derneklerin siyasetle ilişkisinin daha açık ve şeffaf bir şekilde düzenlenmesini sağlamıştır.

1982 Anayasası’nın çıkartıldığı dönemden sonra sivil toplumun önemi hem ulusal hem de küresel anlamda artmış ve 3’üncü Sektör halini alan sivil toplum örgütleri ile ilgili daha detaylı mevzuat varlığının gereksinimi hissedilmiş ve bu doğrultuda da ülkemizde çok fazla sayıda kanun ve yönetmelik ile bunlara dayanılarak

rehber vb mevzuat düzenlenmiştir. Çalışmamızın konu eksininden kaymaması için tüm bu mevzuata yer vermek yerine Türkiye’de dernekler adına önemli görülen 4721 sayılı Medeni kanun, 2908 sayılı Dernekler Kanunu, 5253 sayılı Dernekler Kanunu ve 5072 sayılı Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşları İle İlişkilerine Dair Kanun’dan bahsedilecektir.

4.5.1.2. Türk Medeni Kanunu

1982 Anayasası’nda dernekler ile ilgili sınırlar çizilmiş ve dernekle ile ilgili hükümler çıkartılacak kanunlara bırakılmıştır. Bu kapsamda 2001 yılında kabul edilen 4721 sayılı yeni Türk Medeni Kanunu’nda da dernekler ile ilgili hükümlere yer verilmiştir. Bu yeni kanun, derneklerle ilgili hükümleri daha ayrıntılı ve çağdaş bir şekilde ele almıştır. 4721 sayılı Türk Medeni Kanunu’nun derneklerle ilgili hükümleri, 56’ncı maddeden 100’üncü maddeye kadar olan kısımda yer almaktadır. Bu hükümler, derneklerin kuruluşu, tüzükleri, organları, üyelik şartları, faaliyetleri, denetimi ve sona erdirilmesi gibi konuları kapsamaktadır.

Kanunun ilk bölümünde, derneklerin tanımını yapmıştır. Dernek, “En az yedi gerçek veya tüzel kişinin, kazanç paylaşma amacı gütmeyen, belirli bir ortak amacı gerçekleştirmek üzere bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirerek oluşturdukları tüzel kişiliğe sahip topluluklar” olarak tanımlanmıştır. Ayrıca, hukuka veya ahlaka aykırı amaçlarla dernek kurulamayacağı vurgulanmış ve “herkesin önceden izin almaksızın dernek kurma hakkına sahip olduğu” belirtilmiştir. İlk bölümün devamında “her derneğin bir tüzüğünün bulunması gerektiğini öngörmüş. Bu tüzükte derneğin adı, amacı, gelir kaynakları, üyelik koşulları, organları ve örgütü ile geçici yönetim kurulu” belirtilmesi gerektiği, tüzüğün, kanunun emredici hükümlerine aykırı olamayacağı ve tüzükte düzenlenmemiş konularda kanun hükümlerinin uygulanacağı da ifade edilmiştir. Kanunda derneklerin kuruluşu ile ilgili izin sistemi yerine bildirim sistemi benimsenmiş, derneklerin kuruluş bildirimini, dernek tüzüğünü ve gerekli belgeleri yerleşim yerinin en büyük mülki amirine verdikleri anda tüzel kişilik kazanacaklarını belirtilmiştir. Böylece sivil toplumun yaygınlaşmasının önü açılmıştır. Kuruluş bildirimine bağlı olsa da kuruluş bildirimi ve belgelerin doğruluğu ile dernek tüzüğünün en büyük mülki amir tarafından altmış gün içinde dosya üzerinden inceleneceğini açıklanmaktadır. Bu hükümle amaç dernekleri kısıtlamaktan ziyade Kanuna aykırılık veya noksanlık tespit edilirse, bunların giderilmesi veya

tamamlanmasıdır. Eksiklik veya hata görülmesi durumunda bu durumun tebliğinden itibaren otuz gün içinde belirtilen noksanlık tamamlanmaz veya kanuna aykırılık giderilmezse, en büyük mülki amir durumu Cumhuriyet savcılığına bildirir. Kanunun ilk bölümü derneklerin, kuruluş bildirimine ilişkin yazılı bildirimden sonra altı ay içinde ilk genel kurul toplantılarını yaparak zorunlu organlarını oluşturmakla yükümlü olduklarını belirterek sona ermektedir.

“Üyelik” başlıklı ikinci bölümde ise hiç kimsenin bir derneğe üye olmaya veya bir derneğin üye kabul etmeye zorlanamayacağını ancak fiil ehliyetine sahip her gerçek kişi ve tüzel kişinin derneklere üye olma hakkına sahip olduğunu belirtir. Yazılı olarak yapılacak üyelik başvurusu, dernek yönetim kurulunca otuz gün içinde karara bağlanır ve sonuç yazıyla başvuru sahibine bildirilir. Üyelik, gerekli niteliklerin kaybedilmesi veya yazılı bildirim ile çıkma durumlarında sona erer. Bu bölümde üyelik hakları ve yükümlülüklerinden de bahsedilmiş, dernek üyelerinin eşit haklara sahip olduğunu ve hiçbir üyenin dil, ırk, renk, cinsiyet, din, mezhep, aile, zümre veya sınıf farkı gözetilmeksizin eşitliğe tabi olduğunu belirtilmiştir. Ayrıca her üyenin genel kurulda bir oy hakkı olduğunu ve oyunu şahsen kullanmak zorunda olduğunu ifade edilmiş, üyelerin ödenti verme borcu olduğunu ve bunun tüzükle düzenlendiğini belirtilerek üyelerin dernek düzenine uymak ve derneğe sadakat göstermekle yükümlü olduklarını, ayrıca derneğin amacına uygun davranmaları gerektiğini öngörülmüştür.

Medeni kanun Dernek organlarını da düzenleyerek derneklere daha kurumsal bir yapı oluşturulmaya çalışılmıştır. Kanunun “organlar” başlıklı bölümünde derneğin zorunlu organlarını genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kurulu olarak tanımlanmıştır. Bu organların görev, yetki ve sorumlulukları devredilemeyeceğinden, genel kurulun oluşumu, toplanması ve karar alma süreçlerinden bahsedilmiştir. Kanun hükümlerine göre Genel kurul, derneğin en yetkili karar organıdır ve olağan veya olağanüstü toplantılarla toplanır genel kurulun üyeliğe kabul ve üyelikten çıkarma hakkında son kararı verdiğini, dernek organlarını seçtiğini ve derneğin diğer bir organına verilmemiş olan işleri gördüğünü belirtir. Yine bu bölümde yönetim kurulunu ve denetim kurulunun oluşumu ve görevleri açıklanmıştır. Kanun, derneklerin hangi hallerde sona ereceklerine de detaylı bir şekilde yer vermiştir. Buna göre dernekler kendiliğinden, genel kurul kararı ile ve yargı kararı ile sona ereceği hükme bağlanmış

ve bu hallerin hangi şartlarda gerçekleşeceğine dair şartlar ve açıklamalar düzenlenmiştir.

4.5.1.3. 2908 sayılı Dernekler Kanunu

12 Eylül Yönetimi toplumu ve siyasal hayatı temelden yeniden düzenleme amacıyla sivil toplum ile ilgili mevzuatta bir değişiklik yapılmasını öngörmüş ve bu doğrultuda 2908 sayılı yeni Dernekler Kanunu yürürlüğe konmuştur. 04.01.1983 tarih ve 2908 sayılı Dernekler Kanunu, genel olarak incelendiğinde aşırı dernekleşme endişesinin hâkim olduğunu göstermektedir (Yücekök, 1998).

Kanun, dernekleri “kazanç paylaşımı dışında, yasalarla yasaklanmamış belirli ve ortak bir amacı gerçekleştirmek üzere, en az yedi gerçek kişinin bilgi ve çalışmalarını sürekli olarak birleştirmeleriyle oluşturulan kuruluşlar” olarak tanımlamaktadır. 2003 yılı başında yapılan değişiklik, dernek kurucuları için geçerli olan 18 yaş şartı kaldırılmış ve yerine fiil ehliyetine sahip olma şartı getirilmiştir. Bu değişiklikte birlikte tüzel kişilerin de derneklere üye olabilme hakkı tanınmıştır. Böylelikle, daha geniş bir katılım sağlanmış ve derneklerin yapısı daha kapsayıcı hale getirilmiştir. Medeni hakları kullanma ehliyetine sahip ve 18 yaşını doldurmuş herkesin, önceden izin almaksızın dernek kurabileceği belirtilirken, bazı istisnalar da belirlenmiştir. Yasaklanan gruplar arasında, kurulması yasaklanmış dernekleri kuranlar ve yönetenler ile dernekler için yasaklanmış faaliyetlerde bulunmaları sebebiyle mahkemece kapatılmasına karar verilen derneklerin yöneticileri yer almaktadır. Ayrıca, 2820 sayılı Siyasi Partiler Kanununun 101’inci maddesinin (d) bendi gereğince “bir siyasi partiden kesin olarak çıkarılan veya fiilleriyle bir siyasi partinin kapatılmasına sebep olan parti üyeleri de çıkarma kararının veya Anayasa Mahkemesi’nin kapatma kararının yazı ile bildirilmesinden itibaren beş yıl süre ile dernek kuramayacağına dair” hüküm getirilmiştir. Bu hüküm, dönemin siyasi ve sosyal hassasiyetlerini yansıtmaktadır.

Dernek kurma amaçlarına getirilen yasaklar da maddeler halinde sıralanmıştır. Bu yasaklar, kanunun tepkisel bir anlayışla hazırlandığını göstermektedir. 2003 yılı başında yapılan değişiklik, Anayasa’nın başlangıç kısmında belirtilen temel ilkelere aykırı olarak dernek kurulamayacağı belirtilmiştir. Bu kapsamda, “Türk Devleti’nin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, dil, ırk, sınıf, din ve mezhep ayrımına dayanarak Türkiye Cumhuriyeti’nin varlığını tehlikeye düşürmek veya

ortadan kaldırmak, anayasadaki temel hak ve hürriyetleri ortadan kaldırmak gibi amaçlarla dernek kurulması” yasaklanmıştır. Ayrıca, kanunlara, milli egemenliğe, milli güvenliğe, kamu düzenine ve genel asayişe, kamu yararına, genel ahlaka ve genel sağlığın korunmasına aykırı faaliyette bulunmak da yasak kapsamına alınmıştır. “Bölge, ırk, sosyal sınıf, din ve mezhep esasına veya adına dayanarak faaliyette bulunmak, Türkiye Cumhuriyeti ülkesi üzerinde, ırk, din, mezhep, kültür veya dil farklılığına dayanan azınlıklar bulunduğunu ileri sürmek veya Türk dilinden veya kültüründen ayrı dil ve kültürleri korumak, geliştirmek veya yaymak suretiyle azınlık yaratmak, Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının 174’üncü maddesinde sayılan inkılap kanunlarını kaldırmak, değiştirmek veya bu kanunlarla yasaklanan hususları yeniden canlandırmak” gibi amaçlarla da dernek kurulması yasaklanmıştır. Ayrıca, “Atatürk’ün kişiliğini, ilkelerini, çalışmalarını veya anılarını kötülemek veya küçük düşürmek, Türkiye Devleti’nin manevi şahsiyetini kötülemek veya küçültmek, suç işlemek veya suç işlemeyi teşvik veya telkin etmek amacıyla dernek kurulması” da yasak kapsamına alınmıştır. Yükseköğretim kurumlarında birden fazla öğrenci derneği kurulması da yasaklanmıştır. 2003 yılı başındaki değişiklikte birlikte yasaklar oldukça azaltılmıştır. Buna göre, “Anayasada belirtilen Cumhuriyetin temel nitelikleri ile 174’üncü maddesinde belirtilen inkılap kanunlarının korunması hükümlerine, milli güvenliğe ve kamu düzenine, genel sağlık ve genel ahlaka aykırı olarak; Türkiye Cumhuriyeti’nde ırk, din, mezhep ve bölge farklılığı veya bunlara dayanarak azınlık yaratmak ve Türkiye Cumhuriyeti’nin üniter devlet yapısını bozmak; Atatürk’ün kişiliğini, ilkelerini, çalışmalarını veya anılarını kötülemek veya küçük düşürmek ya da başkalarının hürriyetlerini kısıtlamak amacıyla dernek kurulması yasaktır.” Görüldüğü gibi, yapılan değişiklikler yasak kapsamını oldukça daraltmıştır (Gürdal, 2024).

Derneklerin denetimi, kapsamlı bir düzenlemeyle şekillendirilmiştir. Derneklerin yönetim merkezleri, tesisleri, defterleri, hesapları ve işlemleri, İçişleri Bakanlığı veya yerel yönetimin en üst düzey yetkilisi tarafından herhangi bir zamanda denetlenebilir. Bu denetlemeler, İçişleri Bakanlığı Teftiş Kurulu, Emniyet Genel Müdürlüğü Teftiş Kurulu, Dernekler Özel Denetleme Grubu personeli veya ilgili bakanlık ve emniyet genel müdürlüğü merkez teşkilatında görevli diğer personel aracılığıyla gerçekleştirilebilir. Ayrıca, yerel yönetimler, doğrudan veya yetkilendirdikleri memurlar aracılığıyla denetim yapma yetkisine sahiptir. Derneklerin faaliyet alanlarına göre ilgili bakanlıklar, öğrenci dernekleri için ilgili yükseköğretim

kurumları, dini konulu dernekler için Diyanet İşleri Başkanlığı ve spor dernekleri için Beden Terbiyesi Genel Müdürlüğü tarafından da denetlenirler. Bu denetimlerin amacı, derneklerin faaliyetlerinin yasalara ve toplumun genel normlarına uygun olup olmadığını kontrol etmektir.

Bu düzenlemeler, devletin derneklere bakış açısını yansıtmaktadır. Özellikle, dini dernekler için getirilen kısıtlamalar, geçmişte yaşanan olaylarla da bağlantılı olarak dikkat çekmektedir. Örneğin, 28 Şubat Post-Modern darbe döneminde, benzer kısıtlamaların yaşandığı bilinmektedir. Bu dönemde, kolluk kuvvetleri, derneklerin faaliyet gösterdikleri yerlere her zaman girebilme yetkisine sahipti ve gerekli gördükleri durumlarda derneğin faaliyetlerini durdurma yetkisine sahipti. Kanunda yer alan hükümler, yasaya uymayan dernekler ve yöneticileri için ciddi yaptırımlar öngörmektedir. Bu yaptırımlar arasında ağır para cezaları ve hapis cezaları bulunmaktadır. Ayrıca, derneklerin faaliyetlerinin kamu düzeni, milli güvenlik ve genel ahlak gibi temel prensiplere uygun olması gerektiği vurgulanmaktadır. Bu düzenlemelerin amacı, derneklerin toplum içinde düzenli bir şekilde faaliyet göstermelerini sağlamak ve toplumsal barışı korumaktır. Ancak, bu düzenlemelerin zaman zaman eleştirilere yol açtığı ve derneklerin özgürlüklerini kısıtladığı da görülmektedir. Bu nedenle, kanunun zaman içinde değişikliklere uğraması ve güncellenmesi gerekmektedir. Bu süreçte, derneklerin temel hak ve özgürlüklerine saygı gösterilmesi ve demokratik standartlara uygun bir şekilde denetlenmeleri önemlidir. (Gürdal, 2024).

4.5.1.4. 5253 Sayılı Dernekler Kanunu

Mevcut Dernekler Kanunu'nun yetersiz kalması çağın gereksinimlerini taşıyamamaktaydı. Ülkemizin, 2000'li yılların başında Avrupa Birliği'ne üyelik için aday ülke konumunda olması ve Mevcut Dernekler Kanunu'nun bazı hükümlerinin, Avrupa Birliği'nin dernekler hakkındaki mevzuatına uymaması nedeniyle yeni bir Dernekler Kanunu'na ihtiyaç duyulmuştur. Bu doğrultuda 4 Kasım 2004 tarihli 5253 Sayılı Dernekler Kanunu çıkartılmıştır. Yeni Dernekler Kanunu'nun ilk hali, 7 bölüm ve 40 maddeden oluşmaktadır. Bu kanun, derneklerin kuruluş ve işleyişi ile ilgili temel kuralları belirlemiştir.

5253 sayılı Dernekler Kanunu, Türkiye'de derneklerin kuruluş, işleyiş, denetim ve kapatılma süreçlerini ayrıntılı bir şekilde düzenleyen kapsamlı bir yasadır. Kanunun

amacı, derneklerin demokratik ilkeler çerçevesinde faaliyet göstermesini, şeffaflığını ve hesap verebilirliğini sağlamaktır. Kanun, derneklerin kamu düzeni, milli güvenlik, genel sağlık ve genel ahlak gibi kamusal değerleri koruma amacı güderken, aynı zamanda derneklerin topluma faydalı hizmetlerde bulunmasını teşvik eder. Derneklerin kuruluşu, işleyişi, denetimi ve kapatılması süreçleri, belirli prosedürler ve şartlar çerçevesinde düzenlenmiştir. Dernekler, faaliyetlerini yürütürken kanunlara, tüzüklerine ve genel ahlak kurallarına uygun hareket etmek zorundadır. Bu kanun doğrultusunda derneklerin mali işlemleri ve hesapları, iç denetim ve dış denetim mekanizmalarıyla düzenli olarak denetlenir. Derneklerin kamu kurumları ile ilişkileri, uluslararası faaliyetleri ve sosyal ve kültürel faaliyetleri de belirli düzenlemelere tutulmuş hatta bu hususla ilgili ayrıca bir kanun düzenlemesine gidilmiştir.

5253 sayılı Kanun, derneklerin kuruluşu için belirli prosedürler ve şartlar öngörmüştür. Kanun dernek kurma hakkını, izin politikasından ziyade bildirim politikası şeklinde belirlemiştir. Böylece çağımız sivil toplum anlayışına uygun olan özgürlükçü bir bakış açısı benimsenmiştir. Bu doğrultuda dernek kurmak isteyen fiil ehliyetine sahip en az yedi gerçek veya tüzel kişi, dernek tüzüğü gibi birkaç temel evrakların oluşturduğu kuruluş bildirimini mülki idare amirliğine vermesiyle tüzel kişilik kazanılacağı belirtilerek dernek kurma hakkı sadece bildirim tabii tutulmuştur. Kanun kuruluş bildirimi ile birlikte dernek tüzüğünü de isteyerek, dernek tüzüğü ile ilgili düzenlemelere de yer vermiştir. Kuruluş bildirimiyle birlikte verilen Tüzükte yer alması gereken unsurlar kanunda ayrıntılı olarak belirtilmiş, verilen tüzükte derneğin adı, amacı, faaliyetleri, üyelik şartları, organları, bu organların görev ve yetkileri, dernek gelirlerinin nasıl kullanılacağı gibi temel bilgiler bulunmaktadır. Tüzükte derneğin adı, amacı ve faaliyet alanları açıkça tanımlanmalıdır.

5253 sayılı Kanun, derneklerin uluslararası faaliyetlerine de belirli düzenlemeler getirmiştir. Dernekler, uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapabilir, yurt dışındaki dernek ve vakıflarla ortak projeler yürütebilir ve uluslararası toplantılara katılabilirler. Aynı şekilde yabancı dernek, temsilcilik ve vakıfların da ülkemizde işbirliğinde bulunabilmelerinin önü açılmış, yerli derneklerle işbirliğinin yanında yabancı menşeli kuruluşlara faaliyette bulunabilme izni de verilmiştir. Ancak, yabancı derneklerin faaliyette ya da işbirliğinde bulunabilmeleri belirli şartlara bağlanmıştır. Yine yerli derneklerin de yabancı devletlerden ve uluslararası kuruluşlardan izin

almaksızın yardım kabul etmeleri, belirli koşullara bağlanmıştır. Bu tür yardımların kabulü, milli güvenlik, kamu düzeni ve genel ahlak gibi sebeplerle sınırlanabilir. Kanuna göre derneklerin uluslararası faaliyetleri, ilgili kamu kurumları tarafından denetlenebilir ve bu faaliyetlerle ilgili bilgi ve belge talep edilebilir. Daha sonraları yetersiz kalan bu kısım ile ilgili de düzenlemeler getirilerek, zararlı derneklerin oluşumu engellenmeye çalışılmıştır.

Kanunun 8'inci Maddesinde federasyonlar ve konfederasyonlara yer verilmiş ancak bu husus ile ilgili detaylı bir düzenleme yerine sadece kaç federasyonların en az 5 üye, konfederasyonların ise en az 3 üye ile kurulabileceği ve bu kuruluşların temsilcilik dışında örgüt kuramayacağı belirtilmiştir. Bu konunun hemen ardından iç denetime yer verilmiş ve iç denetimin esas olduğu belirtilerek, iç denetimi, dernek denetim kurulu tarafından yapılacağı ve denetimin kapsamı ile yapısı ile ilgili oldukça kısa bir düzenlemeye yer verilmiştir. Ayrıca Derneklerin mali raporları ve faaliyet raporları, belirli periyotlarla mülki idare amirliğine sunulur. Böylece derneklerin özgürlük alanı kısıtlanmamakla birlikte kamunun güvenlik görevi de yerine getirilmeye çalışılmıştır.

Kanun her ne kadar tam anlamıyla özgürlükçü olmayı amaçlasa da 1950 ve 1980 arasında yaşanan anarşik dönemden edinilen tecrübeler doğrultusunda bazı hükümleri mezkûr dönemi göz önünde bulundurarak düzenlemiştir. Şöyle ki “Yardım ve işbirliği” başlığı altında derneklerin amaçları doğrultusunda faaliyetlerini yürütebilmeleri için benzer dernek, sendika ve siyasi partilerden yardım alabileceği, aynı şekilde siyasi partiler dışında bu kuruluşlara yardımda bulunabileceği belirtilmiştir. Görüldüğü üzere derneklerin siyasi parti uzantısı olduğu kargaşa dönemi nedeniyle kanun, derneklerin siyasi bağlarının kopartılmasını amaçlamıştır. Bununla birlikte kanun, aynı başlık altında derneklerin kamu kurumları ile ilişkilerini ve bu kurumlar karşısındaki yükümlülüklerini de değinmiş ancak detaylı bir düzenleme hükümleri konulmamıştır. Kanun Derneklerin, faaliyetlerini yürütürken kamu kurumları ile işbirliği yapabileceğini ve kamu hizmetlerine katkıda bulunabileceğini bununla birlikte Kamu kurumlarının, derneklerin faaliyetlerini destekleyebileceğini ve bu faaliyetler için maddi ve manevi yardımda bulunabileceğini belirtmiştir. Dernekler, kamu kurumları ile olan ilişkilerinde şeffaf ve hesap verebilir olmalıdır. Kamu kurumları, derneklerin faaliyetlerini denetleyebilir ve gerektiğinde bu faaliyetlerle

ilgili bilgi ve belge talep edebilmektedir. Kanunda bu husus ile ilgili detaylı bir düzenlemeye yer verilmemiş ancak 22.01.2004 tarihinde 5072 sayılı Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşları İle İlişkilerine Dair Kanun çıkartılarak bu eksiklik kapatılmıştır.

5253 sayılı Kanun ve bu doğrultuda hazırlanan mevzuat, derneklerin organlarını ve bu organların görev ve yetkilerini de ayrıntılı bir şekilde düzenleyerek dernek örgütlenmelerini daha profesyonel bir hale bürünmesini sağlamıştır. Derneklerin zorunlu organları olarak genel kurul, yönetim kurulu ve denetim kurulu belirlenmiştir. Genel kurul, derneğin en üst karar organıdır ve toplantıya katılma hakkına sahip tüm üyelerden oluşur. Genel kurul, derneğin tüzüğünü değiştirme, yönetim ve denetim kurulu üyelerini seçme, bütçeyi onaylama ve derneğin feshi gibi önemli kararları alır. Yönetim kurulu, genel kurul tarafından seçilir ve derneğin günlük işlerini yürütmekle sorumludur. Denetim kurulu ise derneğin mali işlemlerini ve faaliyetlerini denetler ve genel kurula rapor sunar.

5253 sayılı kanunda yer alan en önemli düzenlemelerden birisi de kamu yararına çalışan derneklerdir. Kamu yararına çalışan dernekler, faaliyetleri ile topluma yararlı sonuçlar üreten ve Cumhurbaşkanı kararıyla tespit edilen derneklerdir. Kanunda kamu yararı statüsünün alınabilmesi için Kamu yararına çalışan dernek statüsünü kazanabilmek için derneklerin en az bir yıldan beri fiilen faaliyette bulunması ve dernek amacının ve faaliyetlerinin topluma yararlı sonuçlar verecek nitelikte ve ölçüde olması gerektiği gibi şartlar belirtilmiştir. Ayrıca her ne kadar detaylı hükümlerin yönetmelikle belirleneceği yer olsa da başvurunun içişleri bakanlığına yapılacağı, kamu yararı kararının cumhurbaşkanı tarafından verileceği gibi hususlara da yer verilmiştir. Ayrıca yine bu konu ile ilgili denetim, yaptırımlara yer verilmiş hatta Türkiye Kızılay Derneği ve Türk Hava Kurumu'nun tüzüklerini onaylamaya Cumhurbaşkanı yetkili olduğuna dair hüküm de konulmuştur.

Kanun, derneklerin kapatılması ve faaliyetten alıkonulması süreçlerini de ayrıntılı olarak düzenlemiş ve derneklerin sadece yargı kararı ile kapatılabileceği hükmü getirilerek derneklerin yürütme organının keyfi davranışlarından korunması amaçlanmıştır. Her ne kadar yürütme organlarının keyfiliğinin engellenmesi amaçlansa da toplumun ve devletin zararlı derneklerden korunması ve zamanında müdahale edilebilmesi için de hükümlere yer verilmiştir. Bu doğrultuda milli

güvenliğin, kamu düzeninin, suç işlenmesini veya suçun devamını önlemenin veya yakalamanın gerektirdiği durumlarda, gecikmede sakınca varsa, ilgili mülki idare amiri derneğin faaliyetlerini durdurabilir. Bu idari karar, yirmi dört saat içinde görevli hâkimin onayına sunulmak zorundadır. Hâkim, kırk sekiz saat içinde kararını açıklamazsa, idari karar kendiliğinden geçersiz olur. Derneklerin kapatılması veya faaliyetten alıkonulması süreçlerinde, derneklerin hak ve menfaatlerinin korunması amacıyla yargı denetimi ve hak arama yolları açık tutulmuştur.

5253 sayılı Kanun, derneklerin denetlenmesi ve yaptırımlar konularında da ayrıntılı düzenlemeler içerir. Derneklerin denetiminin esas olarak iç denetim mekanizmaları ile gerçekleştirilmesi gerektiği daha önceki hükümlerde yer alsa da dernekler, esas olarak İçişleri Bakanlığı Dernekler Denetçileri tarafından denetlenmektedir. Denetçiler tarafından yapılan denetim ile “derneklerin tüzüklerinde gösterilen amaçlar doğrultusunda faaliyet gösterip göstermedikleri, defterlerini ve kayıtlarını mevzuata uygun olarak tutup tutmadıkları” Dernekler Denetçilerin yanı sıra mülki idare amirlikleri ve ilgili kamu kurumları tarafından da denetlenebilmektedir. Ancak bu denetimlerde polis devleti konumuna düşmemek amacıyla kolluk kuvvetlerinin görevlendirilemeyeceği belirtilmiştir. Her ne kadar denetimde kolluk kuvvetleri görevlendirilemese de kanunun 20’nci Maddesinde;

“Kamu düzeninin korunması veya suç işlenmesinin önlenmesi nedenlerinden birine bağlı olarak usulüne göre verilmiş hâkim kararı olmadıkça, yine bu nedenlere bağlı olarak gecikmesinde sakınca bulunan durumlarda mülkî idare amirinin yazılı emri bulunmadıkça, kolluk kuvvetleri, dernek ve eklentilerine giremez, arama yapamaz ve buradaki eşyaya el koyamaz. Mülkî idare amirinin kararı yirmidört saat içinde görevli hâkimin onayına sunulur. Hâkim, kararını el koymadan itibaren kırksekiz saat içinde açıklar; aksi halde, el koyma kendiliğinden kalkar. Hâkim kararı, mülkî idare amiri tarafından dernek yöneticilerine yazıyla duyurulur.”

Denilerek gerekli durumlarda kolluk kuvvetlerinin müdahalesine izin verilmiştir.

5253 sayılı Dernekler Kanunu, derneklerin faaliyetlerini belirli kurallar çerçevesinde düzenlerken, bu kurallara uyulmaması durumunda uygulanacak cezai yaptırımları da düzenlemiştir. Kanunun amacı, derneklerin hukuka uygun şekilde faaliyet göstermelerini sağlamak, kamu düzenini korumak ve dernek üyelerinin haklarını güvence altına almaktır. Bu amaçla, kanunda yer alan cezai hükümler, derneklerin kuruluşundan, işleyişine, mali denetimlerinden faaliyetlerine kadar geniş bir yelpazede düzenlenmiştir. İdari Para Cezaları Kanunda yer alan en yaygın cezai

yaptırımlardan biri idari para cezalarıdır. İdari para cezaları, belirli kuralların ihlal edilmesi durumunda uygulanır ve genellikle dernek yöneticilerine veya ilgili kişilere kesilir. Örneğin, derneğin kuruluş bildirimini zamanında yapmaması, tüzük değişikliklerini bildirmemesi, mali raporlarını sunmaması gibi durumlar idari para cezalarına neden olabilir. Bu cezalar, derneklerin hukuka uygun şekilde faaliyet göstermelerini teşvik etmek amacıyla uygulanır. 5253 sayılı Kanun, belirli suçların işlenmesi durumunda adli cezalar öngörür. Adli cezalar, hapis cezası veya adli para cezası şeklinde olabilmektedir. Örneğin, dernek yöneticilerinin sahte belge düzenlemesi, derneğin gelirlerini yasa dışı amaçlarla kullanması, derneğin amaçları dışında faaliyetlerde bulunması gibi durumlar adli cezalara neden olabilir. Bu tür suçlar, kamu düzenini ciddi şekilde tehdit eden ve dernek üyelerinin haklarını ihlal eden durumlar olarak değerlendirilir. Denetim ve Yaptırımlar Derneklerin faaliyetleri, mülki idare amirlikleri ve ilgili kamu kurumları tarafından düzenli olarak denetlenir. Denetim sonucunda tespit edilen ve konusu suç oluşturmayan aykırılıklar ve ihlaller, dernek yöneticilerine bildirilir ve bu aykırılıkların 30 günlük bir süre tanınır. İlgili dernek yöneticileri, belirlenen süre içinde aykırılıkları gidermezse, idari yaptırımlar ve cezai yaptırımlar uygulanır. Denetim sırasında tespit edilen ciddi ihlaller, derneğin faaliyetten alıkonulmasına veya kapatılmasına neden olabilir. Üyelikten Çıkarma ve Üyelik Haklarının Askıya Alınması 5253 sayılı Kanun, dernek üyelerinin haklarını korurken, belirli durumlarda üyelikten çıkarma veya üyelik haklarının askıya alınması gibi yaptırımlar da öngörmektedir. Üyelikten çıkarma kararı, genellikle üyenin dernek tüzüğüne aykırı davranışlarda bulunması veya derneğin amaçlarına zarar vermesi durumunda alınır. Bu karar, derneğin genel kurulu veya yönetim kurulu tarafından verilebilir. Üyelik haklarının askıya alınması ise, daha hafif ihlaller durumunda uygulanır ve belirli bir süre için üyenin dernek faaliyetlerine katılımı kısıtlanır. Mali Cezalar ve Hükümler Derneklerin mali işlemleri ve hesapları, belirli kurallar çerçevesinde yürütülmelidir. 5253 sayılı Kanun, derneklerin mali raporlarını zamanında sunmalarını, gelir ve giderlerini doğru bir şekilde kaydetmelerini ve mali denetimlere hazır olmalarını zorunlu kılar. Mali raporlarını sunmayan veya yanlış beyanda bulunan dernekler, idari para cezaları ile karşı karşıya kalmaktadır. Ayrıca, derneklerin mali işlemlerinde yolsuzluk, sahtecilik veya usulsüzlük tespit edilirse, bu durum adli cezalara neden olabilir. Bu tür suçlar, hapis cezası veya yüksek miktarda adli para cezası ile sonuçlanabilir.

5253 sayılı Kanun, belirli durumlarda derneklerin faaliyetten alıkonulması veya kapatılması da dâhil olmak üzere çeşitli ağır hükümler de içermektedir. Faaliyetten alıkoyma kararı, derneğin kamu düzenini, milli güvenliği, genel sağlığı veya genel ahlakı tehdit eden faaliyetlerde bulunması durumunda alınabilmektedir. Bu karar, idari bir makam tarafından verilebilir ancak kararın 24 saat içerisinde mahkemeye sunulması gereklidir. Mahkeme, faaliyetten alıkoyma kararını onaylarsa, dernek faaliyetlerini durdurmak zorundadır. Derneklerin kapatılması ise daha ciddi ihlaller durumunda uygulanır ve yalnızca mahkeme kararı ile gerçekleştirilebilir. Derneklerin kapatılması, genellikle derneğin sürekli ve ciddi şekilde kanuna aykırı faaliyetlerde bulunduğu durumlarda uygulanır. Kapatma kararı, derneğin tüzel kişiliğinin sona ermesi anlamına gelir ve derneğin tüm faaliyetleri durdurulur.

Bu hükümler, derneklerin şeffaf ve hesap verebilir olmasını sağlamak, kamu düzenini korumak ve dernek üyelerinin haklarını güvence altına almak amacıyla tasarlanmıştır. Kanunda yer alan cezai yaptırımlar, idari para cezalarından adli cezalara kadar geniş bir yelpazede uygulanabilir. Derneklerin faaliyetlerini yürütürken kanunlara ve tüzüklerine uygun hareket etmeleri, mali raporlarını doğru ve zamanında sunmaları, üyelerinin haklarını korumaları ve kamu düzenine zarar vermemeleri gerekmektedir. Bu kurallara uyulmadığı takdirde, dernekler çeşitli idari ve adli yaptırımlarla karşılaşabilirler.

5253 sayılı Dernekler Kanunu, yürürlüğe girdiği 2004 yılından bu yana çeşitli değişikliklere uğramıştır. Bu değişiklikler, derneklerin daha etkin, şeffaf ve demokratik bir şekilde faaliyet göstermelerini sağlamak amacıyla yapılmıştır. Değişiklikler konjonktüre göre oluşan gereksinimler ve eksik ya da hatalı olduğu düşünülen hükümleri düzenlemek amacını taşımaktadır. Ancak 22.04.2022 tarihinde yapılan değişiklikle sivil toplum kuruluşu olan spor kulüplerinin dernek statüsüne son verilerek kanunda spor kulüpleri ile ilgili olan hükümler mülga edilmiş ve temel sivil toplumun örgütlerinden kulüplere farklı bir boyut kazandırılmıştır.

4.5.1.5. 5072 sayılı D.V.K.K.İ.D.K

1982 Anayasası döneminde doğrudan dernekler ile çıkartılan önemli bir diğer kanun da “5072 sayılı Dernek ve Vakıfların Kamu Kurum ve Kuruluşları İle İlişkilerine Dair Kanundur.” Bu kanun “kamu kurum ve kuruluşlarını, kamu hizmetlerini veya personelini desteklemek üzere kurulan dernekler ile Türk Medeni

Kanunu'na göre kurulan vakıfların, bu kamu kurum ve kuruluşları ile ilişkilerini düzenlemektedir.” Kanunun amacı, bu ilişkilerin şeffaf ve düzenli bir şekilde yürütülmesini sağlamaktır. Kanunla kurulan dernek ve vakıflar bu kapsam dışında tutulmuş olup, bu vakıfların faaliyet esas ve usulleri Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından çıkarılacak bir yönetmelikle düzenlenir.

Temel ilkelerin yer aldığı 2’nci maddede, dernek ve vakıfların uyacakları temel ilkeler belirlenmiştir. Bu doğrultuda, dernek ve vakıfların kamu kurum ve kuruluşlarının ismini alamayacağı, bu kurum ve kuruluşların hizmet binalarının ve eklentilerinin içinde faaliyet gösteremeyeceği, ayrıca bu kuruluşlara ait araç ve gereçleri kullanamayacağı belirtilmiştir. Bu düzenlemelerle, kamuya yakın sivil toplum örgütlerinin devlete ait mal ve hizmetleri haksız şekilde kullanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Ayrıca, dernek ve vakıfların kamu kurum ve kuruluşlarının sundukları hizmetlerle ilgili olarak gerçek ve tüzel kişilerden herhangi bir ad altında ücret, bağış veya katkı payı alamayacağı vurgulanmıştır. Kamu hizmetlerinde kullanılan araç, gereç, evrak, form ve benzeri malzemenin de bu dernek ve vakıflardan temin edilmesi istenemez. Kamu görevlilerinin görev unvanlarını kullanarak dernek ve vakıf organlarında görev almaları yasaklanmış, bu görevlere seçilen kamu görevlilerinin ise bu görevlerinden dolayı ücret veya huzur hakkı gibi herhangi bir karşılık alamayacakları hükme bağlanmıştır. Dernek ve vakıfların yardım toplama ve bağış kabul hizmetlerinde kamu görevlilerinin çalıştırılmayacağı da bu maddede belirtilmiştir. Kamu kurum ve kuruluşlarının bütçelerinden bu dernek ve vakıflara ödenek, yardım veya herhangi bir kaynak aktarılamayacağı ve personel maaş ve ücretlerinden kaynağında kesinti yapılarak bu dernek ve vakıflara aktarma yapılamayacağı da 2’nci maddede yer almaktadır. Son olarak, ihale yapan kurum ve kuruluşların bünyesinde bulunan veya bu kurum ve kuruluşlarla ilgili herhangi bir amaçla kurulmuş vakıf ve derneklerin, bu kurum ve kuruluşların 2886 sayılı Devlet İhale Kanunu'na göre yapacakları ihalelere katılamayacağı düzenlenmiştir.

3’üncü maddede, 2’nci maddede belirtilen ilkelere aykırı hareket eden kamu görevlileri ve dernek veya vakıf yöneticileri için cezai yaptırımlar öngörülmüştür. Eylemleri başka bir suç teşkil etmediği takdirde, bu kişiler üç aydan bir yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılırlar. Ayrıca, dernek ve vakıf yöneticileri hakkında görevden alma işlemi uygulanır. Kamu hizmetinin engellenmesi veya geciktirilmesi

halinde ceza yarı oranında artırılır. Dernek tüzüğü veya vakıf senedi bu kanuna aykırı olan veya bu kanuna aykırı işlemleri tespit edilen dernek ve vakıflar genel hükümlere göre kapatılır. Kapatılan derneklerin malları Hazine'ye, vakıfların malları ise Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilir. Bu dernek ve vakıfların yöneticileri hakkında ise birinci fıkra hükümleri uygulanır.

5072 sayılı Kanun, dernekler ve vakıfların kamu kurumları ile ilişkilerini düzenleyerek, bu ilişkilerin şeffaf ve hukuka uygun bir şekilde yürütülmesini sağlamaktadır. Temel ilkeler ve cezai hükümlerle, dernek ve vakıfların kamu kaynaklarını haksız şekilde kullanmalarının önüne geçilmeye çalışılmıştır. Kanunun ek ve geçici maddeleri ise mevcut dernek ve vakıfların uyum sürecini düzenlemekte ve belirli istisnalar getirmektedir. Bu yapıyla kanun, kamu hizmetlerinin etkin ve doğru kullanımını teşvik etmekte ve dernek ve vakıfların faaliyetlerinin denetlenebilirliğini artırmaktadır.

4.5.2. 1982 Anayasası Döneminde Dernek Uygulamaları

1980'lerin sonlarına doğru, Türkiye'de sivil toplumun canlanması, toplumsal değişim ve demokratikleşme hareketlerinin bir yansıması olarak belirmiştir. Ancak, bu süreç, 12 Eylül askeri darbesinin izleri altında şekillenmiştir. 1980 askeri müdahalesi sonrasında hazırlanan 1982 Anayasası, sivil toplum kuruluşlarına yönelik katı düzenlemeler içermiş ve devletin otoritesini güçlendirmeyi amaçlamıştır. Özellikle sendikaların, derneklerin ve kooperatiflerin siyasi faaliyetlerine getirilen sınırlamalar, sivil toplumun etkinliğini ve bağımsızlığını büyük ölçüde kısıtlamıştır. Sivil toplum kuruluşlarının siyasi etkinlikleri, devlet denetimi altına alınmış ve siyasi alanda etkin bir rol oynamaları engellenmiştir. Bu dönemdeki sivil toplum kısıtlamaları, toplumun çeşitli kesimlerinde tepkiye neden olmuş ve demokratik taleplerin ifadesini zorlaştırmıştır (Özbudun 1988: 27). Akabinde, siyasi istikrarı sağlamak amacıyla yapılan seçim kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu'nun düzenlenerek yürürlüğe konulması, geniş kapsamlı tartışmalara sebep oldu. Bu düzenlemeler, sivil toplum örgütlerinin gelişimini sınırlamayı ve etkinlik alanlarını daraltmayı amaçladığı gibi, aynı zamanda sivil toplum ile siyasal toplum arasındaki etkileşimi de minimize etmeyi hedefliyordu. Anayasa ve ilgili kanunların bu yönde attığı adımlar, devletin toplumsal yapı üzerindeki kontrolünü artırmayı ve hükümete karşı oluşan muhalefeti zayıflatmayı amaçlıyordu (Yeğen ve diğerleri, 2009).

1980 Darbesi, Türkiye'nin demokratikleşme sürecine derin bir darbe vurmuş ve sivil toplumun etkinliğini ciddi biçimde sınırlandırmıştır. 12 Eylül 1980 tarihinde gerçekleştirilen bu askeri darbe, toplumsal ve siyasal hayat üzerinde uzun süreli etkiler yaratmış, birçok sivil toplum kuruluşunun faaliyetlerini durdurmasına yol açmıştır. Darbe öncesinde Türkiye'de 38.254 sivil toplum kuruluşu bulunmaktaydı. Ancak darbe sonrası bu sayı yaklaşık 20.000 kuruluşun kapatılmasıyla dramatik bir şekilde azalmıştır (Yeğen ve diğerleri, 2009). Bu kuruluşların kapatılması, toplumsal örgütlenme ve gönüllülük esasına dayanan faaliyetlerin ciddi bir darbe almasına neden olmuştur. Bu dönemde, bireylerin ifade özgürlüğü, toplantı ve gösteri yapma hakkı gibi temel hak ve özgürlükleri ciddi şekilde kısıtlanmıştır. Darbenin ardından yürürlüğe giren 1982 Anayasası, sivil inisiyatiflere, gönüllü birliklere ve devlet dışı örgütlenmelere karşı büyük bir şüpheyile yazılmış bir metin olarak kabul edilmiştir. Anayasa, toplumsal örgütlenmeyi yeniden ele almış ve birçok kısıtlayıcı düzenleme getirmiştir. Özellikle sendikalar, dernekler ve kooperatifler gibi örgütlerin siyasi faaliyetlerine yönelik sıkı kısıtlamalar getirilmiştir (Yeğen ve diğerleri, 2009). Bu kısıtlamalar, örgütlerin toplumsal ve siyasal alanda etkili olabilme kapasitesini önemli ölçüde azaltmıştır. Sivil toplumun etkinliğini kırmaya yönelik bu adımlar, toplumsal hareketliliği ve örgütlenmeyi zayıflatmayı amaçlamıştır. İkinci olarak, siyasi istikrarı sağlama iddiasıyla, tartışmalı bir seçim kanunu ve Siyasi Partiler Kanunu yürürlüğe konmuştur.

Bu kanunların temel amacı, sivil toplum örgütleri ile siyasi partiler arasındaki ilişkiyi kesmek ve böylece sivil toplumun siyasi alandaki etkisini en aza indirmektir. Anayasanın ve ilgili kanunların genel amacı, bir yandan sivil toplum örgütlerinin gelişimine ket vurmak ve faaliyet alanlarını daraltmak; diğer yandan sivil toplum ile siyasal toplum arasındaki etkileşimi minimum seviyede tutmaktır. Bu dönemde getirilen düzenlemeler, sivil toplum kuruluşlarının sadece faaliyetlerini sınırlamakla kalmamış, aynı zamanda bu kuruluşların toplumsal sorunlara çözüm üretme kapasitesini de önemli ölçüde engellemiştir. Böylece, sivil toplumun demokratikleşme sürecindeki rolü zayıflatılmış ve toplumsal katılımın önü kesilmiştir. Darbe sonrasında sivil toplum kuruluşlarının faaliyet alanlarının daraltılması ve siyasi hakların kısıtlanması, Türkiye'deki demokratikleşme sürecini olumsuz yönde etkilemiştir. Sivil toplumun zayıflaması, toplumsal sorunların çözümünde ve demokratik değerlerin yaygınlaştırılmasında önemli bir engel teşkil etmiştir. Bu dönemde, sivil toplum

kuruluşları, devletin baskısı altında kalmış ve birçok alanda faaliyet gösterebilme kabiliyetlerini kaybetmiştir. Darbenin uzun vadeli etkileri, Türkiye'deki demokratik kurumların ve toplumsal örgütlenmenin gelişimini yıllarca geriye götürmüştür. 1980 Darbesi'nin ardından Türkiye'de sivil toplumun yeniden canlanması uzun bir süreç almış ve bu süreçte birçok zorlukla karşılaşmıştır. Demokratikleşme yolunda atılan adımlar ve sivil toplumun yeniden güçlenmesi, ancak 1990'lı yılların sonlarına doğru mümkün olabilmektedir. Bu dönem, sivil toplum kuruluşlarının yeniden örgütlenmesi ve toplumsal alanda daha aktif rol oynaması açısından kritik bir öneme sahiptir. Ancak, darbenin bıraktığı derin izler ve getirilen yasal düzenlemeler, sivil toplumun önündeki engelleri tamamen ortadan kaldırmakta yetersiz kalmıştır. Türkiye'nin demokratikleşme sürecinde sivil toplumun güçlenmesi ve etkin bir rol oynaması, ancak uzun vadeli ve sürekli çabalarla mümkün olabilmektedir.

1980'li yıllarda Türkiye, demokrasiye yeniden geçiş süreciyle birlikte önemli bir sosyo-politik değişim dönemine girmiştir. Bu süreç, 1990'lı yıllar boyunca devam etmiş ve ülkenin toplumsal ve ekonomik yapısında derin dönüşümler meydana getirmiştir. Güçlü devlet geleneğinden uzaklaşmaya başlanmış, merkezi otoritenin dışındaki aktörler daha fazla rol oynamaya başlamış ve devletin ekonomik ve kültürel hayattaki etkisi azalmıştır. Devletçi politikaların yerini neoliberal politikaların almasıyla, yeni bir girişimci sınıfı ortaya çıkmıştır. Bu dönüşüm, sivil toplumun güçlenmesine ve sivil toplum kuruluşlarının (STK'ların) seslerini daha fazla duyurmasına olanak tanımıştır. 1980 sonrası Türkiye'de başlayan liberalleşme süreci, Türk burjuvazisinin güçlenmesine ve işveren örgütlerinin devlet karşısında önemli birer baskı grubu haline gelmesine yol açmıştır. Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde sanayileşmeye ve ekonomik kalkınmaya verilen önem sayesinde, sadece büyük şehirlerde değil, Anadolu'nun birçok bölgesinde de hatırı sayılır sermayeye sahip iş insanlarının ortaya çıkması sağlanmıştır. Bu yeni girişimci sınıf, liberal politikaların sunduğu fırsatlarla ekonomik güç kazanmış ve bu gücü, liberal değerlerden beslenen STK'ların oluşumuna katkıda bulunmak için kullanmıştır. 1980'li yıllara kadar Türkiye'de işveren kuruluşları olarak yalnızca TÜSİAD (Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği) ve TİSK (Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu) bulunmaktaydı. Ancak, 1980 sonrası dönemde birçok yeni işveren örgütü kurulmuştur. Bu dönemde faaliyete geçen önemli işveren örgütleri arasında MÜSİAD (Müstakil Sanayici ve İşadamları Derneği), AGİAD (Anadolu Genç

İşadamları Derneği), GESİAD (Genç Sanayici ve İşadamları Derneği) ve ASKON (Anadolu Aslanları İşadamları Derneği) gibi kuruluşlar yer almaktadır (Çaha, 2004). Bu yeni işveren örgütleri, Türkiye'deki ekonomik ve sosyal hayatı dönüştürmek için önemli roller üstlenmişlerdir. Liberal politikaların sağladığı serbest piyasa koşulları altında, bu örgütler hem ekonomik hem de politik arenada etkili aktörler haline gelmişlerdir. Girişimci sınıfın güçlenmesi, sadece ekonomik büyümeyi teşvik etmekle kalmamış, aynı zamanda sivil toplumun ve demokratik değerlerin yaygınlaşmasına da katkıda bulunmuştur. Neoliberal politikalar, devletin ekonomideki rolünü küçültürken, özel sektörün ve sivil toplumun önemini artırmıştır. Bu durum, Türkiye'de sivil toplum üzerine yapılan çalışmaların artmasına ve STK'ların daha görünür ve etkin hale gelmesine yol açmıştır. Yeni kurulan işveren örgütleri, sahip oldukları ekonomik güç ve sosyal etki ile sadece ekonomik alanda değil, toplumsal ve siyasal alanlarda da aktif rol oynayarak, demokratikleşme sürecine katkıda bulunmuşlardır (Çaha, 2004).

4.5.2.1. 1990 Dönemi Uygulamalar

1990 sonrasında Türkiye'de derneklerin durumu, anayasa ve kanun değişiklikleri ile birlikte siyasi, sosyal ve toplumsal olayların etkisi altında şekillenmiştir. Bu dönemde dernek sayısı ve derneklere katılım oranlarında önemli değişiklikler yaşanmıştır. Dernek sayısındaki artışın ve katılım oranlarındaki değişimlerin nedenleri, yasal düzenlemeler, siyasi gelişmeler ve toplumsal dinamikler birlikte değerlendirildiğinde daha net bir şekilde ortaya çıkmaktadır. 1990'lı yıllar, Türkiye'de derneklerin ve genel olarak sivil toplumun gelişimi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. 1980 askeri darbesinin ardından uygulanan baskıcı politikaların kısmen gevşetilmesi ve sivil topluma daha fazla alan tanınması, bu dönemde belirgin hale gelmiştir. 1990'ların başında, Türkiye'nin siyasi ortamı, demokrasiye geçiş sürecinde bazı önemli değişikliklere sahne olmuştur.

Bu değişikliklerin en önemlilerinden biri, 1995 yılında gerçekleştirilen anayasa değişiklikleridir. Bu değişiklikler, dernek kurma özgürlüğünü genişletmiş ve derneklerin faaliyetlerine yönelik sınırlamaları azaltmıştır. Özellikle, dernek kurma prosedürlerinin basitleştirilmesi ve dernek faaliyetlerine getirilen bürokratik engellerin azaltılması, sivil toplumun daha serbest ve etkin bir şekilde örgütlenmesini sağlamıştır.

Bu dönemde, toplumun sivil toplum kuruluşlarına olan ilgisi artmış ve dernekleşme süreci hızlanmıştır. Özellikle, 1990'lı yılların başında yaşanan siyasi ve ekonomik

krizler, toplumun çeşitli kesimlerinde sivil toplum kuruluşlarına olan ihtiyacı artırmıştır. Bu durum, derneklerin sayısının ve etkinliğinin artmasına yol açmıştır. Sivil toplumun güçlenmesi, 1980'lerin sonlarında ve 1990'lı yıllarda dünya genelinde yaşanan demokratikleşme süreçlerinden de etkilenmiştir. Özellikle Doğu Avrupa'da ve Sovyetler Birliği'nde yaşanan gelişmeler, Türkiye'de sivil toplumun önemini artırmıştır. Bu dönemde, sivil toplum kuruluşları, toplumsal sorunların çözümünde ve demokratikleşme sürecinde önemli aktörler olarak görülmeye başlanmıştır. 1996 yılında İstanbul'da düzenlenen Habitat II Konferansı, sivil toplum kavramının Türkiye'de daha geniş bir kesim tarafından benimsenmesine katkıda bulunmuştur. Bu konferans, yerel ve sivil girişimlerin kamu sahasındaki rolünü artırmıştır (Akçeşme, 2014). Habitat II Konferansı, Türkiye'de sivil toplumun gelişimi açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Bu konferans, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının uluslararası alanda daha fazla tanınmasını sağlamış ve sivil toplumun gücünü artırmıştır. 1990'lı yılların sonlarına doğru, Türkiye'de derneklerin sayısı ve derneklere katılım oranları artmaya devam etmiştir. Bu dönemde, derneklerin faaliyet alanları çeşitlenmiş ve toplumun farklı kesimlerine hitap eden birçok yeni dernek kurulmuştur.

4.5.2.2. 2000 Dönemi Uygulamalar

2000'li yıllarda da derneklerin sayısı ve derneklere katılım oranları artmaya devam etmiştir. Bu dönemde, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarına yönelik yasal düzenlemeler ve reformlar devam etmiştir. 2004 yılında yürürlüğe giren yeni Dernekler Kanunu (5253 sayılı Kanun), derneklerin kurulması ve faaliyet göstermesi süreçlerini daha da kolaylaştırmıştır. Bu kanun, derneklerin kuruluş aşamasında gerekli olan prosedürleri basitleştirmiş ve mali şeffaflığı artırmıştır. Aynı zamanda, derneklerin faaliyet alanlarını genişletmiş ve sivil toplum kuruluşlarının daha etkili bir şekilde çalışabilmesi için gerekli olan yasal zemini oluşturmuştur. Bu düzenlemeler, dernek kurma ve derneklere katılma konusunda teşvik edici olmuştur. Özellikle, yeni kanunla birlikte derneklerin mali denetimleri ve hesap verme süreçleri daha şeffaf hale getirilmiş, bu da toplumun derneklere olan güvenini artırmıştır. Avrupa Birliği'ne üyelik süreci de Türkiye'de sivil toplumun ve derneklerin gelişiminde önemli bir rol oynamıştır. AB müktesebatına uyum çerçevesinde yapılan reformlar, derneklerin insan hakları, çevre, kadın hakları gibi alanlarda daha aktif rol almasını teşvik etmiştir. AB süreci, sivil toplumun güçlenmesi ve demokratikleşme açısından önemli bir

katalizör olmuştur. Bu süreçte, Türkiye'de faaliyet gösteren birçok dernek, AB projeleri ve fonlarından yararlanarak kapasitelerini artırmış ve faaliyetlerini genişletmiştir. AB ile uyum sürecinde yapılan yasal düzenlemeler, derneklerin daha profesyonel ve etkin bir şekilde çalışabilmesine olanak tanımıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan bugüne kadar, sivil toplum örgütlerinin özgürlüğü bir güvenlik ve asayiş meselesi olarak algılanmış, bu nedenle derneklerle ilgili iş ve işlemler Emniyet ve Jandarma gibi kolluk kuvvetleri tarafından “Dernekler Masası” adı altında 2003 yılına kadar yürütülmüştür. Ancak Avrupa Birliği süreci ve ülkedeki hızlı toplumsal değişim, kamu kurumlarının derneklere yönelik hizmetlerinin nispeten sivil bir yapıya kavuşturulmasına yol açmıştır. Bu nedenle İçişleri Bakanlığı'na bağlı olan İller İdaresi Genel Müdürlüğü'nde 2002 yılında Dernekler Dairesi Başkanlığı kurulmuştur. 2003 yılında İçişleri Bakanlığı Teşkilat Kanunu'nda yapılan değişiklikle Dernekler Dairesi, bakanlığın Ana Hizmet Birimi olarak düzenlenmiş ve müstakil bir daire statüsüne kavuşmuştur. Böylece dernek iş ve işlemleri, illerde Valilikler birimi olarak İl Dernekler Müdürlükleri, ilçelerde ise Kaymakamlıklar birimi olarak ilçe dernekler büro şeflikleri tarafından yürütülmeye başlanmıştır. Son olarak, 13'üncü09.2018 tarihinde yayımlanan 30534 sayılı Resmi Gazete'de yer alan 17 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile Dernekler Dairesi Başkanlığı, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür (İçişleri Bakanlığı, 2024).

4.5.2.3. 1990-2024 Yılları Arası İstatistikler

Çalışmamızın bu bölümünde 1990 yılından itibaren dernekler ile ilgili verilecek istatistiki veriler İçişleri bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (STİGM) arşivinden hazırlanarak oluşturulmuştur. Derneklerin sınıflandırılması ise yine arşiv kayıtlarına uygun olarak tasnif edilmiştir. 2005 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından oluşturulan “e-Dernek Kurumsal Yazılım” ile birlikte derneklerin sınıflandırması değiştirildiğinden 2005 yılından itibaren ise yine 2005-2024 arası veriler İçişleri bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü tarafından oluşturulan Dernekler Bilgi Sistemi (DERBİS) üzerinden alınmıştır. Bu nedenle daha önceki bölümlerde kullanılan dernek sınıflandırması yerine STİGM tarafından oluşturulan sınıflandırmaya yer verilecektir. 1990-2005 yılları arasında derneklerin tasnifi aşağıdaki şekilde oluşmuştur:

- Kültür, Sanat ve Boş Zamanları Değerlendirme Dernekleri
- Mesleki Yardımlaşma ve Dayanışma Dernekleri
- Eğitim- ğretim ve Araştırma-Geliştirme Dernekleri
- Dini Hizmet Dernekleri Cami ve mescit inşa ve bakım dernekleri
- Sağlık Dernekleri
- Hayır İşleri, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Dernekleri
- Uluslararası Etkinlik Dernekleri
- Hukuk, Siyaset, Sivil Haklar ve Savunma Dernekleri
- Spor Dernekleri
- Hemşehri Dernekleri
- Tarım, Hayvancılık ve Gıda Sağlığı Dernekleri
-  evre, Ormancılık ve Doğal Hayatı Koruma Dernekleri
- Sanayi, İmalat ve Madencilik Dernekleri
- İmar, Konut, şehircilik, Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Dernekleri
- Diğer Dernekler

1990 yılları dernekler açısından anayasal sınırlamalarla birlikte yeniden özgürleşme çabalarının görüldüğü, aynı dönem içerisinde hem sınırlamalara tepkisel olarak dernekleşme de artış gösterme eğiliminin bulunduğu hem de özgürleşme ile birlikte bu tepkilerin mücadele sonucu kazanılmış bir hak olarak görülmesi nedeniyle dernekleşmede patlama yaşanan bir dönem olmuştur. Bu dönemde anayasa ve bu doğrultuda düzenlenen kanunlarda yapılan düzenlemelerin derneklerin gelişimi açısından anlayabilmek için bu dönemin nevilerine göre dernek profili ve dernek sayılarını incelemek yerinde olacaktır.

Nevi	Dernek Sayısı	Oran
Kültür, Sanat ve Boş Zamanları Değerlendirme Dernekleri	1511	4.30
Mesleki Yardımlaşma ve Dayanışma Dernekleri	2500	7.12
Eğitim-�ğretim ve Araştırma-Geliştirme Dernekleri	7532	21.46

Dini Hizmet Dernekleri Cami ve mescit inşa ve bakım dernekleri	9040	25.75
Sağlık Dernekleri	1060	3'üncü02
Hayır İşleri, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Dernekleri	2592	7.38
Uluslararası Etkinlik Dernekleri	12	0.03
Hukuk, Siyaset, Sivil Haklar ve Savunma Dernekleri	200	0.57
Spor Dernekleri	5789	16.49
Hemşehri Dernekleri	1064	3'üncü03
Tarım, Hayvancılık ve Gıda Sağlığı Dernekleri	212	0.60
Çevre, Ormancılık ve Doğal Hayatı Koruma Dernekleri	114	0.32
Sanayi, İmalat ve Madencilik Dernekleri	105	0.30
İmar, Konut, Şehircilik, Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Dernekleri	727	2.07
Diğer Dernekler	2509	7.15
Toplam	35106	100%

Tablo 4.1. 1990 yılında Dernek Sayıları

- *Kaynak: STİGM*

Dini Hizmet Derneklerinden sonra en fazla sayıya sahip olan dernek türü, 7.532 ile Eğitim-Öğretim ve Araştırma-Geliştirme Dernekleridir. Bu dernekler arasında ilköğretimden yükseköğretime kadar geniş bir yelpazede faaliyet gösterenler, araştırma ve geliştirme alanında çalışanlar ve bilimsel dernekler yer almaktadır. Eğitim ve öğretim alanındaki derneklerin genişlemesi, Türkiye’de eğitime verilen önemin artması ve eğitim kalitesinin yükseltilmesi amacıyla yapılan çalışmaların bir yansımasıdır. Eğitim-öğretim dernekleri, öğrencilere burs sağlama, eğitim materyalleri temin etme ve okulların fiziksel altyapısını iyileştirme gibi çeşitli projeler yürütmektedir. Eğitim-Öğretim ve Araştırma-Geliştirme Derneklerini 5.789 ile Spor Dernekleri izlemektedir. Spor dernekleri, Türkiye’nin spor kültürünü yaygınlaştırmak, gençlerin sporla ilgilenmesini sağlamak ve ulusal ve uluslararası alanda sportif başarılar elde etmek amacıyla faaliyet göstermektedir. Bu dernekler arasında futbol,

basketbol, voleybol gibi popüler spor dallarının yanı sıra yüzme, atletizm ve güreş gibi çeşitli branşlarda faaliyet gösterenler bulunmaktadır. Ayrıca, engelli bireylerin spor faaliyetlerine katılımını teşvik eden engelli spor dernekleri de bu kategoride önemli bir yer tutmaktadır.

Üçüncü sırada yer alan Hayır İşleri, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Dernekleri, 2.592 dernek ile toplumsal dayanışmanın ve sosyal yardım faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturmaktadır. Bu dernekler, yoksullara yardım, doğal afetler sonrası destek sağlama, hasta ve yaşlı bakım hizmetleri gibi çeşitli sosyal hizmetler sunmaktadır. Kızılay ve Yeşilay gibi köklü derneklerin yanı sıra, yerel düzeyde faaliyet gösteren birçok küçük çaplı hayır kurumu da bu kategoriye dahildir. Bu dernekler, toplumda ihtiyaç sahiplerine yardım eli uzatmak ve dayanışma ruhunu canlı tutmak amacıyla çeşitli projeler geliştirmektedir.

Dördüncü sırada yer alan Mesleki Yardımlaşma ve Dayanışma Dernekleri, 2.500 dernek ile meslek mensuplarının birbirleriyle dayanışmasını sağlamak, mesleki gelişimlerine katkıda bulunmak ve mesleki haklarını korumak amacıyla faaliyet göstermektedir. Bu dernekler arasında işçi ve memur dernekleri, işveren ve işadamları dernekleri, emekli işçi ve memur dernekleri, mezunlar dernekleri ve esnaf ve sanatkârlar dernekleri bulunmaktadır. Mesleki yardımlaşma dernekleri, üyelerinin mesleki bilgi ve becerilerini artırmak, iş güvenliği ve çalışma koşullarını iyileştirmek için çeşitli eğitim ve seminerler düzenlemektedir.

Bu yıl da en az dernek, yalnızca 12 dernekle, Uluslararası Etkinlik Dernekleri kategorisinde yer almaktadır. Bu kategoride dernek sayısının az olmasını tamamen anayasaya bağlamak doğru olmayacaktır. Anayasanın yanı sıra bu nevi için sınırlayıcı farklı düzenlemeler mevcuttur. Şöyle ki Türkiye'de derneklerin yurtdışındaki faaliyetleri ve yurtdışında kurulan derneklerin Türkiye'deki faaliyetleri belirli şartlara ve Bakanlar Kurulu iznine tabi tutulmuştur. Ayrıca 2908 sayılı Dernekler Kanunu'na göre, Türkiye'de kurulan derneklerin yurtdışında faaliyet göstermesi ve yurtdışında kurulan derneklerin Türkiye'de şube açması, belirli şartları taşıması gerekmektedir. Bu sınırlamalar, uluslararası faaliyette bulunmak amacıyla dernek kurulmasını ve yurtdışında kurulmuş ulusal veya uluslararası dernek veya kuruluşlara katılmayı zorlaştırmıştır. Güvenlik bakış açısı ile bakıldığında haklı bir gerekçe olarak görünse de sivil toplumun özgür bir yapıya kavuşması için bu sınırlamaların kaldırılması

gerekmektedir. Nitekim bu yasak 21 yüzyılın başında yapılan değişiklikle hafifletilmiş ve yeni dernekler yasasında bu konu daha esnek hale getirilmiştir.

İller bazında incelendiğinde, en çok derneğin 4.729 ile İstanbul'da olduğu görülmektedir. İstanbul'u sırasıyla, Ankara (2.797), İzmir (2.228), Bursa (1.651) ve Balıkesir (1.125) izlemektedir. En az dernek ise 5 ile Şırnak'ta bulunmakta olup, onu azdan çoğa sırasıyla Hakkari (14), Bingöl (18), Kilis (24) ve Tunceli (26) izlemektedir. Bu yılda, en çok derneğe sahip illerden İzmir, Balıkesir ve Antalya'da; en az derneğe sahip illerden ise Tunceli ve Kilis'te eğitim derneklerinin sayısı, dini amaçlı derneklerin sayısından fazladır. Nüfus büyüklükleri ve on bin kişiye düşen dernek sayılarına baktığımızda, nüfus büyüklüğü olarak altıncı sırada olan Bursa'da nüfus başına düşen dernek sayısının 10,30 ile en iyi orana sahip olduğu görülmektedir. Bursa'yı Ankara ve İzmir takip etmektedir. Ekonomik alanda adını duyurmaya başlayan Gaziantep'te ise her on bin kişiye sadece 1,92 dernek düşmektedir. Bu veriler, Türkiye'de dernekleşme faaliyetlerinin bölgesel ve nüfusa göre farklılıklar gösterdiğini ortaya koymaktadır (Stigm, 2024).

1980 Anayasası'nın 33'üncü maddesi, dernek kurma özgürlüğünü düzenleyerek, toplumsal örgütlenmenin temel bir hakkı olarak tanımlamaktaydı. Ancak 1980 Anayasası'nda yer alan dernek kurma hakkıyla ilgili hükümler baskıcı ve sivil toplumun oluşumunu engelleyici bir zihniyet tarafından hazırlanmıştı. Askeri müdahalenin ardından zamanla tekrar kendi düzenine kavuşan siyaset ve ülke sivil topluma olan ihtiyacı tekrar hissetmeye başladı ve 1982 anayasası ile getirilen hükümler zaman içinde çeşitli değişikliklere uğramış ve bu değişiklikler, derneklerin özgürlüklerini genişletmiştir. 1980 Anayasası'nda başlangıçta sınırlı olan dernek kurma hakkı, 1995 ve 2001 yıllarında yapılan anayasa değişiklikleriyle daha esnek hale getirilmiştir. Özellikle bu yıllarda gerçekleştirilen değişiklikler, dernek kurma özgürlüğüne getirilen bazı kısıtlamaları hafifletmiş ve derneklerin siyasetle olan ilişkisine daha fazla esneklik tanımıştır. Bu değişiklikler, derneklerin faaliyet alanlarını genişletmiş ve sivil toplumun güçlenmesine olanak sağlamıştır. 1995 ve 2001 yıllarındaki anayasa değişiklikleri, dernek kurma özgürlüğünü daha geniş bir perspektifte ele almış ve Türkiye'deki demokratik sürecin ve toplumsal katılımın önemli bir parçası olmuştur. Bu değişiklikler sayesinde, derneklerin siyasetle ilişkisi daha açık ve şeffaf bir şekilde düzenlenmiş, böylece sivil toplum kuruluşlarının

etkinliği artmıştır. Bu süreç, derneklerin toplumsal ve politik hayatta daha aktif rol almasını ve demokratik süreçlerin derinleşmesini sağlamıştır. Bu anayasa değişiklikleri, Türkiye'de sivil toplumun gelişimine büyük katkı sağlamış, derneklerin siyasetle olan ilişkilerinin daha net ve düzenli bir biçimde yürütülmesine imkan tanımıştır. Böylece, dernek kurma özgürlüğü daha geniş bir çerçevede değerlendirilmeye başlanmış ve sivil toplum kuruluşları, toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerinde daha etkin hale gelmiştir.

Nevi	Dernek Sayısı	Oran
Kültür, Sanat ve Boş Zamanları Değerlendirme Dernekleri	3268	5.14
Mesleki Yardımlaşma ve Dayanışma Dernekleri	6195	9.74
Eğitim-ğretim ve Araştırma-Geliştirme Dernekleri	10668	16.77
Dini Hizmet Dernekleri Cami ve mescit inşa ve bakım dernekleri	13734	21.59
Sağlık Dernekleri	2546	4.00
Hayır İşleri, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Dernekleri	5540	8.71
Uluslararası Etkinlik Dernekleri	32	0.05
Hukuk, Siyaset, Sivil Haklar ve Savunma Dernekleri	936	1.47
Spor Dernekleri	8972	14.10
Hemşehri Dernekleri	6179	9.71
Tarım, Hayvancılık ve Gıda Sağlığı Dernekleri	627	0.99
evre, Ormancılık ve Doğal Hayatı Koruma Dernekleri	500	0.79
Sanayi, İmalat ve Madencilik Dernekleri	279	0.44
İmar, Konut, şehircilik, Ekonomik ve Sosyal Kalkınma Dernekleri	1899	2.99
Diğer Dernekler	2017	3'nc17

Toplam	63615	100%
---------------	--------------	-------------

Tablo 4.2. 2000 yılında Dernek Sayıları

Kaynak: STİGM

Yapılan düzenlemelerin etkisi sivil topluma yansıdığı tabloya bakıldığında son on yıl içinde, aktif derneklerin sayısında neredeyse iki kat artışıyla gözlemlenebilmektedir. Böylece 1990 yılında 35106 olan dernek sayısı 2000 yılına gelindiğinde 63,615'e ulaşmıştır. Eğitim dernekleri alanında yaklaşık üç binlik bir artış dikkat çekmektedir. Aynı dönemde ülke nüfusu, 1990 yılında 56,473,000 iken, 2000 yılına gelindiğinde 63,807,000'e yükselmiştir. Okuma-yazma oranlarındaki sürekli artış, özellikle 1980'lerden itibaren düzenlenen kampanyalarla desteklenmiştir ve bu yıl ülke genelinde %90'ı aşmıştır. İl bazında karşılaştırdığımızda ise örneğin Ankara'da eğitim dernekleri sayısı 409'dan 2000 yılında 605'e yükselmiştir. Benzer şekilde, Bursa'da 308'den 496'ya çıkan bu sayılar, eğitim alanındaki artışın geniş kapsamlı olduğunu göstermektedir (STİGM, 2024).

Dini hizmet derneklerindeki artışın büyük kısmı cami derneklerinden kaynaklanmaktadır. Bu alandaki dernek sayısı 9,040'tan 13,734'e yükselmiştir, aradaki fark 4,600'dür. Ankara'da bu sayı 768'den 1071'e, İstanbul'da 899'dan 1500'e yükselmiştir. Ancak, bu yıl en dikkat çeken kategori hukuk, siyaset, sivil haklar ve savunma dernekleridir. 1990 yılında 200 olan dernek sayısı, 936'ya yükselmiştir. Bu artış, Ankara'da 22'den 72'ye, Bursa'da 7'den 28'e, İstanbul'da 34'ten 128'e, İzmir'de ise 26'dan 96'ya çıkan sayılarla gözlemlenmiştir. Bu artışlarda, 1987'de AİHS'nin bireysel başvuru hakkının tanınması ve 1989'da AİHM'nin yargı yetkisinin tanınmasının etkisi olduğu düşünülebilir. Ayrıca, kadın hakları ve artan tüketim kültürünün bir sonucu olarak tüketici hakları derneklerinin de etkisi olabilir. Mesleki yardımlaşma ve dayanışma derneklerinde de belirgin bir artış yaşanmaktadır. Hemşehri dernekleri ise sayı olarak en çok artan dernek türüdür, toplam artış 5,115'tir. Ankara'da sayı 239'dan 1055'e, Antalya'da 19'dan 160'a, Bursa'da 31'den 231'e, İstanbul'da 503'ten 3021'e, İzmir'de 37'den 242'ye yükselmiştir. Diğer göç alan illerde de benzer artışlar gözlemlenmiş olup, bu artışlar illerin nüfusu ve göç alıp almadıkları ile doğrudan ilişkilidir (STİGM, 2024).

İmar, konut, şehircilik, ekonomik ve sosyal kalkınma ve gelişme dernekleri kategorisi de dikkat çekmektedir. Bu alandaki dernek sayısı 727'den 1899'a çıkmıştır.

Çevre, ormancılık ve doğal hayatı koruma dernekleri ise sayısal olarak en çok artan derneklerden biridir. Sayıları 114'ten 500'e yükselmiştir. Ankara'da 6'dan 23'e, Antalya'da 4'ten 29'a, İstanbul'da 22'den 84'e, İzmir'de ise 11'den 532'ye yükselmiştir. Bu derneklerin daha çok sahilde bulunan ve turizmin öne çıktığı illerde kurulduğu gözlemlenmektedir. Tarım, hayvancılık ve gıda sağlığı derneklerinde de önemli bir artış gözlenmektedir, bu derneklerin sayısı 212'den 627'ye yükselmiştir. İstanbul hemen bütün dernek türlerinde İzmir'den gerideyken, İzmir ise eğitim-öğretim dernekleri ve bu nevi derneklerde İstanbul'un önündedir. Bu dönemde İstanbul'da sayı 10'dan 23'e, İzmir'de ise 47'den 85'e yükselmiştir. Uluslararası faaliyet dernekleri ise daha önce bahsettiğimiz sınırlamalar nedeniyle gelişmemiş ve yine çok az sayıda kalmıştır. 2000 yılı sivil toplum yapılanması incelendiğinde hukuk, sivil haklar, çevre, gıda sağlığı gibi daha çok hak arama temelli dernek türlerindeki artış dikkat çekmektedir ki sivil toplum kavramının altında bu anlayış ve yaklaşım yatmaktadır (STİGM, 2024).

Sivil toplum alanı 21. Yüzyıl ile birlikte 1982 Anayasasının oluşturduğu ilk etkiden kurtularak, oldukça uzaklaşmış ve gelişmeye başlamış, sivil topluma olan bakış açısı sınırlandırmaktan ve kontrol altında tutmaktan ziyade gelişimci ve kamuyu destekleyici bir kimliğe bürünmüştür. Özellikle bu döneme girilirken Avrupa Birliği ile olan ilişkilerin gelişmesi dernekleşmenin yani sivil toplumun kalkınmasında etkili olmuş, helsinki zirveleri ise bu anlayışı perçinlemiştir. Bu doğrultuda 1982 Anayasasının benimsediği ilk bakış açısı tamamen değiştirilmiş ve anayasaya bağlı olarak çıkartılan mevzuatlarda da bu alanda değişiklik yapılmıştır. Bu değişikliklerin sadece mevzuat üzerinde kalmaması sivil toplumunda hızla gelişebilmesi için hükümler konularak sivil toplum kuruluşları yönlendirilmeye çalışılmıştır. Bu anlamda 2004 yılında yeni Dernekler Kanunu çıkartılarak dernekler daha profesyonel kurumlar hale getirilmeye çalışılmıştır.

2005 yılında İçişleri Bakanlığı tarafından oluşturulan “e-Dernek Kurumsal Yazılım” ile birlikte derneklerin sınıflandırması değiştirilmiş ve daha sonraları sistemin değiştirilmesi ile yıllar içerisinde bu sınıflandırmalar tekrar değişikliğe uğramıştır. Bu nedenle 2005 yılından itibaren sunulacak veriler merii sınıflandırma üzerinden tasnif edilerek verilecektir. İçişleri bakanlığı Sivil Toplumla İlişkiler Genel

Müdürlüğü tarafından oluşturulan güncel sınıflandırmada Dernekler 21 sınıfa ayrılmış ve sınıflandırma şu şekilde oluşturulmuştur:

Nevi	Dernek Sayısı	Oran
Bireysel Öğreti ve Toplumsal Gelişim Dernekleri	408	0,473395
Çevre Doğal Hayat Hayvanları Koruma Dernekleri	1259	1,460794
Çocuk Dernekleri	850	0,986239
Dış Türklerle Dayanışma Dernekleri	79	0,091662
Dini Hizmetlerin Gerçekleştirilmesine Yönelik Faaliyet Gösteren Dernekler	15653	18,16188
Düşünce Temelli Dernekler	122	0,141554
Eğitim Araştırma Dernekleri	4589	5,324531
Engelli Dernekleri	40	0,046411
Gıda, Tarım ve Hayvancılık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler	700	0,812197
Hak ve Savunuculuk Dernekleri	1511	1,753185
İmar, Şehircilik ve Kalkındırma Dernekleri	1668	1,935349
İnsani Yardım Dernekleri	15531	18,02033
Kamu Kurumları ve Personelini Destekleyen Dernekler	71	0,08238
Kültür, Sanat ve Turizm Dernekleri	5642	6,546307
Mesleki ve Dayanışma Dernekleri	10788	12,51711

Sağlık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler	3067	3,55858 3
Spor ve Sporla İlgili Dernekler	14548	16,8797 7
Şehit Yakını ve Gazi Dernekleri	48	0,05569 4
Toplumsal Değerleri Yaşatma Dernekleri	9497	11,0191 9
Uluslararası Teşekküller ve İşbirliği Dernekleri	85	0,09862 4
Yaşlı ve Çocuklara Yönelik Dernekler	30	0,03480 8
Toplam	86186	100%

Tablo 4.3. 2010 yılında Dernek Sayıları

Kaynak: STİGM

Bu döneme gelindiğinde toplam aktif dernek sayısı 86,186'ya ulaşmıştır. Bu dönem içerisinde, daha önce değindiğimiz gibi, dernek sınıflandırması değiştirilmiş ve 16 olan sınıflandırma daha detaylı bir kategorizasyon amacıyla artırılmıştır.

Nevi bazında 2000 yılıyla karşılaştırdığımızda, eğitim derneklerinin sayısında bir düşüş görülmektedir. Özellikle eğitim derneklerindeki bu düşüşün nedeni, 2004 yılında dernek ve vakıfların kamu kurum ve kuruluşlarıyla olan ilişkilerini düzenleyen kanunun çıkarılmış olmasıdır. Bu kanundan sonra kamu kurum ve kuruluşları bünyesindeki dernekler, kendileri için oluşturulan "Kamu Kurumları ve Personelini Destekleyen Dernekler" sınıflandırılmasına geçirilmişlerdir. Bu tür derneklerin artışında, Türkiye'de sivil toplumun görünürlüğünü ve toplum nezdinde prestijini artıran önemli bir tecrübe olan 1999 Marmara ve Düzce depremlerinde STK'ların gösterdiği başarının da olumlu etkisi olmuştur. Geliri artan ve zenginleşen Anadolu insanı, gelirinin bir kısmını komşusuyla paylaşmak istemiş ve bunu gerçekleştirmiştir. Toplumda zenginlerin profilinin değişmesi, hemen dernek nevilerine de yansımıştır. Bu dönemde dini hizmet derneklerindeki artış oldukça azalmıştır. Diğer yandan, "Hak ve Savunuculuk Dernekleri" eski adıyla "Hukuk, Siyaset, Sivil Haklar ve Savunma Dernekleri" artmaya devam etmiş, bu tür derneklerin artışında toplumda insan hakları bilincinin artmasını bir etken olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca, AB fonları

da bu tür projeleri daha çok desteklemektedir. Bu tür derneklerin artışı, daha çok demokrasi demek olduğundan, sonraki dönemlerde yine sivil toplumun gücünün artmasına vesile olacaktır. Mesleki yardımlaşma derneklerindeki artış ise azalarak sürmektedir. Bu dönemde, daha önceki dönemde olduğu gibi sayıları iki kata yakın artış gösteren dernek nevirlerinden biri de "Kültür, Sanat ve Turizm" dernekleridir. (Eski adıyla "Kültür-Sanat ve Boş Zamanları Değerlendirme Dernekleri"). Buradaki artışı, toplumsal hayattaki sosyo-ekonomik gelişmeye bağlayabiliriz. Bilindiği gibi, kültürel faaliyetler çoğunlukla pahalı faaliyetlerdir ve öncelikle temel ihtiyaçlarını karşılayan insanlar zamanla alışkanlıklarını değiştirerek bu tür faaliyetlere zaman ve para ayırmaya başlarlar. Geleneksel olarak bu tür etkinliklere katılan kesimlere, yeni insanların da katılmakta olduğu değerlendirilebilir. Çevre, Doğal Hayat ve Hayvanları Koruma Dernekleri (eski adıyla Çevre, Ormancılık ve Doğal Hayatı Koruma Dernekleri)ndeki hızlı yükseliş devam etmekte olup, sayıları 1,259'a ulaşmıştır. Çevre konusu, bu alanda faaliyet gösteren STK'ların çalışmaları ve küresel ısınma tehdidi nedeniyle gündemdedir. Bu konuyla ilgili bir diğer husus da; bu artış, hukuk ve siyasal haklar gibi konularla ilgilenen derneklerde olduğu gibi, Türk sivil toplumunun genel toplumsal problemlerle daha fazla ilgilendiğini göstermektedir. Son on yılda, aktif dernek sayısında gözlemlenen bu önemli artış, Türkiye'deki sivil toplumun güçlendiğini ve daha geniş kitlelere ulaştığını göstermektedir. Eğitim ve dini hizmet derneklerinde görülen dalgalanmalara rağmen, hak ve savunuculuk, çevre ve kültür-sanat gibi alanlarda önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Özellikle sivil toplum kuruluşlarının 1999 depremlerinde gösterdiği başarılı performans, bu kuruluşların toplum nezdinde daha fazla takdir edilmesine ve desteklenmesine yol açmıştır. Gelir düzeyindeki artışlar, sosyal sorumluluk bilincinin yükselmesi ve uluslararası fonların katkısı, Türkiye'de derneklerin sayısal ve niteliksel olarak büyümesini sağlamıştır.

2010 ile 2020 döneminin başlarında sivil toplum alanında yaşanan gelişmeler hızlı bir şekilde ortaya çıkmaya devam ederken bu dönemin ikinci yarısından itibaren Türkiye'de Sivil toplum alanını etkileyen köklü olaylar vuku bulmuştur. Özellikle 2016 yılında yaşanan hain darbe girişiminde bulunan "FETÖ" terör örgütünün dernekler üzerinden gizlenerek faaliyet göstermesinin ortaya çıkması ile derneklere olan bakış açısı menfur hale gelmiş, sadece devlet değil halk nazarında da derneklere olan güven zedelenmiştir.

Nevi	Dernek Sayısı	Oran
Bireysel Öğreti Ve Toplumsal Gelişim Dernekleri	2.604	2,16266 5
Çevre Doğal Hayat Hayvanları Koruma Dernekleri	2.565	2,13027 5
Çocuk Dernekleri	11	0,00913 6
Dış Türkler İle Dayanışma Dernekleri	711	0,59049 7
Dini Hizmetlerin Gerçekleştirilmesine Yönelik Faaliyet Gösteren Dernekler	18.316	15,2117 4
Düşünce Temelli Dernekler	1.095	0,90941 6
Eğitim Araştırma Dernekleri	6.208	5,15584 6
Engelli Dernekleri	1.410	1,17102 8
Gıda, Tarım Ve Hayvancılık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler	803	0,66690 5
Hak Ve Savunuculuk Dernekleri	1.490	1,23747
İmar, Şehircilik Ve Kalkındırma Dernekleri	1.625	1,34958 9
İnsani Yardım Dernekleri	5.499	4,56701
Kamu Kurumları Ve Personelini Destekleyen Dernekler	1.014	0,84214 4
Kültür, Sanat Ve Turizm Dernekleri	5.995	4,97894 6
Mesleki Ve Dayanışma Dernekleri	37.685	31,2980 1
Sağlık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler	2.619	2,17512 3
Spor Ve Spor İle İlgili Dernekleri	26.642	22,1266 2

Şehit Yakını Ve Gazi Dernekleri	471	0,39117 3
Toplumsal Değerleri Yaşatma Dernekleri	2.729	2,26648
Uluslararası Teşekküller Ve İşbirliği Dernekleri	596	0,49498 8
Yaşlı Ve Çocuklara Yönelik Dernekler	319	0,26493 5
Toplam	12040 7	100%

Tablo 4.4. 2020 yılında Dernek Sayıları

Kaynak: STİGM

Her ne kadar hain darbe girişimi bu dönemde dernekleşmede yaşanan artış hızını düşürse de 2010 ve 2020 yılları arasında dernek sayılarında ve oranlarında müspet olarak dikkate değer değişiklikler meydana gelmiştir. Bireysel Öğreti ve Toplumsal Gelişim Dernekleri, bu dönemde 2,196 artarak 2,604'e ulaşmıştır. Yaklaşık %526.5 artış gösteren bu derneklerdeki artış, bireysel gelişim ve toplumsal bilinçlenmenin önem kazanmasıyla açıklanabilir. Çevre, Doğal Hayat ve Hayvanları Koruma Dernekleri, 1,306 artarak 2,565'e yükselmiş ve %103'üncü8 oranında artış göstermiştir. Bu artışta çevre bilincinin ve doğal yaşamı koruma çalışmalarının artması etkili olmuştur. Çocuk Dernekleri, 839 azalarak 11'e düşmüş ve %98.7 oranında ciddi bir azalma göstermiştir. Bu azalma, çocuklara yönelik faaliyetlerin başka dernek türleri tarafından üstlenilmesiyle açıklanabilir.

Dış Türklerle Dayanışma Dernekleri ise 632 artarak 711'e yükselmiş ve %800 oranında büyük bir artış göstermiştir. Bu artış, yurtdışındaki Türk topluluklarıyla olan bağların güçlenmesiyle ilişkilidir. Dini Hizmetlerin Gerçekleştirilmesine Yönelik Faaliyet Gösteren Dernekler, 2,663 artarak 18,316'ya ulaşmış ve %17 oranında artmıştır. Dini hizmetlere olan talebin artması bu artışın nedenlerinden biridir. Düşünce Temelli Dernekler, 973 artarak 1,095'e yükselmiş ve %797.5 oranında artış göstermiştir. Düşünce ve fikir özgürlüğüne verilen önemin artması bu artışa katkıda bulunmuştur. Eğitim Araştırma Dernekleri, 1,619 artarak 6,208'e ulaşmış ve %35.3 oranında artış göstermiştir. Eğitim alanındaki çalışmaların ve araştırmaların önemi bu artışı açıklamaktadır. Engelli Dernekleri, 1,370 artarak 1,410'a yükselmiş ve %3,425 oranında büyük bir artış göstermiştir. Engelli bireylere yönelik bilinç ve desteğin

artması bu artışın temel nedenidir. Gıda, Tarım ve Hayvancılık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler, 103 artarak 803'e yükselmiş ve %14.7 oranında artış göstermiştir. Bu alanlardaki faaliyetlerin artması dernek sayısındaki artışı açıklamaktadır.

Hak ve Savunuculuk Dernekleri ise 21 azalarak 1,490'a düşmüş ve %1.4 oranında azalmıştır. Bu azalma, hak ve savunuculuk faaliyetlerinin başka dernek türlerine kaymasıyla ilişkilendirilebilir. İmar, Şehircilik ve Kalkındırma Dernekleri, 43 azalarak 1,625'e düşmüş ve %2.6 oranında azalmıştır. İnsani Yardım Dernekleri, 10,032 azalarak 5,499'a düşmüş ve %64.6 oranında ciddi bir azalma göstermiştir. Bu azalma, insani yardım faaliyetlerinin başka platformlara kaymasıyla açıklanabilir. Kamu Kurumları ve Personelini Destekleyen Dernekler, 943 artarak 1,014'e ulaşmış ve %1,328 oranında büyük bir artış göstermiştir. Kültür, Sanat ve Turizm Dernekleri, 353 artarak 5,995'e yükselmiş ve %6.3 oranında artış göstermiştir. Mesleki ve Dayanışma Dernekleri, 26,897 artarak 37,685'e ulaşmış ve %249 oranında büyük bir artış göstermiştir. Bu artış, meslek gruplarının dayanışma ve örgütlenme ihtiyacının artmasıyla ilişkilidir.

Sağlık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler, 448 azalarak 2,619'a düşmüş ve %14.6 oranında azalmıştır. Spor ve Sporla İlgili Dernekler, 12,094 artarak 26,642'ye ulaşmış ve %83'üncül oranında büyük bir artış göstermiştir. Bu artış, sporun ve sağlıklı yaşamın önem kazanmasıyla açıklanabilir. Şehit Yakını ve Gazi Dernekleri, 423 artarak 471'e ulaşmış ve %881.3 oranında büyük bir artış göstermiştir. Bu artış, şehit ve gazi ailelerine verilen desteğin artmasıyla ilişkilidir. Toplumsal Değerleri Yaşatma Dernekleri, 6,768 azalarak 2,729'a düşmüş ve %71.2 oranında ciddi bir azalma göstermiştir. Uluslararası Teşekküller ve İşbirliği Dernekleri, 511 artarak 596'ya yükselmiş ve %601.2 oranında büyük bir artış göstermiştir. Yaşlı ve Çocuklara Yönelik Dernekler, 289 artarak 319'a yükselmiş ve %963'üncü3 oranında büyük bir artış göstermiştir. Bu artış, yaşlı ve çocuklara yönelik faaliyetlerin artmasıyla açıklanabilir. Genel olarak, toplam dernek sayısı 2010'da 86,186 iken 2020'de 120,407'ye ulaşmış ve %39.7 oranında artmıştır. Dernek türlerindeki bu değişimler, toplumsal ihtiyaçlar ve eğilimlerle ilişkilidir.

Son olarak 2022 yılında uzun süredir öngörülen ancak bürokrasi içerisinde konumlandırılmayan spor kulüplerinin statüsü hakkında uzlaşa sağlanmış her ne kadar sivil toplum örgütü olsa da spor kulüpleri sivil toplum örgütü çatısı altından

çıkartılmıştır. 6 Nisan 2022 tarihinde yürürlüğe giren “Spor Kulüpleri ve Spor Federasyonları Kanunu” ile birlikte faaliyet alanı spor kulübü olan dernekler, dernek statüsünden çıkarılarak Spor Kulübü-Spor Anonim Şirketi statüsüne geçirilmiştir. Bu durum herhangi menfur bir durum söz konusu olmasa daha istatistikler üzerinde dernek sayılarında önemli bir oranda düşüş neden olmuştur. Bu doğrultuda 27 Mayıs 2024 itibari ile dernek sayılarına ilişkin veriler aşağıdaki şekilde oluşmuştur.

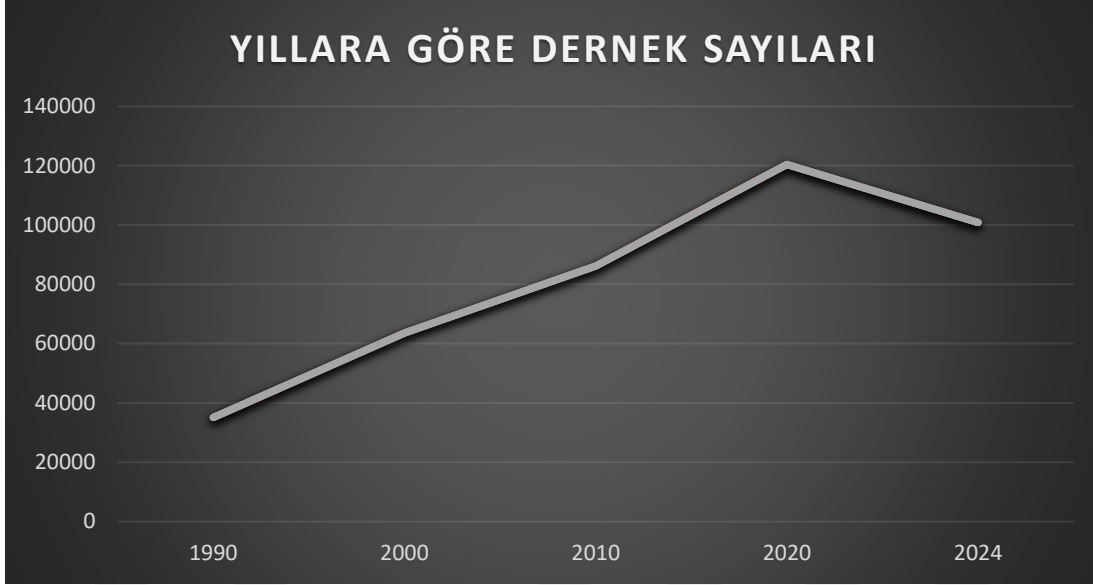
Nevi	Dernek Sayısı	Oran
Bireysel Öğreti Ve Toplumsal Gelişim Dernekleri	2.586	2,56555 3
Çevre Doğal Hayat Hayvanları Koruma Dernekleri	2.668	2,64690 4
Çocuk Dernekleri	18	0,01785 8
Dış Türkler İle Dayanışma Dernekleri	773	0,76688 8
Dini Hizmetlerin Gerçekleştirilmesine Yönelik Faaliyet Gösteren Dernekler	17.941	17,7991 4
Düşünce Temelli Dernekler	1.045	1,03673 7
Eğitim Araştırma Dernekleri	6.271	6,22141 5
Engelli Dernekleri	1.336	1,32543 6
Gıda, Tarım Ve Hayvancılık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler	795	0,78871 4
Hak Ve Savunuculuk Dernekleri	1.545	1,53278 4
İmar, Şehircilik Ve Kalkındırma Dernekleri	1.540	1,52782 3
İnsani Yardım Dernekleri	6.654	6,60138 7
Kamu Kurumları Ve Personelini Destekleyen Dernekler	905	0,89784 4

Kültür, Sanat Ve Turizm Dernekleri	5.962	5,91485 9
Mesleki Ve Dayanışma Dernekleri	38.352	38,0487 5
Sağlık Alanında Faaliyet Gösteren Dernekler	2.639	2,61813 3
Spor Ve Spor İle İlgili Dernekleri	5.601	5,55671 3
Şehit Yakını Ve Gazi Dernekleri	494	0,49009 4
Toplumsal Değerleri Yaşatma Dernekleri	2.835	2,81258 4
Uluslar Arası Teşekküller Ve İşbirliği Dernekleri	534	0,52977 8
Yaşlı Ve Çocuklara Yönelik Dernekler	299	0,29663 6
Toplam	10079 7	100%

Tablo 4.5. 2024 yılında Dernek Sayıları

Kaynak: STİGM

Tabloda yer alan verilerden de anlaşılacağı üzere spor kulüplerinin dernek statüsünden çıkartılması ile birlikte toplam dernek sayısında önemli bir azalma meydana gelmiştir. Ancak bu azalma değinildiği üzere herhangi menfur bir olay neticesi ile gerçekleşmediği için devletin 1995 yılında başlayan sivil toplumu destekleyici bakış açısının değiştiğini düşünmek son derece yanlış olacaktır. Hatta Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana dernekleşe özelinde sivil toplumun en geniş alan bulunduğu, en özgür olduğu dönem olarak nitelendirmenin yanlış olmayacağı aşağıdaki grafiğin incelenmesi ile daha iyi bir şekilde anlaşılacaktır.

Grafik 4.1. Yıllara Göre Dernek Sayıları

Kaynak: STİGM

1980'li yıllar, Türkiye'de derneklerin yeniden yapılandığı ve gelişmeye başladığı bir dönem olmuştur. 1980 askeri darbesinin ardından, 1982 Anayasası ile birlikte derneklerin faaliyetleri daha sıkı bir denetim altına alınmış, ancak bu durum derneklerin tamamen yok olmasına neden olmamıştır. Aksine, 1982 Anayasası'nın sağladığı hukuki çerçeve, derneklerin yeniden yapılanmasına ve faaliyetlerini sürdürmesine olanak tanımıştır. Bu dönemde, derneklerin faaliyet alanları genellikle sınırlı kalmış ve devletin sıkı denetimi altında olmuştur. Ancak, sivil toplumun gelişmeye başlamasıyla birlikte, derneklerin sayısında ve çeşitliliğinde yavaş da olsa bir artış gözlenmiştir. Özellikle, insan hakları, çevre koruma ve kadın hakları gibi alanlarda faaliyet gösteren dernekler bu dönemde öne çıkmıştır. 1990'lar: Demokratikleşme ve Sivil Toplumun Güçlenmesi 1990'lı yıllara gelindiğinde, Türkiye'de demokratikleşme süreci hız kazanmış ve sivil toplumun güçlenmesiyle birlikte derneklerin sayısında ve çeşitliliğinde belirgin artışlar yaşanmıştır.

Bu dönemde, siyasi ve toplumsal değişimlerin etkisiyle dernekler, daha geniş bir yelpazede faaliyet göstermeye başlamışlardır. Özellikle, insan hakları, çevre, kadın hakları, kültür ve sanat gibi alanlarda faaliyet gösteren dernekler, toplumsal bilincin artması ve demokratik değerlerin yaygınlaşmasıyla birlikte önem kazanmıştır. 1990'lı yıllarda dernekler, toplumsal sorunlara çözüm bulma ve vatandaşların katılımını artırma konusunda önemli roller üstlenmişlerdir. 2000'ler: Yasal Reformlar ve

Kurumsallaşma 2000'li yıllar, Türkiye'de dernekler açısından önemli bir dönüm noktası olmuştur. Avrupa Birliği'ne üyelik süreci kapsamında gerçekleştirilen yasal reformlar, derneklerin faaliyetlerini kolaylaştırmış ve daha demokratik bir ortamda çalışmalarını sağlamıştır. 2004 yılında kabul edilen 5253 sayılı Dernekler Kanunu, derneklerin kuruluş ve faaliyet süreçlerini kolaylaştırmış, bürokratik engelleri azaltmıştır. Bu kanun, derneklerin daha şeffaf ve hesap verebilir bir yapıya kavuşmasını sağlamış, mali kaynaklara erişimini kolaylaştırmıştır. Ayrıca, uluslararası işbirlikleri teşvik edilerek, derneklerin küresel ölçekte faaliyet göstermeleri sağlanmıştır.

Bu dönemde, sağlık, eğitim, kültür, spor ve sosyal hizmetler gibi geniş bir yelpazede faaliyet gösteren derneklerin sayısında önemli artışlar yaşanmıştır. Özellikle, kadın hakları, çevre koruma ve insan hakları alanlarında faaliyet gösteren dernekler, toplumsal bilincin artması ve demokratikleşme sürecinin hızlanmasıyla birlikte önem kazanmıştır. 2010'lar: Dijitalleşme ve Yeni Trendler 2010'lu yıllar, derneklerin dijitalleşme sürecine adapte olduğu ve teknolojiyle daha entegre hale geldiği bir dönem olmuştur. Sosyal medya ve internetin yaygınlaşması, derneklerin daha geniş kitlelere ulaşmasını ve faaliyetlerini daha etkin bir şekilde duyurmasını sağlamıştır. Ayrıca, online bağış platformları ve dijital kampanyalar, derneklerin finansal kaynaklarını çeşitlendirmelerine olanak tanımıştır. Bu dönemde, özellikle genç nesil arasında çevre bilinci, insan hakları, hayvan hakları ve sürdürülebilirlik konularında faaliyet gösteren dernekler popülerlik kazanmıştır. Dernekler, dijital platformlar aracılığıyla daha geniş kitlelere ulaşmış ve daha etkili kampanyalar yürütebilmiştir. Özellikle, sosyal medya kampanyaları ve online bağış platformları, derneklerin faaliyetlerini daha geniş kitlelere duyurmasını ve daha fazla destekçi kazanmasını sağlamıştır. Ayrıca, bu dönemde, derneklerin şeffaflık ve hesap verebilirlik konusunda daha fazla çaba göstermesi, toplumun derneklere olan güvenini artırmıştır. 2020 ve Sonrası: Sivil Toplumun Yeni Yüzü 2020 yılı itibarıyla, Türkiye'de derneklerin gelişimi devam etmektedir. COVID-19 pandemisi, derneklerin faaliyetlerini ve çalışma şekillerini önemli ölçüde etkilemiştir. Pandemi sürecinde, dernekler dijital platformlar üzerinden faaliyetlerini sürdürmüş, online etkinlikler ve toplantılar düzenleyerek üyeleriyle iletişimi devam ettirmiştir. Ayrıca, pandemi sürecinde sosyal yardım ve destek faaliyetlerinde bulunan dernekler, toplumun ihtiyaçlarına hızlı bir şekilde cevap vererek önemli roller üstlenmiştir.

2020 sonrasında, derneklerin dijitalleşme sürecinin hızlandığı ve bu sürecin kalıcı hale geldiği görülmektedir. Dernekler, dijital platformlar üzerinden daha geniş kitlelere ulaşmakta ve daha etkili kampanyalar yürütmektedir. Ayrıca, bu dönemde, çevre bilinci, insan hakları ve sürdürülebilirlik konularında faaliyet gösteren derneklerin sayısında artış gözlenmektedir. Genel Değerlendirme 1982 Anayasası'ndan bu yana geçen süreçte, Türkiye'de dernekler önemli bir evrim geçirmiştir. Anayasal ve yasal düzenlemelerle desteklenen bu gelişim, derneklerin toplumsal sorunlara çözüm bulma ve demokratik katılım süreçlerine katkıda bulunma kapasitesini artırmıştır. Günümüzde Türkiye'de dernekler, sosyal, kültürel, ekonomik ve politik alanlarda aktif rol oynayarak toplumun çeşitli kesimlerine hizmet etmektedir. Derneklerin gelişimi, sivil toplumun güçlenmesi ve demokratik değerlerin yaygınlaşması açısından büyük önem taşımaktadır. Dernekler, toplumsal bilincin artmasına, vatandaşların hak ve özgürlüklerinin korunmasına ve demokratik değerlerin yaygınlaşmasına katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, derneklerin faaliyetleri, toplumsal dayanışmayı ve sosyal adaleti teşvik ederek, toplumun daha adil ve eşitlikçi bir yapıya kavuşmasına yardımcı olmaktadır. 1982 Anayasası'nın sağladığı hukuki çerçeve ve yasal düzenlemelerle birlikte, dernekler Türkiye'de toplumsal değişim ve dönüşüm süreçlerinde önemli aktörler haline gelmiştir. Derneklerin faaliyet alanlarının genişlemesi ve çeşitlenmesi, toplumsal ihtiyaçlara daha hızlı ve etkili bir şekilde cevap vermelerini sağlamıştır. Derneklerin bu süreçte kazandığı deneyimler ve elde ettiği başarılar, sivil toplumun güçlenmesine ve demokratik değerlerin yaygınlaşmasına önemli katkılar sunmuştur. Günümüzde, derneklerin toplumsal sorunlara çözüm bulma ve vatandaşların hak ve özgürlüklerini savunma konusundaki rolleri daha da önem kazanmaktadır. Bu nedenle, derneklerin faaliyetlerini desteklemek ve geliştirmek, demokratik ve adil bir toplum inşa etme yolunda atılacak önemli adımlardan biridir.

5. SONUÇ VE ÖNERİLER

Osmanlı döneminde dernek niteliğinde sözlü hukuka dayalı olarak varlık gösteren Ahilik, Lonca, Vakıf, Tarikat ve Dini Cemaatler gibi sivil toplum kuruluşları bulunmasına karşın bu örgütlerin Osmanlı devlet geleneğinde iktidarın her şeyi kontrol altında tutan merkeziyetçi yapısı ve millet sisteminin getirdiği devlet otoritesi sivil toplumun modern nitelik kazanmasını engellemiştir. Osmanlı Devleti'nin merkeziyetçi yapısı, bu kurumların bağımsız hareket etme kapasitesini sınırlamış ve sonuçta devlete bağımlı hale gelmelerine yol açmıştır. Bu bağımlılık, Osmanlı'da güçlü bir sivil toplumun oluşmasını engellemiş ve devletin mutlak otoritesini pekiştirmiştir.

19. yüzyıla kadar bu nitelikte devam eden bu örgütlenmeler. Islahat ve Tanzimat fermanı ile şekil değiştirmeye başlamıştır. Özellikle cemiyetler dönemi olarak adlandırdığım dönem içerisinde sivil toplumun temelleri atılmıştır. 1876 Anayasası (Kânûn-ı Esâsî) ile temel haklar kazanılsa bile bu anayasa ile dernek kurma hakkı kazanılamamış, ancak daha sonraları bu anayasa doğrultusunda çıkartılan 353 sayılı Cemiyetler Kanunu, Osmanlı İmparatorluğu'nda derneklerin hukuki bir çerçeve ve meşruiyet kazanması için önemli bir adım olmuştur. Bu kanun, Osmanlı toplumunda dernekleşme sürecine yasal bir temel sağlamış ve bu tür örgütlenmelerin yasal olarak tanınmasına ve düzenlenmesine imkân tanımıştır. Böylece, dernekler artık resmi olarak kabul edilmiş ve faaliyetlerini hukuki bir zemine oturtmuşlardır. Bu dönüm noktasından sonra dernekler Osmanlı devletinin sosyo-siyasi durumu nedeniyle inişli çıkışlı bir sürece girmiştir. 1921 Anayasası'nın çok kısa olması ve haklara yer verilmemesi nedeniyle dernekleri bu anayasa döneminde gelişme kaydedememiş ancak 1924 Anayasası ile dernek kurma hakkı ilk defa anayasal hak haline getirilerek güvence altına alınmış ancak tek partili bu dönemde sivil toplumun gelişmesine müsaade edilmemiştir. Özellikle 1938 yılında çıkartılan 3512 sayılı yeni Cemiyetler Kanunu, derneklerle ilgili çeşitli sınırlandırmalar ve prosedürler getirerek dernekleşmenin önüne geçilmiştir. 1945 yılından itibaren benimsenen baskıcı politika biraz gevşetilmeye çalışılmış ancak bu tutum 1960 yılında yaşanan darbeyle sekteye uğramıştır.

1961 Anayasası'nın özgürlükçü olmaya çalışmış ancak bu dönemde yaşanan siyasi olaylar nedeniyle dernekler olması gereken özgürlüğe yine kavuşamamıştır. Öyle ki anayasada 1971 yılında yapılan değişiklikler dernekler hakkında da

düzenlemeler içermiş bu düzenlemelerle, devletin dernek faaliyetlerini daha sıkı bir denetim altına almasını ve gerektiğinde derneklerin faaliyetlerini durdurabilmesini mümkün kılmıştır. Dernekler üzerinde ki mevzuat değişimleri bununla sınırlı kalınmamış, öğrenci derneklerinin amaçları dışında kullanılması, bazı derneklerin anayasal hak ve özgürlükleri kötüye kullanarak toplum düzenini bozucu ortamlar oluşturması ve 3512 sayılı yasada derneklerin çalışmalarında yaşanan olumsuzlukların önlenmesi hususları gerekçe gösterilerek 1972 yılında, cemiyetler kanunu kaldırılmıştır. Cemiyetler kanunun yerine getirilen 1630 sayılı Dernekler Kanunu, genel gerekçesinde de belirtildiği üzere, dernek kurma hakkı ve özgürlüğünü olabildiğince sınırlandırmayı hedeflemiştir. Bu şartlar altında dernekler gelişmekten ziyade varlık mücadelesi içerisine girmişlerdir.

1980 yılında yaşanan darbe, dernekler üzerindeki baskıyı devam ettirmiş ve derneklerin toplumsal olaylar çıkartarak darbeye mecbur bırakıldığı savunulmuştur. Bu bakış açısı beraberinde devleti mevzuat ile derneklerden korumaya çalışan bir güç haline getirmiştir. Bu nedenle 1982 Anayasası ve bu doğrultuda düzenlenen mevzuat ile her ne kadar dernekleşme hakları daha detaylı düzenlenmeye çalışılsa da 1982 Anayasası'nın ilk dönemlerinde dernekler daha önce içinde bulunduğu baskı rejiminden kurtulamamıştır.

20. yüzyılın sonları ve 21. Yüzyılın başlarında demokrasinin ve toplumun gelişmesi ile birlikte gerek Avrupa birliği ile ilişkilerin iyileşmesi gerek yaşanan doğal afetlerde sivil topluma olan ihtiyacın görülmesi nedeniyle dernekler ilk defa ciddi bir gelişme göstermiştir. Dernekleşmeye olan bakış açısının müspet hale gelmesi ile birlikte bu doğrultuda çeşitli mevzuat düzenlemeleri yapılarak dernekleşmenin önü açılmaya çalışılmış, derneklerin gelişmesi ve daha kurumsal bir yapıya dönüşmeleri sağlanmıştır. Bu doğrultuda sivil toplum ile ilgilenen kamu oluşumları İçişleri Bakanlığı bünyesinde önce daire başkanlığına daha sonraları ise genel müdürlüğe çevrilerek, sivil topluma verilen önem ortaya konulmuştur. Her ne kadar mevzuat ve uygulama olarak sivil toplum alanında çok büyük bir ivme yakalansa da Küresel anlamda 3'üncü Sektör haline gelen sivil toplum anlayışı henüz yakalanamamıştır. Ancak bu durumun tek sorumlusu olarak devleti ve mevzuatı göstermek haksızlık olacaktır. Esasen toplum olarak henüz küresel sivil toplum anlayışını yakalayamamış olmamız bu konudaki en önemli sebeptir. Hatta günümüz itibari ile kamu, sivil

toplumu ileri iteklemeye çalışmakta ve suistimale açık haklar bile tanımaktadır. Şöyle ki jeopolitik konum olarak neredeyse tüm sınırları ile terör tehlikesi altında bulunan ülkemiz, Avrupa'nın belirlediği dernek standartları ve sivil topluma sunduğu yeri geldiğinde kamuyu dahi yönlendirme gücüne sahip serbestiyet hakkına uyum sağlayamamaktadır. Ülkemizde derneklere verilen merii haklar, terör iltisaklı dernekler tarafından suiistimal edilmekte hatta terör eylemleri, bu haklardan yararlanılarak kamu araç gereçleri ile yapılabilmektedir. Her ne kadar yapılan denetimler ile bu durum engellenmeye çalışılsa da derneklere tanınan bu haklar nedeniyle çoğu zaman bu durum engellenememektedir. Bu nedenle dernek haklarının zararlı dernekler tarafından kullanılmasını önleyici düzenlemeler tekrar gündeme getirilmeli ancak bu istisnalar nedeni ile 3'üncü Sektör anlayışına ulaşması gereken sivil toplum anlayışı zedelenmemelidir. Bu öneri sivil toplum özgürlüğünün ve gelişiminin sürdürülebilmesi için kısa vadeli bir çözüm olduğunu yani "günü kurtarmak" tan başka bir şey olmadığı göz ardı edilmemelidir. Asıl ulaşılması gereken düzey ve düzenlemeler ise sivil topluma olan bakış açımızı değiştirmekten geçmekte, uzun vadeli bir perspektife sahip olmak gerekmektedir. Sivil toplum örgütlerinin asıl denetiminin başta bizatihi toplum tarafından yapılması elzemdir. Böylece sivil toplum örgüt yöneticileri daimi olarak kontrol altına alınarak amacı doğrultusuna çıkması engellenmektedir. Bu düzeyde her ne kadar sivil toplum örgütleri toplum tarafından denetlense de sivil toplum yöneticilerine ait kişisel bilgilerin gizliliğinin sağlanabilmesi için bu kapsamda olan hususlar ile devlet refleksini gerektiren güvenlik, huzuru sağlama vb. konularda gerekli denetim yine devlet tarafından yapılmalıdır. Bu toplumun sivil toplum örgütlerine aktif olarak katılma imkânı sağlayacağı gibi sivil toplumun asıl görevi olan toplum hizmetlerinin de yeterli seviyeye getirerek toplum refahını arttıracak, aynı zamanda da devletin sağlaması gereken güvenlik görevini sivil toplum hareketlerini kısıtlamadan yerine getirmesini sağlayacaktır.

Sonuç olarak Türk Anayasaları incelendiğinde derneklere tanınan hakların her anayasa ile arttırıldığı, bu doğrultuda yeni ve daha gelişmiş mevzuatlar çıkartıldığı görülmektedir. Her ne kadar darbe gibi anti demokratik dönemlerde dernekler gelişememiş olsa da anayasalar ile tanınan dernek kurma hakkın zamanla istenilen düzeye ulaşmış ve dernekler her anayasa ile daha fazla gelişme kaydetmiştir. Özellikle

1982 anayasası ile birlikte dernekler farklı bir profile bürünmüş, daha kurumsal ve profesyonel yapılanma haline gelmişlerdir.

KAYNAKLAR

- Adıyeke, N. (2014). *Osmanlı millet sistemine dair tartışmalar ve siyasal bir uzlaşma modeli olarak Osmanlı millet sistemi*. Yeni Türkiye, 60, 1-13'üncü
- Ahmad, F. (1995). *Modern Türkiye'nin Oluşumu*. İstanbul: Sarmal Yayınları.
- Aslan, S. (2010). *Türkiye'de sivil toplum*. Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi (elektronik), 9(31), 260 - 283'üncü
- Aktel, M. (1998). Tanzimat Fermanının Toplumsal Yansıması. Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 3(1), 177-184.
- AKŞIN, S. (1992). *Sened-i İttifak ile Magna Carta'nın Karşılaştırılması*, Tarih Araştırmaları Dergisi, 16(27), 115- 123, s.118-119.
- Alkan, M. Ö., Turan, İ. ve Yücekök, A. N. (1998). Tanzimattan günümüze İstanbul'da sivil toplum kuruluşları.
- Alkan, M. Ö. (1998). *Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi*. Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- Aliefendioğlu, Y. (1997). *Anayasa Yargısı*. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Anayurt, Ö. (2018). *Anayasa Hukuku: Genel Kısım (Temel İlkeler, Kavram ve Kurumlar)*, Seçkin Yayıncılık, Ankara, s.104-106.
- Amerika Birleşik Devletleri Dışişleri Bakanlığı. (N.D.). *About America: The Constitution Of The United States Of America With Explanatory Notes*. <https://tr.usembassy.gov/wp-content/uploads/sites/91/abd-anayasasi.pdf> (Erişim tarihi: 2024-05-14).
- Arsel, İ. (1975). Teokratik devlet anlayışından demokratik devlet anlayışına:(şeriât devletinden laik cumhuriyete).
- Ayiş. M. Ş. (2019). Anadolu'nun İslamlaşmasında Ahi Evren ve Ahiliğin Rol Modelliği. Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 13, 93'üncü
- Ballar, S. (2019). *Türk Dernekler Hukuku*, Der Yayınları, İstanbul.
- Başgil, A. F. (1960). *Esas Teşkilat Hukuku*. İstanbul: Baha Matbaası. (s. 486)
- Berkes, N. (2008). *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, 12. Baskı, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Birol, S. (2012). 1961 Anayasasında İfade Özgürlüğü. İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi, (43), 39-54.
- Buluş, A. (2014). Sivil Toplum Kuruluşlarına Tarihsel Bir Örnek: Osmanlı Vakıfları. Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi, 8(16), 20-36
- CLAPIÉ M. (2007). *Droit constitutionnel, Théorie générale*, elipses, Paris, sh.78-79
- Çaha, Ö. (1996). *Sivil kadın: Türkiye'de sivil toplum ve kadın*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Çaha, Ö. (1994). *Osmanlı'da Sivil Toplum*. A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 49(3), 79-99. Ankara.
- Çaha, Ö. (2005). "Sivil Toplum ve Demokrasi". Sivil Toplum Üstüne (pp. 1-10). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Çaha, Ö. (2012). *Aşkın Devletten Sivil Topluma*. Orion Yayınevi. (s. 160-161)
- Çalışkan, A.M., Keyman F.E., Tol, U.U., Yeğen, M. (2023, Mayıs 21). Türkiye'de gönüllü kuruluşlarda sivil toplum kültürü. <https://search.trdizin.gov.tr/yayin/detay/609185/turkiyede-gonullu-kuruluslarda-sivil-toplum-kulturu>
- Cemiyetler Kanunu, T.C. Resmi Gazete, (Kanun No: 3512), 14 Temmuz 1938
- Çelik, C. (2018). Türkiye'de Dini Hayatın Sosyo-Tarihsel Boyutları ve Dindarlığın Dönüşen Görünümleri (1960-1980). Bilimname, 2018(35), 217-251.

- Çetin, M. (2014). Türk Devlet Geleneğinde Anayasal Gelişmeler 1839'dan 1982'ye Anayasaların Ortaya Çıkış Neden ve Şekilleri. Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi, 9(2), 84-99.
- Çetinkaya, D. (2008). 1908 Devrimi 'nde Kamusal Alan ve Kitle Siyasetinde Dönüşüm. İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, 125-140.
- Council of Europe (1954). European Convention on Human Rights
- Cihan, A. ve Doğan, İ. (2007). *Osmanlı Toplum Yapısı ve Sivil Toplum*. İstanbul: 3f Yayınevi.
- Çizakça, M. (2000). *Osmanlı Dönemi Vakıflarının Tarihsel Ve Ekonomik Boyutları*. Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul. (s. 24)
- Dernekler Kanunu, T.C. Resmi Gazete, (Kanun No: 1630), 2 Aralık 1972
- DOĞAN, İlyas. *Özgürlükçü ve Totaliter Düşünce Geleneğinde SİVİL TOPLUM*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2002, s. 264
- Dursun, D. (1999). *Demokratikleşemeyen Türkiye*. İstanbul: İşaret Yayınları
- Dursun, D. (2002). *Siyaset Bilimi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Duman, F. (2008). *Sivil Toplum*. M. Türköne (Ed.), *Siyaset* (sf. 367). Ankara
- Duman, T. (2002). *Mesleki ve Teknik Eğitimin Gelişmesi*. Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- Doğan, İ. (2007). Türkiye'de Çok Partili Dönemde Sivil Toplumun Gelişimi (1945-2000).
- Erdoğan, M. (2003). *Türkiye'de Anayasalar ve Siyaset*, Liberte Yayınları, Ankara.
- Esen, B. N. (1968). *Türkiye'de Anayasal Gelişmeler*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt:25, Sayı:1-2.
- Eraslan L., Bertler S. (2016), *Seçilmiş Uluslararası Eğitim Derneklerinin Amaç, Yapı, İşleyiş Bağlamında Değerlendirilmesi*, 5(13), 99-101.
- Eroğlu, İ. (2010). 1924 Anayasası Döneminde İnsan Haklarının Normatif Çerçevesi ve Uygulaması. *Yasama Dergisi*(14), 79-157.
- Fioramonti, L. (2005). *Civil Societies And Democratization Assumptions, Dilemmas And The South African Experience*, Theoria, 65-88
- Georgeon, F. (2009). Osmanlı - Türk Modernleşmesi (1900 - 1930) (2. Baskı). (Çev. A. Berktaş). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları. (s. 64)
- Göçek, F. M. (2011). The Transformation of Turkey: Redefining State and Society from the Ottoman Empire to the Modern Era.
- Gönenç, L. (2013). Anayasal Değişim. Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, C:62, S:4, s.1075-1079
- Gökbayır, S. (2012). *Gizli Bir Cemiyetten İktidara: Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin 1908 Seçimleri Siyasi Programı*. Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 3(1), 61-96.
- Gözler, K. (2000). Türk Anayasa Hukuku, Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözler, K. (2017). *Anayasa Hukukunun Genel Esasları*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Gözübüyük Tamer, M. (2010). *Tarihsel süreçte sivil toplum*. Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 27(1), 89-103
- Gözübüyük, Ş., ve Sezgin, Z. (1975). 1924 Anayasası Hakkındaki Meclis Görüşmeleri. Ankara. (s. 33)
- Gözübüyük, Ş. (1991). Anayasa Hukuku. Ankara: S Yayınları. (s. 131-132)
- Gözübüyük, A. Ş. (2006). Anayasa Hukuku (14. Baskı, Güncellenmiş). Ankara: Turhan Kitabevi. (s. 129)
- Gözübüyük, A. Ş. (2013). Türk Anayasa Hukuku. Ankara: Turhan Kitabevi.

- Gün, M. F. (2021). *Osmanlı İmparatorluğunda Sunulan Sağlık Hizmetlerinde Vakıfların Rolü*. Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi, 7(3), 578-592.
- Gürdal, M.F. (2023). *Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Dernekler Hakkında Verdiği Kararların İncelenmesi ve Değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yeterlilik Tezi, İçişleri Bakanlığı, Ankara
- Güldiken, N. ve Kaya, G. (2004). Türk Siyasal Katılımında Bir Parametre: 12 Eylül 1980. C.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi, 5(2).
- Güvercin, C. H. (2004). *Sosyal Güvenlik Kavramı ve Türkiye’de Sosyal Güvenliğin Tarihçesi*. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası, 52(2), 89-95.
- Heper. M. (2006). *Türkiye’de Devlet Geleneği*, Doğu Batı Yayınları, 2.Baskı
- Hira. İ. ve Şan. M. K. (2023 Eylül 25). Türkiye’de Sosyo-Politik Sistem Ve Sivil Toplum Arayışları <https://help.researchgate.net/hc/en-us/articles/14292596164753-What-is-ResearchGate>.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H. (1964). *Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayunu*. Belleten Dergisi, XXVIII(112) 1964, 603-623, s.9603’üncü
- İpşirli, M. (1994). *Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilâtı*. Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi, IRCICA Yay., İstanbul. (s. 260)
- Kabacalı. A. (1992). *Türkiye’de Gençlik Hareketleri*. Altın Kitaplar Yayınları, İstanbul.
- Kabacalı. A. (1994). *Türk Basınında Demokrasi*. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Kahraman, S. (2014). *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e geçişte kadın sivil toplum örgütlerinin oluşması: Aydında kurulan kadın sivil toplum örgütleri ve çalışma alanları*. Master’s thesis, Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karakoç, İ. (2006). 1876 Tarihli Kanun-ı Esasi’de Yürütme Organı, Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 115-149, s.121.
- Karpat, K. H. (1967). Türk demokrasi tarihi: sosyal, ekonomik, kültürel temeller.
- Kayiran, M., ve Metintaş, M. Y. (2017). Türkiye’de Anayasal Gelişme (1876-1924). Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi, 1(1), 14-41.
- Keskinsoy, Ö., ve Kaya, S. (2021). *Türk Anayasacılığının Dünü Ve Bugünü*. İnönü Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 12(1), 48-65.
- Kılıçbay, M. A. (1992). *Doğu’nun Devleti Batı’nın Cumhuriyeti*. Gece Yayınları, Ankara. (s. 31-32)
- Kili, S. ve Gözübüyük, Ş. (1985). *Türk Anayasa Metinleri*. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları. Ankara
- Kili, S. (1978). *1876 Anayasa’sının Çağdaşlaşma Sorunları Açısından Değerlendirilmesi*, Sevinç Matbaası, Ankara Yayınları, Ankara.
- Kongar, E. (2002), 21. *Yüzyılda Türkiye: 2000’li Yıllarda Türkiye’nin Toplumsal Yapısı*, İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Köksal, M. F. (2006). *Ahi Evran ve Ahilik, Kırşehir Valiliği, Kırşehir*
- Mardin, Ş. (1995). *Sivil Toplum. Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mardin, Ş. (2008). *Türkiye’de Toplum ve Siyaset*. İletişim Yayınları, İstanbul.

- Mert, A. L. ve Kaymaz, M. (2022). *Türk Sivil Toplumunun Tarihi Gelişimi: Osmanlı Devleti'nden Cumhuriyet'e Mukayeseli Bir Analiz (1839-1950)*. Social Sciences Studies Journal (SSSJJournal), 5(49), 6390-6399.
- Mumcu, A., Küzeci, E. (2012), *İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri*, Ankara, Turhan Kitabevi.
- Okandan., R.G. (1977). *Amme Hukukumuzun Ana Hatları, Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi* İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı, İ. (2000). *Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)*. Türk Tarih Kurumu, Ankara.
- Ortaylı, İ. (2012), *Yakın Tarihin Gerçekleri: Osmanlı'nın Çöküşünden Küllerinden Doğan Cumhuriyet'e*, İstanbul, Timaş Yayınları.
- Özbudun, E. (1992). 1921 Anayasası. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Özbudun, E. (1995). *Türk Anayasa Hukuku (4. Baskı)*. Ankara: Yetkin Yayınları. (s. 10)
- Özdemir, S. (2004). *Kar Gütmeyen Kuruluşlar (KGK) ve Sosyal Refah'ın Sağlanmasında Artan Rolü. İ.Ü. İktisat Fakültesi Sosyal Siyaset Konferansları*, (48), 129-161.
- Özhazinedar, T. (2023). Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı, Adalet Fermanı ve Kanun-i Esasi'nin Tahlili. 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Dergisi, 11(1), 759-786.
- Raad voor het Regeringsbeleid. (2007). *Rediscovering Europe in the Netherlands, Amsterdam*, Amsterdam University Press Series. WRR Rapporten
- Sander, O. (2007). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918*. Ankara: İmge Kitapevi
- Solak. F. (2009). *Ahilik Kuruluşu İlkeleri, Fonksiyonları*. İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Seyyar. A. (2008). *Sosyal Siyaset Terimleri Ansiklopedik Sözlük*. Sakarya Yayıncılık
- Şağan, A. (2013). Demokrat Parti Döneminde İktidar-Sivil Toplum Kuruluşları İlişkileri (1950-1960 Marmara Üniversitesi.
- Şen, M. (2002). *Osmanlı Devleti'nde Sosyal Güvenlik: Ahi Birlikleri, Loncalar, Vakıflar*. Çimento İşveren Dergisi, 16(6), 18-40
- Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü. (2024). *Dernek İstatistikleri*. <https://www.siviltoplum.gov.tr/>. [Erişim tarihi: 24 Şubat 2024.]
- Tanör. B. (1992). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Der Yayınları, İstanbul.
- Tanör, B. (1994). *Türkiye'nin İnsan Hakları Sorunu (3'üncü Baskı)*. İstanbul: BDS Yayınları. (s. 235)
- Tanör, B. (1995). *Osmanlı Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)*, Der Yayınları, İstanbul.
- Tanör. B. (2010). *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2024). *DERBİS Nedir - Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü*. <https://www.siviltoplum.gov.tr/ankara/derbis-nedir>. [Erişim tarihi: 24 Şubat 2024.]
- Teziç, E. (2002). *Türk Anayasa Hukuku*. Ankara: Yetkin Yayınevi.
- Topuzkanamış, Evran, Ş. (2019). H1982 Anayasasında Temel Hak Ve Özgürlükler. Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, 21(2), 1767-1793'üncü
- Tosun, G. (1998). *Demokratikleşme Sürecinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi ve Türkiye Örneği [Doktora Tezi]*. İzmir.
- Toksöz F. (1986), "Dernekler". İstanbul: İletişim Yayınları

- Tunaya, T. Z. (1984). Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952. İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1988). Türkiye'de Siyasal Partiler (Cilt 1, 2. Baskı). Hürriyet Vakfı Yayınları. İstanbul
- Tunç, B., ve Akarçay, E. (2022). 12 Mart Muhtırası Sonrası 1961 Anayasası'nda Yapılan Değişiklikler Üzerine Bir Değerlendirme. İnsan Ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi, 11(3), 1543-1571.
- Türkiye Cumhuriyeti 1924 Anayasası. T.C. Resmi Gazete, (491 sayılı), 20 Nisan 1924.
- Türkiye Cumhuriyeti 1961 Anayasası, T.C. Resmi Gazete, (Kanun No: 334), 9 Temmuz 1961
- Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası, T.C. Resmi Gazete, (Kanun No: 2709), 18 Ekim 1982
- Uçar, B. (2010). *AB Müktesebatı Ve Ülkeleri İle Türkiye Dernekler Mevzuatının Karşılaştırılması*, Mevzuat Dergisi, 149(13), 1-39.
- Üçok, C. (1967). Siyasal Tarih. Başnur Matbaası, İstanbul.
- Ülker, E. (2020). Otoriter demokrasi: tarihsel ve kavramsal bir tartışmaya dair ilk notlar. Ulusaldan Küresele: Popülizm, Demokrasi, Güvenlik Konferansı. (s. 93-99). Işık Üniversitesi Yayınları. (s. 93-99), İstanbul.
- Ünsar, S. (2012). *A Study on Institutional Change: Ottoman Social Structure and the Provision of Public Goods*. Gazi Akademik Bakış, 6(11), 196.
- Velidedeoğlu, H. V. (1940). Kanunlaştırma Hareketleri ve Tanzimat. İstanbul: Maarif Matbaası.
- Yamaç, M. (2014). *İlk Anayasa (1876 Kanun-ı Esasisi)*. Balkan Sosyal Bilimler Dergisi, 3(5), 54-68.
- Yavuziğit, M. H. (1995). Dernekler ve demokrasi. Ankara Üniversitesi SBF Dergisi, 50(01).
- Yıldırım, Murat. (2003), *Sivil Toplum ve Devlet*, C.Ü. Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt: 27, No: 2, ss. 226-242.
- Yıldız, A. (2001). “Ne Mutlu Türküm Diyebilene”: Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919 – 1938). İstanbul: İletişim Yayınları. (s. 97)
- Yücekök, A. N. (1971). Türkiye’de Örgütlenmiş Dinin Sosyo-Ekonomik Tabanı A.Ü.SBF Yayınları, Ankara.
- Yücekök, A. N. (1998). “Türk Hukukunda Tüzel Kişilik”. Tanzimat’tan Günümüze İstanbul’da STK’lar (pp. 1-30). İstanbul: Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı.
- Zürcher, E. J. (2000). Modernleşen Türkiye’nin Tarihi. İstanbul: İletişim Yayınları

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyad, ad : Gürdal, Muhammed Fatih

Eğitim

Derece

Eğitim Birimi

Mezuniyet

İş deneyimi (varsa)

Yıl

Yer

Görev

Yayınlar (varsa)

